

K 42413
3

ეკონომიკური ფორმაციებისათვის

ს ა ნ. ტ ი შ.
გამომცემლობა

თბილისი
შ რ მ ბ

ტფილისი
1 9 8 8

მკთნთმეუზი უტრმეცმეზმეზმეზ

K 42.413
3

სახელმწიფო ბიბ.
გამომცემლობა

ბიბლიკა და
უკრმეზ

ბიბლიკის
1933

სკპ-2000
შეგთქმეულია

ცალკე ამონაბეჭდი წინასიტყვაობისა, ამავე ავტორის წიგნიდან: „ტექნიკის
მარქსისტული ისტორია“.

რეცენზენტი: პროფ. ივ. ვაშაყმაძე, ლ. ციხისთავი
კორექტორი: თამარ ამირეჯიბი
ჭალაღდის ფორმატი: 72×105
ს. ნ. ფ.: 50.688
გადაცემა წარმოებას: 25/IV
წყობა დამთავრდა: 20/VI

ს. კ. შ. შ. პოლიგრაფტრესტის 1-ლი სტამბა

შეგვ. № 1222.

მთაველიტი № 64.

ტირაჟი 1500.

ს ა რ ზ ე ვ ი

	83-
1. ავტორის აგან	4
2. ეკონომიური ფორმაციებისათვის	5
3. ფორმაციის (საწარმოო ურთიერთობის) არსება	9 ✓
4. ეკონომიური ფორმაციის ზოგიერთი თავისებურობანი	14
5. ისტორიის ჰეგელიანური გაგებისათვის	18 ✓
6. „აზიური ფორმაციის“ შესახებ	24
7. პირველყოფილი საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაცია	31
8. მონათმფლობელური ფორმაცია . . ✓	34
9. ფეოდალური ფორმაცია	43
10. კაპიტალისტური ფორმაცია	52
11. * *	55
12. საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციებზე წარმოებული დისკუსიის ლიტერატურა	56

ა ბ ტ ლ რ ი ს ა გ ა ნ

წინამდებარე წერილი წარმოადგენს წინასიტყვაობას ჩვენი წიგნისა, რომელიც ამავე გამომცემლობამ დასტამბა „ტექნიკის მარქსისტული ისტორიის“ სახელწოდებით.

მაგრამ, რადგანაც ეს წინასიტყვაობა ეხება იმავე დროს არსებითად დამოუკიდებელ და ამასთანავე ისეთ საკითხს, რომელიც უფრო ფართო და ძირითადი საკითხებით სხვა სპეციალობის მკითხველთა ფენის ინტერესსაც წარმოადგენს, ამიტომ ამხანაგების სურვილისამებრ და გამომცემლობასთან ერთად საპიროდ მივიჩინეთ მისი ცალკე, დამოუკიდებელ, ბროშურადაც გამოცემა¹.

„ეკონომიური ფორმაციებისათვის“ წარმოადგენს ერთგვარ შეკუმშულ დასკვნას ამ მიმართულებით ჩვენ მიერ საკმაოდ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში წარმოებული მუშაობისა. და თუმცა ეს ნაშრომი — „მარქსიზმ-ლენინიზმის მოძღვრება საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციებზე“ — უკვე გამზადებულია დასაბეჭდად, მაგრამ სანამ ის დაიბეჭდებოდეს წინამდებარე წერილის მოწოდებაც, ვფიქრობთ, არ იქნება ზედმეტი; მით უმეტეს რომ ქართულად ჯერჯერობით არამცთუ სახელმძღვანელო, არამედ არც ერთი საკუთრივ სტატიაც კი არ დაბეჭდილა ამ მეტისმეტად აქტუალურ და საინტერესო თემაზე, რომელზედაც აგერ უკვე ხუთ წელზე მეტია რაც გაცხოველებული დისკუსია სწარმოებს საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა სამეცნიერო ცენტრებში.

დაინტერესებული მკითხველი ალბად სათანადო ყურადღებას მიაქცევს იმ საკითხებს, რომლებიც დისკუსიის დროს განსაკუთრებით მწვავეთ იქნენ წამოჭრილი და რომელთათვისაც ჩვენ ვცდილობდით სათანადო პასუხი გაგვეცა; ამასთანავე იმგვარად, რომ ეს პრობლემები, რამდენადაც წერილის ფარგალი შესაძლებლობას იძლეოდა, უფრო მკვეთრად გამოგვეყო — თუნდაც მხოლოდ დებულებების სახით.

აქედანვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს წერილი, რომელიც დაწერილია დასკვნის სტილით, თავის ზოგიერთ დეტალებში იქნებ ნაკლებ დამაჯერებელი აღმოჩნდეს მკითხველთა იმ ფენისათვის, რომელიც არ იცნობს ელემენტარულ საყოველთაო ისტორიას მაინც.

ამასთანავე ცხადია, რომ ეს ბროშურა არ ატარებს უცოდველობის პრეტენზიას; მაგრამ, გვგონია, მოცემული სახითაც მას ერთგვარი სამსახურის გაწევა შეუძლია იმით მაინც, თუ გამოიწვევს საკითხის მცოდნე ამხანაგების აზრთა გაცვლა-გამოცვლას და ამგვარად ხელს შეუწყობს კაცობრიობის ისტორიული განვითარების შესახებ მარქსიზმ-ლენინიზმის მოძღვრების პოპულარიზაციას.

ბ. გუგუშვილი

1933. VII. 5

ტფილისი

¹ სწავებული გარემოების გამო ამ ბროშურის პირველ ოთხ გვერდს თითქმის არა აქვს რასაყრთო ფორმაციებთან მაგრამ ტექნიკური მიზეზებისა გამო მაინც იქნა დატოვებული.

ეკონომიური ფორმაციებისათვის

უკანასკნელ ხანებში განსაკუთრებით დიდი ყურადღება ექცევა ტექნიკის და საერთოდ მეცნიერების ისტორიას; ტექნიკისა და მეცნიერების ისტორიის დამუშავებისადმი ყურადღება იზრდება არა მარტო ჩვენში, სადაც მას განსაკუთრებით ხელსაყრელი პირობები აქვს შექმნილი, არამედ კაპიტალისტურ ქვეყნებშიაც, სადაც მთელი საზოგადოებრივ-ეკონომიური სტრუქტურა უდიდეს კრახს განიცდას—მატერიალური და სულიერი წარმოების ყველა დარგებში.

ბურჟუაზიულ ქვეყნებში დიდ ყურადღებას აქცევენ ტექნიკისა და მეცნიერების ისტორიის შესწავლას; ცდილობენ მეფეების და ხუცების ისტორია, რასაც ძირითადად დღემდე წარმოადგენს ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფია, შესცვალონ მეცნიერების, გამომგონებლების და თაოსნიანი კაპიტალისტური მესარეწვა ისტორიით. ასე, მაგალითად, მეცნიერებისა და ტექნიკის ისტორიის 7-კ-11 საერთაშორისო კონგრესზე—რომელიც მიმდინარეობდა ლონდონში 1931წ. ივნისის დასასრულსა და ივლისის ბოლო რიცხვებში,—პროფ. ჩარლზ სინგერმა თავისი შესავალი სიტყვა მიუძღვნა მეცნიერების ისტორიის როგორც დამოუკიდებელი სასწავლო დისციპლინის შემოღების პრობლემას. ამგვარად ხსენებული კონგრესის დღის წესრიგში პირველ საკითხად იდგა: „მეცნიერება (ე. ი. მისი ისტორია—პ. გ.), როგორც ინტეგრალური ნაწილი საყოველთაო (ზოგადი) ისტორიისა“. ხოლო ამ დისციპლინის, ე. ი. მეცნიერების ისტორიის საგანი პროფ. ჩ. სინგერს წარმოუდგება როგორც ბიოგრაფიები დიდი მეცნიერებისა და გამომგონებლებისა, სწორედ ისევე, როგორც ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფიის საგანს წარმოადგენს მეფეებისა, პაპებისა, დედოფლებისა და მსგავსთა „ცხოვრებისა და მოღვაწეობის“ აღწერა.

აი, მაგალითად, როგორ ჩამოაყალიბა ცენტრალურ ტექნიკურ ჟურნალმა (ინგლ.)—„Engineer“—ეს საკითხი: „განა ცხოვრება დიდი მეცნიერებისა და ტექნიკოსებისა იმდენად მდიდარი არ არის სააღმზრდელო მასალებით, როგორც ცხოვრება მეფეებისა, პრელატებისა და სახელმწიფო მოღვაწეთა?.. მათი ბიოგრაფია ისევე ღირსია შევიდეს ისტორიის ფურცლებში როგორაც მათ მუშაობამ ქვეყანაზე იქონია მეტი გავლენა, ვინემ მოღვაწეობამ ყველა პოლიტიკოსებისა ერთად;—მათი შესწავლა უნდა ხდებოდეს ყოველ სკოლაში იქნებ იმგვარადაც რომ მან შეავიწროვოს სხვები“. იმავე საკითხზე და იმავე კონგრესზე განთქმული ინგლისელი ფიზიოლოგი ზილი ლაპარაკობდა რომ, „ისტორიას აკეთებენ არა ვალენსტიანები და ნაპოლეონები, არამედ ნიუტონები და დარვინები“; ხოლო კემბრიჯელ პროფ. დემინერმა განაცხადა: „პირველად, ბუნებრტორია აგვიწერდა ივია, რომ ისმეფეებსა და მათ ომებს (ბრძო-

ლებს), შემდეგ ის გადაწერილ იქნა სამართლისა და კონსტიტუციების, ადვოკატებისა და პოლიტიკოსების თვალსაზრისით, ხოლო ესა ჩვენ უნდა ხელახლა გადავწეროთ ადამიანის აზრის ტრადიციების ისტორიის თვალსაზრისით¹.

ცნობილი ინგლისელი მათემატიკოსი პროფ. ჟაი ბეიკი თავის წიგნში — „მეცნიერება და ცივილიზაცია“ — ამტკიცებს რომ „ჩვენი ახალი კულტურა თავისი განვითარებით დავალიანებულია იმ ფაქტის წინაშე, რომ სწორედ იმ წელს როდესაც მოკვდა გალილეი დაიბადა ნიუტონი. მხოლოდ დაფიქრდით, რა სახე ეწებოდა ისტორიას კაცობრიობის განვითარებისა, რომ ამ ქვეყნად ეს ორი ადამიანი არ მოვლენილიყო“.

ამგვარად როგორც სამართლიანად შენიშნავს ბ. მ. გესენი (საბჭოთა დელეგატი მეცნიერების და ტექნიკის ისტორიის II საერთაშორისო კონგრესზე) ნიუტონის, გალილეის და დარვინის მოვლინება განიხილება ბურჟუაზიულ მეცნიერთა მიერ, როგორც ზედმეტუნებრივი, ღვთისგან გამოგზავნილი მოვლენა, ხოლო ის დიდი გავლენა რაიც მათ აღმოჩენებმა და შრომებმა იქონიეს ტექნიკისა და მეცნიერების განვითარებაზე, როგორც შედეგი მათი პირადი გენიოსობისა. მაშასადამე, ტექნიკის და მეცნიერების ისტორია, რომლისათვისაც „იბრძვიან“ ბურჟუაზიული მეცნიერები, ცხადია, აწყობილი იქნება საილუსტრაციოდ, დასამტკიცებლად იმ აზრისა, რომ ისტორიას ქმნიან ღვთისგან გამოგზავნილი და მირონცხებული ადამიანები და კეთილი შემთხვევები: იგულისხმება, რომ ამით ჩვენ სრულიადაც არ ვფიქრობთ საცსებით უარყოფით პირობებისა და შემთხვევის როლი ისტორიაში, რაიც საბოლოო ანგარიშით, ყველგან და ყოველთვის მოცემული მატერიალური წარმოების ნიადაგზე განვითარებული საწარმოო ურთიერთობის კანონებამდე დაიყვანება.

მეცნიერებისა და ტექნიკის ისტორიის ხსენებულ საერთაშორისო კონგრესზე ყველა ჯგუფისა და ყველა ქვეყნის ბურჟუაზიულ მეცნიერთა წინააღმდეგ მხოლოდ საბჭოთა დელეგაცია ანვითარებდა ერთადერთ სწორ აზრს; ეს აზრი მარქსის სიტყვებით შემდეგნაირად გამოითქმის:

„თავიანთ ცხოვრების საზოგადოებრივი წარმოებისას ადამიანები შედიან განსაზღვრულ, აუცილებელ, მათი ნებისყოფისაგან დამოუკიდებელ ურთიერთობაში, საწარმოო ურთიერთობაში, რომელიც მათ მატერიალურ საწარმოო ძალთა განვითარების განსაზღვრულ საფეხურს შეესაბამება. ამ საწარმოო ურთიერთობათა ერთობლივობა შეადგენს საზოგადოების ეკონომიურ სტრუქტურას, რეალურ საფუძველს, რომელზედაც იურიდიული და პოლიტიკური ზედნაშენი აღიმართება და რომელსაც ცნობიერების განსაზღვრული საზოგადოებრივი ფორმები შეესაბამება. მატერიალური ცხოვრების წარმოების წესი განსაზღვრავს სოციალური, პოლიტიკური და გონებრივი ცხოვრების პროცესს საზოგადოდ. ადამიანთა ცნო-

¹ აქვე უნდა დავძინოთ, რომ ლონდონში ჯერ კიდევ 1922 წლიდან არსებობს საპეციალური ინსტიტუტი მეცნიერებისა და ტექნიკის ისტორიისა, მაგრამ ამ ინსტიტუტის ნაშრომები დღემდე არ დაბეჭდილა რადგან, როგორც პროფ. ვოლფი და ხსენებული ეჭრ. „Engineer“-ი გადმოგვცემს: „პირები, რომელთაც გაეღწეა აქეთ ფულის ქისებზე, ბრყველად ფიქრობენ, რომ ამგვარ ნაშრომებს მნიშვნელობა არა აქვთ“ (იხ. „სორენა“ 1932. ტ. II).

ბიერება კი არ განსაზღვრავს მათს ყოფიერებას, არამედ, პირიქით, მათი საზოგადოებრივი ყოფიერება განსაზღვრავს მათს ცნობიერებას¹.

ამგვარად, როგორც კ. მარქსი გვასწავლის: „რათა გარკვეულ იქნას კავშირი სულიერ და მატერიალურ წარმოებას შორის, უწინარეს ყოვლისა აუცილებელია განხილულ იქნას ეს უკანასკნელი არა როგორც ზოგადი კატეგორია, არამედ მის კერძო ისტორიულ ფორმაში. ასე, მაგალითად, კაპიტალიზმს შეესაბამება სხვა სახე სულიერი წარმოებისა, ვინემ საშუალო საუკუნეებრივ წარმოების წესს. თუ რომ თვით მატერიალური წარმოება აღებულია არა მის სპეციფიკურ ისტორიულ ფორმაში, მაშინ შეუძლებელია რამდენიმედ გარკვეულ დასკვნათა გაკეთება მისი შესაბამი სულიერი წარმოებისა, და მათი ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ“²; რადგანაც, როგორც იქვე შენიშნავს მარქსი: „ჯერ ერთი მატერიალური წარმოების გარკვეული ფორმით განსაზღვრულია საზოგადოების გარკვეული დანაწევრება, მეორედ, გარკვეული ურთიერთობა ადამიანისა ბუნებისადმი. პირველთა და მეორით განისაზღვრება მისი სახელმწიფოებრივი წყობილება და მისი მსოფლმხედველობა და, მაშასადამე, ხასიათიც მისი სულიერი წარმოებისა“³.

წინააღმდეგ ამ დებულებისა, როგორც დავინახეთ, ბუჩუაზიული მეცნიერება პიროვნებას, იდეას, განიხილავს როგორც ამოსავალ პუნქტს ტექნიკურ-ეკონომიური განვითარებისა.

ამ მხრივ უდიდესი ყურადღების ღირსია ამხ. სტალინის მიერ ჯერ კიდევ 1905 წ. არალეგალურად გამოცემულ თხზულებაში განვითარებული აზრები; ის სწერს:

„იდეალისტები ლაპარაკობენ რომ იდეა პირველი მიზეზია ცხოვრებისა... საჭირო იყო დამტკიცება, რომ იდეები ციდან კი არ ვარდებიან, არამედ უშუალოდ წარმოიქმნებიან თვით ცხოვრებიდან.

ეს უდიდესი როლი შეასრულეს მარქსმა და ენგელსმა. იდეათა საწყისები გამომდინარეობენ ცხოვრებიდან, რისთვისაც საზოგადოებრივი ყოფიერება წარმოადგენს იმ ბაზისს, რომელზედაც აღიმართება საზოგადოებრივი ცნობიერება“⁴.

აღნიშნავს რა ამ გარემოებას ამხ. სტალინი, როგორც ეპოქის უდიდესი თეორეტიკოსი უყურადღებოდ როდი სტოვეს საკითხის მეორე მხარესაც, ის დასძენს: „ზოგიერთ ნახევრად მარქსისტებმა ეს ისე გაიგეს, თითქოს იდეას, ცნობიერებას ქონდეს მეტად მცირედი მნიშვნელობა ცხოვრებაში. საჭირო იყო დამტკიცება იდეის დიდი მნიშვნელობისა.

მართალია რომ იდეები ციდან არ ვარდებიან, მართალია რომ ისინი წარმოიქმნებიან უშუალოდ ცხოვრების მიერ, მაგრამ რაკი განვითარდნ, ისინი ლებულობენ უდიდეს მნიშვნელობას, გარშემოკრებენ რა ადამიანებს, აერთიან-

¹ კ. მარქსი—პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, 1932 ტფ. გვ. 41.

² К. Маркс — „Теория прибавочной стоимости“ т. I 1932, М. 246

³ იქვე

⁴ (სტალინი)—„Вскользь о партийных разногласиях“, 1905. Тифлис, 25.

ნებენ რა მათ და აღებენ რა თავის ბეჭედს მათს შექმნილ ცხოვრებას,—იდეები თამაშობენ უდიდეს როლს ისტორიულ განვითარებაში¹.

ამასთანავე არ კმარა ლაპარაკი მატერიალურ წარმოებაზე და საწარმოო ურთიერთობაზე საერთოდ, არამედ საჭიროა და აუცილებელი, რათა ყურადღების ცენტრში იყოს, ე. ი. მსჯელობის საგანს შეადგენდეს კონკრეტული, რომელიმე გარკვეული სახის საზოგადოება. ეს აუცილებელია, რადგანაც ყოველ საზოგადოებას ახასიათებს, სპეციფიკური, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი და მის წიაღში მოქმედი კანონები განვითარებისა.

მარქსის მიერ, წინააღმდეგ ყველა ჯურის და დროის იდეალისტური და ბურჟუაზიული მეცნიერებისა წამოყენებულ იქნა გარკვეული საწარმოო ურთიერთობის გამოკვლევა და ამასთანავე „ცოცხალ პიროვნებათა“ მოქმედება ყოველი ასეთი საზოგადოებრივი ურთიერთობის ფარგლებში,—მოქმედება რომელიც მეტად მრავალფეროვანია და თითქოს არავითარ სისტემატიზაციას არ ემორჩილება,—განსაზოგადოებულ და დაყვანილ იქნა პიროვნებათა იმ ჯგუფის მოქმედებამდე, რომელიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდნენ იმ როლის მიხედვით რომელსაც ისინი თამაშობდნენ საწარმოო ურთიერთობის სისტემაში, განსხვავდებოდნენ წარმოებისა და, მაშასადამე, ცხოვრების პირობებისა და იმ ინტერესების მიხედვით, რომლებიც ამ პირობებით ისაზღვრებოდნენ,—ერთის სიტყვით, დაყვანილ იქნა იმ კლასთა მოქმედებამდე, რომელთა ბრძოლაც საზღვრავდა საზოგადოების განვითარებას.

ყოველივე ამით კი, როგორც შენიშნავდა ვ. ლენინი ჯერ კიდევ 1894 წელს „უარყოფილ იქნა... გულუბრყვილო, ბავშური, წმინდა მექანიკური შეხედულება ისტორიაზე... რომ ისტორიას ცოცხალი ადამიანები ჰქმნიან“ დამოუკიდებლად იმ სოციალური ურთიერთობისა, რომელშიაც ისინი ცხოვრობენ²; ლენინი გვასწავლის: „იმ გარემოებისაგან, რომ თქვენ ცხოვრობთ და მეურნეობას ეწევი, ბავშვებს შობთ, პროდუქტებს აწარმოებთ და ცვლით, ეწყობა მოვლენათა ობიექტურად აუცილებელი ჯაჭვი, განვითარების ჯაჭვი, რომელიც დამოკიდებულია თქვენი საზოგადოებრივი ბუნებისაგან და არასოდეს სავსებით არ გარშემოიცვება მის მიერ. კაცობრიობის უმაღლესი ამოცანაა ზოგადად მოხაზოს მეურნეული ევოლუციის (საზოგადოებრივი ყოფიერების ევოლუციის) ეს ობიექტური ლოგიკა, რათა რაც შეიძლება ნათლად, გარკვეულად და კრიტიკულად შეუთანხმოს მას თავისი საზოგადოებრივი შეგნება“...³.

ყოველივე ზემოთქმულიდინ ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ ყოველი საზოგადოებრივი მოვლენის და კერძოთ მეცნიერებისა და გინდ ტექნიკის, რომელიც მარქსისავე სიტყვებით სხვა არაფერია თუ არა „საზოგადოებრივი ადამიანის საწარმოო ორგანოები“—ისტორიის შესწავლისათვის ამისაველ წერტილად უნდა იქნას მიღებული მარქსიზმის მოძღვრება საწარმოო ურთიერთობათა განვითარების შესახებ.

¹ (ს ტ ა ლ ი ნ ი) — „Всесоюзный о партийных разногласиях“, 26.

² ვ ლ ე ნ ი ნ ი — „თხულებანი“ ტ. I, 1928 ტფ. 385.

³ ვ. ლ ე ნ ი ნ ი — „თხულებანი“ ტ. XIII, 1930 ტფ. 331.

კ. მარქსმა „პირველმა აღმოაჩინა ისტორიის მოძრაობის დიდი კანონი. ... ამ კანონის ისტორიისათვის ისეთივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც ენერგიის გარდაქმნის კანონს ბუნებისმეტყველებისათვის“¹. ორმოცდაათი წლის წინად ფრ. ენგელსი კ. მარქსის საფლავზე ამბობდა: „მსგავსად იმისა, როგორც დარვინმა აღმოაჩინა ორგანიული სამეფოს განვითარების კანონი, მარქსმა აღმოაჩინა კაცობრიობის ისტორიის განვითარების კანონი: ის უბრალო ფაქტი—რომელიც უკანასკნელ დრომდე დამალული იყო იდეოლოგიურ დანაღვლეთაგან,—რომ აღამიანებმა უწინარეს უნდა სკამონ, სევან, ადამიანებს უნდა ქონდეს საცხოვრებელი ბინა და ტანსაცმელი, რომ შეეძლოთ ხელი მოკიდონ პოლიტიკას, მეცნიერებას, ხელოვნებას, რელიგიას და სხვ., რომ, მაშასადამე, არსებობის საშუალებათა უშუალო მატერიალური წარმოება და ამით ხალხის ეკონომიური განვითარების ყოველი მოცემული საფეხური ანუ ეპოქა წარმოადგენს საფუძველს, საიდანაც ვითარდებიან სახელმწიფო დაწესებულებანი, უფლებრივი შეხედულებანი, ხელოვნება და რელიგიური წარმოდგენებიც კი მოცემული ხალხისა“².

ამგვარად ჩვენ მივადევით მარქსიზმ-ლენინიზმის მოძღვრებას საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციების შესახებ, ამ მოძღვრების თანახმად კი საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციების განვითარება განიხილება როგორც ბუნებრივ-ისტორიული პროცესი; ესაა შეხედულება „ურომლისოდ შეუძლებელია, როგორც თვით ლენინი აცხადებს, საზოგადოებრივი მეცნიერების არსებობა“³, ხოლო ჩვენთვის უდაოა ის გარემოება რომ ტექნიკის ისტორია ეს საზოგადოებრივი მეცნიერებაა.

ხეზოდ ხსენებული ტექნიკისა და მეცნიერების ისტორიის II-რე საერთაშორისო კონგრესზე საბჭოთა დელეგაცია სრულიად სამართლიანად მოითხოვდა საკითხისადმი ამგვარ მიდგომას და დელეგაციის წევრ აკადემიკოს ბ. მ. გენსენის მიერ კონგრესზე წარმოდგენილ იქნა კიდევაც ამ მეთოდის საფუძველზე საინტერესო მოხსენება⁴; თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ მოხსენებაში მარქსიზმის მოძღვრება ფორმაციებზე არც ისე სწორადაა მოცემული.

*
**

ქვემოლ ჩვენ მოკლეთ, ძირითად პუნქტებში, შევეცდებით გადმოლაგებას ამ მოძღვრებისა⁵ და უმთავრესად ისევ მარქსიზმის კლასიკოსების (მარქსი, ენგელსი, ლენინი, სტალინი) სიტყვებით.

¹ ფრ. ენგელსი — „თვარამეტი ბრიუვერი ლუი ბონაპარტისა“ 1932 ტფ. 2.

² ფ. ენგელსი — „14 марта 1893 г.“ 1933, 7.

³ გ. ლენინი — „თხზულებანი“, ტ. II, 1928 ტფ. 386.

⁴ იბ. Б. М. Гессен — „Социально-экономические корни механики Ньютона“ 1933. М — Л.

⁵ რასაც ის გარემოება გვიკარნახებს რომ სამწუხაროდ ქართულად ფორმაციებზე—თუ შეხედულებაში არ მოვიდებთ ჩვენსავე ნაწერებს, („საბალხო მეურნეობის ისტორია“ დ. პედ. ინსტ. გამოც. 6 ბროშურად) რომლებიც ბახარზე უკვე არ მოიპოვებიან და რომლებშიაც მხოლოდ გაკვრითაა ეს პრობლემა დაძრული, — არაფერი დაბეჭდილა. ჩვენ მეტისმეტად მოკლეთ შევეჩერდით იმავე საკითხზე ნარკვევში, — „ტექნიკის მარქსისტული ისტორიის შესახებ“ — რომე-

„საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაცია“, „ეკონომიური სტრუქტურა“, „წარმოების წესი“, „საზოგადოებრივი ორგანიზმი“ ეს არის კონკრეტულ საზოგადოებაში, გარკვეულ ისტორიულ პირობებში არსებული საწარმოო ძალთა და საწარმოო ურთიერთობათა განსაზღვრული, სპეციფიკური ერთობლივობა, ე. ი. მოცემული ფორმაცია ხასიათდება საწარმოო ძალებისა და საწარმოო ურთიერთობის თავისებური მდგომარეობით; მაგრამ მოუხმინოთ თვით მარქსს: „თავიანთი ცხოვრების საზოგადოებრივი წარმოებისას ადამიანები შედიან განსაზღვრულ, აუცილებელ, მათი ნებისყოფისაგან დამოუკიდებელ ურთიერთობაში, რომელიც მათ მატერიალურ საწარმოო ძალთა განვითარების განსაზღვრულ საფეხურს, შეესაბამება. ამ საწარმოო ურთიერთობათა ერთობლივობა შეადგენს საზოგადოების ეკონომიურ სტრუქტურას, რეალურ საფუძველს, რომელზედაც იურიდიული და პოლიტიკური ზედნაშენი აღიმართება და რომელსაც ცნობიერების განსაზღვრული საზოგადოებრივი ფორმები შეესაბამება. მატერიალური ცხოვრების წარმოების წესი განსაზღვრავს სოციალური, პოლიტიკური და გონებრივი ცხოვრების პროცესს საზოგადოთ“.

ასეთია, მაშასადამე, ფორმაციის განმარტება, ეხლა კი აქვე უნდა დავსძინოთ რომ „განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე საზოგადოების ეს მატერიალური საწარმოო ძალები ვარდება წინააღმდეგობაში არსებულ საწარმოო ურთიერთობასთან, ანუ რაც მის იურიდიულ გამოსახულებას წარმოადგენს, საკუთრების ურთიერთობასთან, რომლის შიგნითაც ისინი აქამდე მოქმედებდნენ. საწარმოო ძალთა განვითარების ფორმებიდან ეს ურთიერთობა მათ დაბრკოლებად იქცევა“¹.

ზემოდმოყვანილიდან ის აზრიც გამომდინარეობს რომ ის თავისებურებანი რომელიც ახასიათებენ გარკვეულ ფორმაციებს ცალცალკე, თავის სხვადასხვაობაში გვევლინებიან აგრეთვე იმ უმთავრეს მომენტებად, რომელიც ერთ ფორმაციას (საზოგადოებას) განასხვავებს მეორისაგან. ამასთანავე მატერიალური საწარმოო ძალების საწარმოო ურთიერთობასთან წინააღმდეგობაში ჩაყარდნა, რაიც ყოველ კლასობრივ საზოგადოებაში მათი არათანაბარზომიერი განვითარებისა გამო იმთავითვე უზრუნველყოფილია, ამწიფებს არსებულ ფორმაციაში „წინააღმდეგობასა და ანტაგონიზმს და, ამიტომ, ამწიფებს იმავე დროს ახალი საზოგადოების შექმნის ელემენტებს და ძველი საზოგადოების გარდაქმნის მომენტებს“².

ლიც გასული წლის მიწურულს იქნა გამოცემული და რომლის მთელი ტირაჟი (5000) 15 დღის განმავლობაში გაიყიდა. მაგრამ ამით მხოლოდ ისღა შესძლებს რომ ჩვენი მკითხველის ყურადღება ასე თუ ისე უფრო გაემახვილებიათ და მიეპყროთ ამ საკითხისადმი; ეს კი დანიშნულების მაქსიმუმი იყო. მას შემდეგ, მხედველობაში რომ არ მივიღოთ სტუდენტები რომლებიც ამ საგანს გადიან, ჩვენთვის არაერთხელ მოუშართავთ, როგორც ინჟინერ-ტექნიკოსებს, ისე საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სხვადასხვა დარგის სპეციალისტებს, რომ უფრო ვრცლად გადმოგვეცა მარქსიზმის მოძღვრება ფორმაციებზე, და რადგანაც ჩვენი, ამ საკითხისათვის მიძღვნილი სპეციალური ნაშრომის გამოქვეყნებას კიდევ ადვიანდება, საჭიროდ მივიჩნიეთ აქ განვიხილოთ მოძღვრება ფორმაციებზე თავისი ძირითად პუნქტებში—ცხადია რომ „წინასიტყვაობის“ ფარგალი ჩვენ გარკვეულ ჩარჩოებში გვჯელდება.

¹ კ. მარქსი — „პოლიტ. ეკ. კრიტიკისათვის“, 42.

² კ. მარქსი — „კაპიტალი“, ტ. I, 1930, 450.

როგორც სჩანს საწარმოო ურთიერთობა და მატერიალური საწარმოო ძალები არის ის ქვაკუთხედი, რომელიც განსაზღვრავს ყოველ ფორმაციას, ყოველ საზოგადოებას. მაგრამ ეხლა ვიცითხოთ თუ რას წარმოადგენენ ისინი თავისთავად, როგორ წარმოუდგენია ის მარქსიზმს? მარქსიზმის კლასიკოსთაგან მოცემული ამის განმარტებიდან თითქმის ყველაზე პოპულარულია შემდეგი:

„წარმოების დროს ადამიანები გავლენას ახდენენ არა მარტო ბუნებაზე [არამედ ერთიმეორეზედაც]. ისინი აწარმოებდნენ მხოლოდ ისე, რომ განსაზღვრული წესით ერთად მოქმედებენ, და თავიანთ ნამოქმედარს ერთმანეთში ცვლიან; რათა აწარმოონ ისინი შედიან განსაზღვრულ დამოკიდებულებასა და ურთიერთობაში და მხოლოდ ამ საზოგადოებრივი დამოკიდებულებისა და ურთიერთობის ფარგლებში ხდება მათი გავლენა ბუნებაზე, ხდება წარმოება. წარმოების ხასიათის საშუალებათა მიხედვით, რასაკვირველია სხვადასხვანაირია ის საზოგადოებრივი დამოკიდებულებანი, რომელსაც მწარმოებლები ურთიერთშორის ამყარებენ; სხვადასხვანაირია პირობები, რომელშიაც ისინი სცვლიან თავიანთ ნამუშევარს და მონაწილეობას იღებენ წარმოების საერთო აქტში... ამრიგად საზოგადოებრივი საწარმოო დამოკიდებულებანი იცვლებიან, მატერიალურ საწარმოო საშუალებათა, საწარმოო ძალთა ცვლილებასა და განვითარებასთან ერთად. საწარმოო ურთიერთობანი, მთლიანად აღებული შეადგენენ იმას რასაც საზოგადოებრივ ურთიერთობას, საზოგადოებას უწოდებენ; ესაა განსაზღვრული ისტორიული განვითარების საფეხურზე მდგომი საზოგადოება, აღქურვილი განსაკუთრებული ჩიშნებით“¹.

ყოველ განსაზღვრული ისტორიული განვითარების საფეხურზე წარმოშობილ და განვითარებულ საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციას აქვს ტიპიური, თავისებური კანონები; მაგრამ ამასთანავე, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ, როგორც ვ. ლენინი გ. ზინოვიევისადმი მიწერილ ერთ წერილში სწერდა (1916 წ.):

„ეპოქა (ე. ი. მოცემული საზოგადოებრივი ურთიერთობა—ბ.გ.) არის ჯამი სხვადასხვაგვარი მოვლენებისა, რომლებშიაც, გარდა ტიპიურისა ყოველთვის მოიპოება სხვაგვარიც“².

საწარმოო ძალები ჩვენ უნდა წარმოვიდგინოთ „როგორც მთლიანობა ადამიანის სამუშაო ძალისა და შრომის საშუალებებისა“; სწორედ ამ გარემოების არა ამგვარ გაგებაზეა დამყარებული მექანიკური და იდეალისტური გაგება (კაუცკი, ბუხარინი, რუბინი) საწარმოო ძალთა და საწარმოო ურთიერთობისა.

მარქსი არა ერთ ადგილას აღნიშნავს გარკვევით და გასაგებად ზემოხსენებულ გარემოებას: „საზოგადოებრივი ურთიერთობანი მჭიდროდ არიან დაკავშირებული საწარმოო ძალებთან, ახალ საწარმოო ძალთა შექმნასთან ერთად ადამიანები სცვლიან თავიანთ წესს წარმოებისას, და წარმოების წესის, თავიანთი არსებობის საშუალებათა მოპოების წესის ცვლილებით ისინი სცვლიან თავიანთ საზოგადოებრივ ურთიერთობათ. ხელის წისქვილი იძლევა ფეოდალ-

¹ გ. მარქსი — „საქიჩაო შრომა და კაპიტალი“, 1930 ტფ. 42-43.

² ვ. ლენინი — წერილი ზინოვიეს 1916 წ. (იხ „Большевизм“, 1932 № 22).

ბატონიან სიზოგადოებას, ორთქლის წისკვილი—მრეწველ-კაპიტალისტიან საზოგადოებას¹. იგივე აზრი მარქსის მიერ ჩამოყალიბებულია „კაპიტალიზმის“².

მარქსის მიერ საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციის განვითარება განიხილება როგორც ბუნებრივ-ისტორიული პროცესი³. ე. ი. შენიშნავს აქ ლენინი „მარქსი საზოგადოების მოძრაობის ეკონომიურ კანონს Naturgesetz-ს ბუნების კანონს უწოდებს. ლენინი სვამს კითხვას, თუ რაში მდგომარეობს საზოგადოებრივ ეკონომიური ფორმაციის ცნება? და როგორ შეიძლება ამ ფორმაციის განვითარება ბუნებრივ-ისტორიულ პროცესად ჩაითვალოს?... როგორღა შეიძლება მარქსმა ეს ძირითადი იდეა? და იქვე უპასუხებს: „მან (მარქსმა—პ.გ.) საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა დარგიდან ეკონომიური დარგი გამოიყო; ყველა საზოგადოებრივ დამოკიდებულებიდან გამოყო „საწარმოო ურთიერთობანი“, როგორც ძირითადი, პირველადი და დანარჩენ ურთიერთობათა განმსაზღვრელი.“⁴

ეს „საწარმოო ურთიერთობანი“ სხვა არაფერია, როგორც კლასობრივი ურთიერთობა, ანტაგონისტური ფორმაციების დროს. ეს არის, მაშასადამე, კლასობრივი ბრძოლის თეორია რაიც „საზოგადოებრივი მეცნიერების უდიდესი შენაძენია“.

შემდეგ ლენინი იძლევა საწარმოო ურთიერთობის, ე. ი. ფორმაციის არსების განმარტებას: „მარქსის თეორიით,—სწერს ის,—საწარმოო ურთიერთობის ყოველი ასეთი სისტემა განსაკუთრებული სოციალური ორგანიზმია, რომელსაც აქვს თავისი წარმოშობის, მოქმედების და უმაღლეს ფაზაში გადასვლის, სხვა ორგანიზმად გადაქცევის საკუთარი კანონები“⁵.

ჩვენ ზემოდ დავინახეთ რომ საზოგადოებრივ ეკონომიურ ფორმაციებს ერთმანეთისაგან განასხვავებს საწარმოო ურთიერთობათა და საწარმოო ძალეების ერთობლივობა; მაგრამ ეხლა შევჩერდეთ ამავე საკითხზე უფრო ახლოს.

„კაპიტალიზმი“ ჩვენ ვკითხულობთ: „მხოლოდ იმ ფორმით რა ფორმითაც გამოიწერება ეს ზედმეტი შრომა უშუალო მწარმოებელიდან, მუშიდან, განსხვავდება ერთმანეთისაგან ეკონომიური ფორმაციები, მაგალითად, მონობაზე და მყარებული საზოგადოება დაქირავებული შრომაზე დამყარებული საზოგადოებისაგან“⁶. იგივე პრობლემა უფრო ვრცელი სახით განმარტებულია მარქსის მიერ მაგალითად „კაპიტალის“ მესამე ტომში⁷, ხოლო მეორე ტომში კიდევ ამავე საკითხზე ნათქვამია:

„როგორიც უნდა იყოს წარმოების საზოგადოებრივი ფორმები, მუდამ მის ფაქტორებად ჩეხებიან მუშები და საწარმოო საშუალებები. მაგრამ ერთნიც და მეორენიც, ერთმანეთისაგან განცალკევების მდგომარეობაში მყოფნი, მის ფაქტორებს წარმოადგენენ მხოლოდ შესაძლებლობაში. რათა საზოგადოდ წარმოებას ადგილი ექნეს, ისინი ერთმანეთს უნდა შეუერთდენ. ის განსაკუთრებული

¹ გ. მარქსი—ფილოსოფიის სილატაკე“, 1931 ტფ., 171.

² მარქსი — „კაპიტალი“, I, 140-141.

³ გ. მარქსი — „კაპიტალი“, I, გვ. LIV

⁴ ვ. ლენინი — თხზულებანი“, I, 106-108.

⁵ იქვე 384.

⁶ გ. მარქსი — „კაპიტალი“, I, 175.

⁷ K. M a r x — „Капитал“ т. III. ч II, 1930, 267.

ხასიათი და წესი, რომლითაც ეს შეერთება ხორციელდება, განასხვავებს საზოგადოებრივი სტრუქტურის სხვადასხვა ეკონომიური ეპოქებს¹.

ამავე დროს ფორმაციების განსასხვავებლად „ყველაზე უღრმესი საიდუმლოება და საგანძური საფუძველი“, მარქსის მიერ ჩამოყალიბებულია მეტისმეტი სიმარტივით „გოთას პროგრამის კრიტიკაშიც: „მომზარების საშუალებათა განაწილება ყოველთვის მხოლოდ შედეგი არის თვით წარმოების პირობათა განაწილებისა. ეს უკანასკნელი განაწილება თვით წარმოების წესის ხასიათს შეადგენს... მაგალითად, კაპიტალისტური წარმოების წესი იმაზეა დამოკიდებული, რომ წარმოების ნივთიერი პირობები არა-მუშებს ეკუთვნის კაპიტალის საკუთრების და საადგილმამულო საკუთრების ფორმით, მაშინ, როდესაც მას წარმოების მხოლოდ პირადი პირობის სამუშაო ძალის მეპატრონეა“².

აქედან ნათელია, რომ, როდესაც ჩვენ ვლაპარაკობთ კერძოთ კაპიტალისტური ფორმაციების შესახებ, ამ ფორმაციის სპეციფიკურ კლასობრივ თვისებად უნდა მივიღოთ ის თავისებური დამოკიდებულება, რომელიც არსებობს უშუალო მწარმოებელსა, ე. ი. პროლეტარიატსა, ერთის მხრივ, და საწარმოო საშუალებათა უშუალო მესაკუთრეს, ე. ი. კაპიტალისტებს შორის, მეორეს მხრივ.

მაშასადამე, კიდევ სხვა, უფრო პოპულიარული ვარიაციით თუ ვიტყვით, ყოველ ფორმაციას ახასიათებს თავისი სპეციფიკური კლასობრივი ურთიერთობანი და ამისავე შესაბამისად იგივე სპეციფიკური კლასობრივი ურთიერთობანი და ამისავე შესაბამისად, რომ კონკრეტულ ისტორიულ წარსულში არსებობდა და, მეორეს მხრივ, ჩვენს სინამდვილეში ყალიბდება ფორმაცია სადაც არ არსებობდნენ და სადაც ისპობიან ეს კლასები.

ამგვარად პირველ რიგში აქ გამოდის კლასობრივი ურთიერთობა, ანტაგონიზმი ლენინი თავის ცნობილ ნაშრომში „ნაროდნიკობის ეკონომიური შინაარსი და მისი კრიტიკა ბნ სტრუქტურის წიგნში“, სწერს რომ სოციალური მოვლენების ახსნაში ნათლად უნდა გამოიხატოს კლასთა ბრძოლის, როგორც საზოგადოებრივი ევოლუციის პროცესი. კლასობრივი ბრძოლის თეორია ის ამოსავალი წერტილი, რომელსაც „სოციოლოგია მეცნიერების ხარისხამდე აყავს“³.

იგივე აზრი ლენინმა უფრო მკვეთრად ჩამოაყალიბა თავის ცნობილ ლექციაში „სახელმწიფოს შესახებ“ (1919 წ.);—სადაც ის გვასწავლის, რომ თუ ჩვენ გვსურს გეზი ავართვად კაცობრიობის ისტორიული განვითარების ასპარეზზე წარმოდგენილ „მთელ მასას პოლიტიკური ფორმებისა, სხვადასხვაგვარ პოლიტიკურ დაწესებულებათა, შეხედულებათა, რევოლუციათა და მთელ ამ მეტისმეტი სიჭრელეში და უდიდეს სხვადასხვაობაში... „მაგარად უხდა ჩავსკიდოთ ხელები როგორც სახელმძღვანელო ძირითად ძაფს, დაყოფას საზოგადოებისა კლასებად და ცვლილებებს ფორმებში კლასობრივი ბატონობისა“⁴.

¹ კ. მარქსი — „კაპიტალი“, II, 1933, ტფ. 14.

² კ. მარქსი „გოთას პროგრამის კრიტიკა“, 1932 ტფ. 23.

³ ვ. ლენინი „თხზულებანი“, I, 383.

⁴ Л е н и н „Сочинения“, XXIV, 368.

თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს კლასობრივ ურთიერთობას კერძოდ ტექნიკის განვითარების საქმეში, ამის აშკარა ილუსტრაციას წარმოადგენს თანამედროვე კაპიტალიზმის, იმპერიალიზმის პერიოდში ტექნიკური პროგრესის სასტიკი შეზღოვება, და რომ ეს შეზღოვება გამოწვეულია კლასობრივი ურთიერთობით ეს დღეს გასაგებია ზოგიერთი ბურჟუაზიული ინჟინერებისათვისაც კი. მაგალითად გასული წლის (1932) ოქტომბერში „გერმანელ მეწარმე-ინჟინერთა შრომითი გაერთიანების“ კონფერენციაზე K. M. Wild-ი აცხადებდა:

„წარმოების საშუალებებმა გაუსწრენ შესაძლებლობას კაცობრიობისა, ვინაიდან ხალხებისა და საზოგადოებრივი კლასების შორს ვერ მხედველი ეგოიზმი შეუძლებელს ხდის სარეზონანსო მეურნეულ თანამშრომლობას, რისთვისაც ნიადაგი ტექნიკამ ბრწყინვალედ მოამზადა“.

ცხადია რომ ტექნიკისა და მეცნიერების მიღწევათა პრაქტიკაში გამოყენება, დღეს კაპიტალისტურ ქვეყნებში, აწყდება წინააღმდეგობას გაბატონებული კლასის ინტერესებთან შეუსაბამობისა გამო. ნ. ბუხარინის სიტყვებით რომ ვსთქვათ კაპიტალისტურ ქვეყნებში: 1. შეუძლებელია მეცნიერული პოტენციალის ტექნიკური გამოყენება; 2. შეუძლებელია ტექნიკური პოტენციალის მთლიანად გამოყენება წარმოებაში; 3. შეუძლებელია ბაზარზე რეალიზაცია წარმოებისა (წარმოებული პროდუქციისა) ¹.

ასეთია მდგომარეობა შედეგად კლასობრივი ურთიერთობისა კაპიტალისტური ურთიერთობის უკანასკნელ სტადიაზე; მაგრამ როგორი იყო ის კაპიტალისტური განვითარების ძლევამოსილი მსვლელობის პერიოდში, ასიოდე წლის წინად?:

„1825 წლიდან თითქმის ყველა ახალი გამოგონება შედეგი იყო კონფლიქტის მუშასა და მესარეწეს შორის, რომელიც ყოველის გზით ცდილობდა ფასი დაეკარგა მუშის სპეციალობისათვის. ყოველი ახალი გაფიცვის შემდეგ, რაგინდ მცირე მნიშვნელოვანი ყოფილიყო იგი, ჩნდება ახალი მანქანა“ ². ვფიქრობთ რომ კომენტარები ზედმეტი.

* *

დაუბრუნდეთ ისევ ფორმაციებს. ჩვენ უკვე ვიცით, თუ რა არის საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაცია; თუ რა განასხვავებს ერთ ფორმაციას მეორისაგან; და ისიც, რომ განვითარება ფორმაციებისა ეს არის ბუნებრივ-ისტორიული პროცესი.

ეხლა კი შეუდგეთ განხილვას ცალცალკე თანამიმდევრული პროგრესიული ფორმაციების თავისებურებათა. მარქსიზმ-ლენინიზმი კაცობრიობის ისტორიულ განვითარებაში განიხილავს ხუთ საზოგადოებრივ ფორმაციას. ესენია: პირველყოფილი, ანტიკური ანუ მონათმფლობელური, ფეოდალური ანუ ბატონყმური, კაპიტალისტური ანუ ბურჟუაზიული და სოციალისტური ანუ კომუნისტური ფორმაციები. პირველისა და უკანასკნელის გამოკლებით ესენი წარმოადგენენ

¹ „Правда“ 1932 № 345.

² კ. მარქსი — „ფილოსოფიის სილატაკე“, 211.

კლასობრივ, ანტაგონისტურ ურთიერთობათ. ისტორიული განვითარების თანმიმდევრობაში ისინი წარმოდგენილია იმგვარად როგორც ეს ჩვენ გვაქვს დალაგებული. ყოველი ფორმაცია პროგრესიულია და ისტორიულად აუცილებელი კაცობრიობის განვითარებაში; მხოლოდ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ გარკვეულ ხალხებს მთელი რიგი, როგორც შინაგან ისე გარეგან ზედმოქმედების უნარიან ძალთა თანხედრის საშუალებით შეუძლიათ გამოტოვონ რომელიმე კლასობრივი ფორმაცია, იმგვარად რომ ნახტომის სახით უფრო შემდგომ, მაღალ ფორმაციაში გადავიდნენ.

ამ გარემოების კონკრეტულ მაგალითს ადგილი ჰქონდა საბჭოთა კავშირში, რომელშიაც შემავალ ზოგიერთ ხალხებმა გამოტოვეს კაპიტალისტური განვითარების პერიოდი და პირდაპირ მოხვდნენ, საბჭოთა ხელისუფლების გზით, სოციალისტურ ურთიერთობაში.

ამ მხრივ დიდი ყურადღების ღირსია ლენინის ქვემოლ მოყვანილი ციტატი: „კომუნისტურ ინტერნაციონალმა უნდა დაამყაროს და თეორიულად დაასაბუთოს ის დებულება, რომ უფრო მოწინავე ქვეყნების პროლეტარიატის დახმარებით, ჩამორჩენილ ქვეყნებს შეუძლიათ გადავიდნენ საბჭოთა წყობილებაში განვითარების გარკვეული საფეხურების საშუალებით — კომუნიზმში, გამოტოვებენ რა კაპიტალისტურ სტადიას განვითარებისა“¹. იგივე აზრი ლენინის მიერ გამოთქმულია სხვა ადგილასაც².

მაგრამ ამავე საკითხს ყურადღება მიაქცია ჯერ კიდევ 1881 წელს თვით კ. მარქსმა; როგორც ის ვერა ზახლუჩიძისადმი გასაგზავნი წერილის პირველ რედაქციაში სწერს, თეორიულად საცხებით შესაძლებელია, რომ ჩამორჩენილი ქვეყანა თანმიმდევრული მაღალი ფორმაციის გამოტოვებით გადავიდეს შედეგ მომდევნო (პირველი მომდევნოს გამოტოვებით) ფორმაციაში. აქ კ. მარქსი „რუსული სასოფლო თემის“ შესახებ სწერს, რომ ამ უკანასკნელს: „შეუძლია შეიქმნეს უშუალო ამოსავალ წერტილად ეკონომიური წყობილებისა, რომლისადმიც მიისწრაფვის თანამედროვე საზოგადოება, მას შეუძლია იწყოს ცხოვრება ახალი სიცოცხლით, უარყოს რა აზრი თვითმკვლელობაზე, მას შეუძლია დაეუფლოს იმ ნაყოფს, რომლითაც კაპიტალიზმისტურ წარმოებამ გაამდიდრა კაცობრიობა, ისე, რომ არ გაიაროს კაპიტალიზმის წყობა—წყობა, რომელიც თვით მისი შესაძლებლობის ხანგრძლივობის მიხედვით ასე მცირე ადგილს დაიჭერს კაცობრიობის ისტორიაში. მაგრამაო, დასძენდა მარქსი, საჭიროა წმინდა თეორიის სიმაღლიდან დაშვება რუსულ სინამდვილეში“³.

ეხლა სანამ თვითეული ცალკე ფორმაციის თავისებურებათა გარკვევაზე შეჩერდებოდეთ საჭიროა მოკლეთ გავცნოთ ისტორიას თვით ფორმაციებზე მარქსიზმის მოძღვრების განვითარებისა. ხოლო მოძღვრება ფორმაციებზე ეს არის მოძღვრება კაცობრიობის ისტორიის მარქსისტულ, ე. ი. დიალექტიკურ-მატერიალისტურ გაგებაზე.

¹ Л е н и н „Сочинения“ XXV, 354.

² Л е н и н — „Сочинения“ XVII, 481.

³ „Архив Маркса и Энгельса“ I, 1924, 276.

თავის დროზე ვ. ლენინმა ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ისტორიის მარქსისტული გაგება თავის საწყისებს ჰეგელის აკენ მიუთითებს; ე. ი. ისტორიის დიალექტიკურ გაგებას, რაიც პირველად ჩამოყალიბებულ იქნა კ. მარქსისა და ენგელსის მიერ, უშუალო წინამორბედად მოეწოდება ისტორიის ჰეგელიანური გაგება.

ლენინი პირდაპირ მოითხოვს, რომ მარქსისა და ჰეგელის საკმის გაგრძელება უნდა გამოიხატოს მეცნიერებისა და ტექნიკის ისტორიის დიალექტიკურ დამუშავებაში¹; ის ამასთანავე აცხადებს რომ შეუძლებელია კ. მარქსის „კაპიტალის“ საფუძვლით გაგება ჰეგელის მთელი ლოგიკის საფუძვლიანი შესწავლის გარეშეო“²; ხოლო ეს კი იმითგაა აუცილებელი რომ „ჰეგელმა ნამდვილად დაამტკიცა, რომ ლოგიკური ფორმები და კანონები არა ცარიელი, გარეკანია, არამედ გამოხატულებია ობიექტური ქვეყნისა“³.

ფრ. ენგელსი-კი 1891 წ. კ. შმიდტს სწერდა რომ მარქსიზმის შესწავლა ჰეგელის გარეშე შეუძლებელია. ენგელსი აქ-დასძენს რომ ჰეგელის „ლექციები ისტორიის ფილოსოფიაზე“ ეს არის „ერთერთი ყველაზე გენიალური ნაწარმოებთაგანია“⁴.

ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფიის“ შესახებ, — რომლისადმი მოსალოდნელ დიდ ყურადღებას ხაზი გაუსვმა გ. პლენანოვმა ც⁵, — ლენინი სწერს: „საერთოდ ისტორიის ფილოსოფია მეტისმეტად ცოტას იძლევა — ეს გასაგებია რადგან სახელდობრ აქ, სახელდობრ ამ სფეროში მარქსმა და ენგელსმა გააკეთეს უდიდესი ნაბიჯი წინ. ჰეგელი აქ ყველაზე უფრო დაძველებულია და ანტიკვარულადაა ქცეულიო“⁶; მაგრამ როგორც უკვე აღვნიშნეთ ჰეგელი გვევლინება მარქსის ისტორიულ წინამსროლად ამ საკითხში და ამიტომ მიზანშეწონილად მიგვაჩნია რამოდენიმე სიტყვით შემოვხაზოთ ისტორიის ჰეგელიანური გაგება, სანამ ფორმაციებზე მარქსიზმის მოძღვრების განვითარებას უშუალოდ შევეხებოდეთ.

ჰეგელის ისტორიოსოფიას ჩვენ გადმოვცემთ თვით ჰეგელისავე სიტყვებით და უმთავრესად მისი, ენგელსის მიერ ზემოდ დასახელებული წიგნის მიხედვით⁷.

ჰეგელისათვის „ისტორიის ფილოსოფია ნიშნავს სხვას არაფერს, როგორც მის (ისტორიის) აზროვნულ განხილვას“. დაწვრილებითი გამოკვლევა ისტორიაში ხედავს გარკვეულ გონიერ გეგმას ღვთისა მსოფლიო სულის სახით. ისტორიის ფილოსოფიამ უნდა გადასწევდეს სამი ძირითადი საკითხი:

1. როგორია აზრი და საბოლოო მიზანი მსოფლიო ისტორიისა;

¹ „Ленинский сборник“ IX, 139.

² იქვე 199.

³ იქვე.

⁴ კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი — „წერილები“, 1923 ტფ. 342.

⁵ Г. В. Плеханов — „Сочинения“, VII, 33.

⁶ „Ленинский сборник“, XII, 163.

⁷ Hegel — Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte, 1923, L.

2. რა საშუალებით ხორციელდება ეს მიზანი;

3. როგორია თვით განვითარების გზა (პერიოდები) ანუ მსვლელობა მსოფლიო ისტორიისა ¹.

„იდეა, მსგავსად მერკურისა... ჰემმარიტად არის ის რაც წარმოადგენს მსოფლიოს ხალხთა ხელმძღვანელს და სული კი, მისი გონიერი აუცილებელი ნება, არის ის რაც ხელმძღვანელობდა და ხელმძღვანელობს მსოფლიო მოვლენებს“. ფილოსოფიას აქ შეაქვს ის ჰემმარიტი აზრი, რომ მსოფლიოში ბატონობს გონება, რომელიც შეიცნობს ისტორიაში გეგმას ღვთიური განსკერპებისა და განაგებს მსოფლიოს. ამ თვალსაზრისით მსოფლიო ისტორია არის „მდიდარი პროდუქცია შემომქმედი გონებისა“.

ვითარდება რა სულის ნიადაგზე, მსოფლიო ისტორია წარმოადგენს „გადმოღაგებას (თხრობას) და განხორციელებას საყოველთაო სულისა, ის წარმოადგენს აუცილებელ გონიერ გამოაშკარავებას მსოფლიო სულისა. სულის ბუნება შეიძლება განმარტებული იქნას მატერიის მიმართ მისი სრული წინააღმდეგობის საშუალებით. „როგორც მატერიის სუბსტანცია არის სიმძიმე, სწორედ ასევე ჩვენ უნდა ვსთქვათ, რომ სულის არსება არის თავისუფლება“². სულის ყველა თავისებათ ძალაში ყოფნა შეუძლიანთ მხოლოდ თავისუფლების საშუალებით. ყველა ისინი წარმოადგენენ მხოლოდ საშუალებებს თავისუფლებისათვის, ყველა ისინი (სულის თვისებანი) მხოლოდ მათ ეძებენ და იწვევენ არსებობისაკენ. ამიტომ, ასკნის აქ ჰეგელი, თავისუფლება არის ერთადერთი არსება სულისა, „თავისუფლება თავის თავშივე არის ის რაიც შეიცავს აუცილებლობას თავის თავზე (ის თვით თავისი ცნებით არის ცოდნა თავის თავზე), მიყვანას თავის თავისავე შეცნობამდე და, ამით კი, სინამდვილემდე: ის თვითონ თავისთავის მიზანია, რომელსაც ის ასრულებს და ამავე დროს ერთადერთი მიზანი სულისა“.

მაშასადამე, საბოლოო მიზანი სულის მიერ თავისი თავისუფლების შეცნობა. ეს საბოლოო მიზანი არის ის, საითკენაც მისწრავის მსოფლიო ისტორია. ეს ისაა რაც უნდა ღმერთს მსოფლიოში და მსოფლიოსათვის; ღმერთს კი როგორც აბსოლუტურ სრულყოფას, არ შეუძლია უნდოდეს სხვა რამ, გარდა იმისა, რომ განხორციელდეს თვით საკუთრად ნება, ე. ი. იდეა თავისუფლებისა, სული არის „ყოფნა თავისავე თავში“; ხოლო ეს „ყოფნა თავისავე თავში“ სულისა არის შეცნობა თავისივე თავისა.

„თანახმად ამ აბსტრაქტული განსაზღვრისა, მსოფლიო ისტორიაზე შეიძლება ითქვას, რომ ის არის ახსნა და თვალსაჩინო გადმოღაგება სულისა, სახელდობრ იმისა, თუ როგორ გამოიმუშავა მან თავის თავში ცოდნა იმის შესახებ, თუ რა არის ის. ამგვარად ისტორიის საბოლოო მიზანია სულის მიერ თავისი თავის შეცნობა, ე. ი. თავისუფლება. ამიტომ ჰეგელი აჯამებს: „მსოფლიო ისტორია არის პროგრესი შეცნობაში თავისუფლებისა“;

¹ ჰეგელს ისტორიის პერიოდებად დაყოფა აუცილებლად მიანიჭა, რამდენადაც აღნიშნულს აქვს მეცნიერული ხასიათი (Гегель—„Сочинения“, IX, 1932. 94).

² ღენინი ამ ადგილას შენიშნავს: „Шпиг“ („Лен. сб.“ XII, 153).

ხოლო პროგრესი შეცნობაში თავისუფლებისა, ჰეგელის მიხედვით, შეადგენს სუბსტანციონალურ განსაზღვრას მსოფლიო ისტორიის მთელი მსვლელობისა.

ხელა იმის შესახებ, თუ რა საშუალებებს მიმართავს თავისუფლება (როგორც მიზანი ისტორიისა) ამის რეალიზაციისათვის. თავისუფლება, როგორც ასეთი ეს არის შინაგანი ცნება. საშუალება კი არის რაღაც გარეგანი, ე. ი. რაც ისტორიაში უშუალოდ ააშკარავებს თავის თავს. მიზნის მისაღწევად სული გამოიყენებს ყველა საშუალებათ, ყველა მოთხოვნილებათ, მთელ ადამიანურ მოქმედებათ, მთელ ვნებათ. „ისტორიის ახლოს გაცნობა ჩვენ გვარწმუნებს რომ ადამიანთა მოქმედებანი თავიანთ საწყისებს იღებენ მათი მოთხოვნილებათაგან, მათი ვნებათაგან, მათი ინტერესებიდან, ხასიათიდან და ტალანტიდან, და ამასთანავე ისე, რომ ამ ასპარეზზე (ადამიანური) მოქმედებისა, სახელდობრ მხოლოდ მოთხოვნილებანი, ვნებანი, ინტერესები არის ის რაც წარმოადგენს აღმავრდელ მიზეზს და გამოდის როგორც მთავარი მოქმედი ფაქტორი“. ყველა დანარჩენი თანაშობს მეორეხარისხოვან როლს. ნამდვილად ისინი არსებობენ ინდივიდთა მოღვაწეობის მეშვეობით, ინდივიდთა მიღრეკილებისა და ვნების მეშვეობით. ვნების ქვეშ უნდა გესმოდეს მოღვაწეობა კერძო ინტერესებისათვის.

ისტორიაში არაფერი არ ხდება უიმისოდ, რომ არ განხორციელდეს ინტერესი იმათი, რომელნიც ხელს უწყობენ ხოლმე საქმეს: ვნების დეზი მიერეკება ინდივიდუალ მოქმედებისაკენ: ის მთლიანად ეძლევა ვნების საგანს; ამიტომ უნდა ვაღიაროთ რომ არაფერი დიდი არ წარმოშობილა ვნების გარეშე და ჩაურევლად. ანხორციელდეს რა თავის კერძო ინტერესს, ყოველი ინდივიდუმი სწორედ ამით ხელს უწყობს საერთო მიზნების განხორციელებას. ამ აზრით შეიძლება ითქვას, რომ მთელი განუზომელი მასა სურვილებისა, ინტერესებისა და მოღვაწეობათა—ყოველივე ეს არის იარაღები და საშუალებანი მსოფლიო სულისა, მის მიერ თავისი მიზნის შესრულებაში. მთელი ხალხები და ისტორიული მოღვაწეები წარმოადგენენ სულის ბრმა იარაღებს. კერძო ინტერესები ხორციელდებიან არა იმგვარად, როგორც ეს ცალკე პირებს უნდოდათ. ადამიანთა მოქმედების წყალობით მიიღება კიდევ სხვა შედეგები, ვინემ ის, რომლისაკენაც მიისწრაფიან და რომელსაც აღწევენ, ვინემ ის რომელთა შესახებ იციან და რაიც მათ სურთ. მათი ინტერესების განხორციელებასთან ერთად ხორციელდება მეორეც, სახელდობრ ის რაიც შეუმჩნევლად ერია მათ მიზნებში; რაღაც საყოველთაო (ზოგადი) მონაწილეობს კერძო ცალკეულ მიზნებში ადამიანებისა და ხორციელდება მათი მეშვეობით.

ამგვარად, ჰეგელისათვის ისტორიის საბოლოო მიზანია თავისუფლება; ხოლო უკანასკნელისათვის მისაღწევი საშუალებანი კი არიან ადამიანთა ვნებანი და მოღვაწეობანი.

პიროვნება, ცალკე ინდივიდუმი, რომელმაც თავისი ყოფნა შეუთანხმა თავის ხასიათს და სურვილებს ცხოვრობს ბედნიერად. მაგრამ ასე როდია ესოფლიო ისტორიაში. სახელმწიფოში ცხოვრების შეთანხმება მიიღწევა მხოლოდ დიდის შრომით. მსოფლიო ისტორია არის ბედნიერების ასპარეზი: ბედნიერების პერიოდები კი მასში ეს მხოლოდ ცალიერი გვერდებია, რადგან ეს არის

პერიოდები თანხმობისა, წინააღმდეგობათა არ არსებობისა. ისტორიის გზა მი-
იმართება წინააღმდეგობათა და ადამიანების ენებათა ბრძოლის მეშვეობით.
ენების სიდიადე მდგომარეობს მიზნის სიდიადეში, რომელიც მას ასულდგმუ-
ლებს. ამიტომ ის პირები, რომელთა კერძო მიზნები თანხედებიან ქვეყნის
საერთო ინტერესებს, მაღლდებიან დანარჩენებზე, როგორც მსოფლიო ისტორი-
ული მოღვაწეები.

„ისტორიულ პირებს, მსოფლიო ისტორიულ ინდივიდუუმებს, წარმოად-
გენენ ისინი, რომელთა მიზნებში თავის განხორციელებას ჰპოულობს ისეთი
საყოველთაო (ზოგადი), რომელიც წარმოადგენს თვითმსრბოლელ და თავისივე-
თავის განმახორციელებელ იდეას (ქეშმარიტებას)“... „დიდ ადამიანებს ისტო-
რიაში წარმოადგენენ ისინი, რომელთა საკუთარი კერძო მიზნები შეიცავენ იმ
სუბსტანციონალურს, რაიც შეადგენს ნებას მსოფლიო სულისა. ამგვარად, კერძო
ინტერესი ენებისა განუწყვეტლივ დაკავშირებულია ზოგადის გამომავლარაგება-
სთან, იმიტომ რომ ზოგადი წარმოადგენს შედეგს კერძო ინტერესებისა მათს
უარყოფაში. ისტორიულ ცხოვრებაში ბრძოლაზე გამოდის არა ზოგადი (საყო-
ველთაო) იდეა, ის რჩება უენებელი. გონების მოხერხებულობა (სიეშმაკე) სწო-
რედ იმაში მდგომარეობს, რომ ის აიძულებს ადამიანების ენებათ იბრძოლონ.
„იდეა იხდის ხარკს კონკრეტული ყოფიერებისა და ხრწნა-
ლობისა არა თავისი-თავისაგან, არამედ ინდივიდუალთა ენება-
თაგან“.. ასეთი საშუალებები მსოფლიო ისტორიის მიზნის მისაღწევად.

ესლა გადავხედოთ მომენტს მასალისა, რაიც უნდა განხორციელდეს
ზემოხსენებულ ღონისძიებათა მეოხებით. ასეთი მასალა უწინარეს ყოვლისა არის
თვით სუბიექტი მისი ადამიანური მოთხოვნილებებით. განხორციელება
ადამიანის სუბიექტური ნებისა და გონიერი ნებისა შეადგენენ ჩვეულებრივ
მთელს: სახელმწიფოს. ვიხილავთ რა ორ მომენტს—იდეას და ადამიანთა ენებას,
შეიძლება ითქვას რომ კონკრეტული საშუალო, ერთისა და მეორისა, არის
ჩვეულებრივი თავისუფლება სახელმწიფოში. სახელმწიფოში ყოველ ინდი-
ვიდუალს, ექვემდებარება რა ის საერთო მიზნებს, იმავე დროს აქვს თავისი თავი-
სუფლება და სარგებლობს მითი, რამდენადაც ეს თავისუფლება გვევლინება ნე-
ბაში ზოგადისავე.

მსოფლიო ისტორიაში ლაპარაკი შეიძლება მხოლოდ იმ ხალხებზე, რო-
მელთაც შექმნეს სახელმწიფო. რადგანაც სახელმწიფო არის რეალისაცია თავი-
სუფლებისა იმიტომ ყოველივე ღირებულს რასაც კი ფლობს ადამიანი ის ღებუ-
ლობს სახელმწიფოსაგან. „სახელმწიფო არის ღვთიური იდეა თავის იმ ფორ-
მაში, როგორაც ის არსებობს დედამიწაზე“. თავისუფლება თავის ობიექტურ
გამოხატულებას ღებულობს სახელმწიფოში, რომლის კანონებზე დაქვემდებარე-
ბა არის თავისუფლება, რადგან ის გამოხატავს დაქვემდებარებას თავისივე
თავისაღმა: „იმ გზით, რომ სახელმწიფო, მამული შეადგენს კონკრეტუ-
ლი ყოფიერების მთლიანობას, უქვემდებარებს რა სუბიექტურ ნებას ადა-
მიანისა კანონებს; სახელდობრ ამ გზით ჰქრება წინააღმდეგობა თავისუფო-
ბასა და აუცილებლობას შორის“. მთლიანობა ზოგადისა და კერძოსი არის სწო-
რედ თვით იდეა სახელმწიფოისა, რომელიც ვითარდება ისტორიაში. „სახელ-

მწიფო არის გონიერი, თავისთავის ობიექტურად მცოდნე და თავისთავისთვის არსებული თავისუფლება“.

მსოფლიო ისტორიაში სახელმწიფოს იღვწა გონიერად ერთიანდება ცოცხალ მოღიანობაში გარკვეული ერისა. სახალხო ინდივიდუალობა მსახურებს სახელმწიფო სუბიექტად. „სახელმწიფო, მისი კანონები, მისი დაწესებულებანი და წესრიგი შეადგენენ ინდივიდუალურ უფლებებს სახელმწიფოში; მისი ბუნება, ნიჟაღი, მთები, ჰაერი, წყლები შეადგენენ მის ქვეყანას, მის მამულს (სამშობლოს), მის გარეგან საკუთრებას. ამ სახელმწიფოს ისტორია, მისი (მოქალაქეთა) საქმეები, როგორაც ის რაც შექმნეს მათ წინაპრებმა ეკუთვნით თვითონ მათ და ცოცხლობენ მათს მოგონებებში. ყოველივე არის მათი კუთვნილება, როგორც მეორეს მხრივ, თვითონ მაგნიც ეკუთვნიან მას, სახელმწიფოს, რადგან უკანასკნელი შეადგენს მათს სუბსტანციას, მათ ყოფიერებას“. ეს ზოგადი სული შეადგენს ცალკე ხალხთა სულს, ის მდგომარეობს და გამოხატულია სახელმწიფოში. თავის მხრივ გარკვეული სული მოცემული ხალხისა არის მხოლოდ ერთგვარი ინდივიდუალური მსოფლიო ისტორიის მსგეღლობაში. მსოფლიო ისტორია გვიჩვენებს, თუ როგორ მიდის სული თანდათან შემეცნებისაკენ, რაიც თავდაპირველად მასში მხოლოდ ბუნდოვანად ისახება; შემდეგ ის ნახულობს მის მთავარ პუნქტებს და, დასასრულ, სული აღწევს შემეცნებას მთელ მის სასრულეში. ამგვარად სახელმწიფო არის ყველაზე სრული რეალიზაცია სულისა, ისტორიულ სინამდვილეში.

მსოფლიო სულის განვითარების საფეხურებად მსახურებენ მსოფლიო ისტორიული ხალხები, ე. ი. ისინი რომელთაც შექმნეს სახელმწიფო. მაგრამ ყოველი ხალხი, მას შემდეგ რაც აღწევს თავისუფლების შემეცნებას, მიდრეკილია დაცემისა და დაღუპვისაკენ. მისი მიზნების განხორციელება არის მისი იმედროული დაღუპვა. ასე, სიცოცხლიდან წარმოიშობა სიკვდილი და სიკვდილიდან სიცოცხლე. განვითარება მიდის დაბალი საფეხურიდან მაღალისაკენ და პირველნი ჩაინთქმებიან უკანასკნელთაგან. ხალხი ვითარდება საყოველთაო საფეხურამდე მისი სულისა. „ამ პუნქტში წარმოსდგება შინაგანი აუცილებლობა ცვლილებისა. ეს ცვლილება წარმოსდგება და განვითარება იწყება ახალი საფეხურიდან წინ ახალი საყოველთაო საფეხურამდე სულისა. ასეთი ისტორიის დიალექტიკური პროცესი. „საქმის არსება იმაში მდგომარეობს, რომ საბოლოო (სასრული) ისახლდება არა მხოლოდ გარედან, არამედ მოსპობილ უნდა იქნას და გადავიდეს თავის წინააღმდეგობაში საკუთრად თავისი შინაგანი ბუნების ძალით“¹.

თვით სქემა მსოფლიო ისტორიისა ჰეგელმა შემდეგნაირი სახით წარმოადგინა: ობიექტური სული, რომელიც იქცევა ჩვეულებრივად გადის სამ საფეხურს: ა) ჩვეულებრივი სული უშუალოდ ჩნდება ოჯახში, რომელიც აშენებულია სიყვარულის ბუნებრივ გრძნობაზე, ეს სისხლითი კავშირია; ბ) გამრავლების გამო ოჯახი იყოფა. ცალკე პიროვნება ხდება მიზანი თავისთავად; მათი შეხებით წარმოიშობა შეზღუდულობათა სისტემა. ყოველი პიროვნება ზღუდავს მეორეს. გაბატონებულია კერძო სამართალი. ერთის ბატონობის

¹ ჰეგელის მიერ იგივე აზრებია განვითარებული „ენციკლოპედიაშიც“ იხ. Hegel — „Сочинения“, I „Энциклопедия философских наук“, тт. I, 1929, 135—136.

საზღვრები მდებარეობს მეორის ბატონობის ფარგლებში—ეს სამოქალაქო საზოგადოებაა; c) წინააღმდეგობა პირადი ინტერესებისა და გარეშე შეზღუდულობათა ამოსწურავს რა თავის შინაარსს სწყდება ისევ მთლიანობაში. პირადი ინტერესი შედის ჰარმონიაში საზოგადოებრივთან. ობიექტური სული მის უმაღლეს გამოვლინებას აღწევს სახელმწიფოში. მაშასადამე, ეს საფეხურებია: ოჯახი, სამოქალაქო საზოგადოება, სახელმწიფო¹.

როგორც ცნობილია ისტორიის ჰეგელიანური გაგების პირველი მეცნიერული შეფასება მარქსმა და ენგელსმა მოგვცა. ამ მხრივ აღსანიშნავია განსაკუთრებით ფრ. ენგელსის „ლუდვიგ ფეიერბახი“. როგორც თვითონვე აღნიშნავს, ენგელსი აქ იძლევა დასკვნებს, რომელიც ჰეგელის მეთოდს² (რევოლუციონურს) მოსდევს. მაგრამ თვით ჰეგელს ეს დასკვნა ამ სახით არასოდეს არ მოუცია. ჰეგელი „იძულებული იყო სისტემა აეგო, ფილოსოფიური სისტემისაგან კი ჩვეულებრივ მოითხოვენ, იგი ამა თუ იმგვარი აბსოლუტური ქეშმარიტებით დამთავრდეს. ამიტომ რამდენიც არ შეეცადა ჰეგელი, განსაკუთრებით თავის „ლოგიკაში“, ხაზგასმით აღენიშნა, მუდმივი ქეშმარიტება მხოლოდ ლოგიკური ე. ი. აგრეთვე ისტორიული პროცესია და სხვა არაფერი, იგი იძულებული გახდა საზღვარი დაედო ამ პროცესისათვის, მიტომ რომ სადმე ხომ უნდა დამთავრებინა თავია სისტემა³.

სოლო „სისტემის მარტოოდენ შინაგანი მოთხოვნილებებიც ნათელყოფენ, სწერს ენგელსი, თუ რატომ მოვიდა ეს აზროვნებას უკიდურესად რევოლუციონური მეთოდი მშვიდობიან პოლიტიკურ დასკვნასთან. ხოლო ჰეგელის ფილოსოფიის რევოლუციონური ხასიათი იმაში მდგომარეობდა, რომ მან ერთხელ და სამუდამოდ დაგვანახა, რა უაზროებაა, რომ ადამიანური გონების და მოქმედების რომელიმე შედეგს მუდმივი და უცვლელი მნიშვნელობა მივაწეროთ. ქეშმარიტება, რომელიც ფილოსოფიამ უნდა შეიტანოს, ჰეგელს უკვე ეჩვენებოდა არა მზამზარეულ დოგმატურ დებულებათა კრებულად... მისთვის ქეშმარიტება თვით „შემცენების პროცესში მდგომარეობდა, მეცნიერების გრძელ ისტორიულ განვითარებაში ცოდნის ქვემო საფეხურიდან ზემოზე რომ აღის, მაგრამ არასოდეს არ აღწევს ისეთ წერტილს სადაც ის საბოლოოდ შეჩერდებოდა... ისტორიაში საზოგადოებრივი ურთიერთობის ერთი მეორის მომდევნო სისტემები წარმოადგენენ მხოლოდ წარმავალ საფეხურებს ადამიანთა საზოგადოების დაუსრულებელი განვითარებისა, რომელიც ქვემოდან ზემოდ მიდის. ყოველი საფეხური აუცილებელია იმ დროს და იმ პირობებში, რომელშიაც ის წარმოიშვა.

მაგრამ სულ სხვა შედეგამდე მივყავართ ჰეგელის სისტემას, რომელიც უდაოდ დოგმატური იყო და ამგვარად სისტემის დოგმატური შინაარსის აბსოლუტური ქეშმარიტებად გამოცხადებით წინააღმდეგობაში ვარდებო-

¹ ასეთი სქემა მოცემულია ჰეგელის მიერ „ფილოსოფ. პროპედევტიკაშიც“: Hegel — „Введение в философию“, 1927, §§ 201, 202.

² ჰეგელის მეთოდზე იხ. მარქსი — „ფილოსოფიის სილატაკე“, 167—170.

³ ფრ. ენგელსი — „ლუდვიგ ფეიერბახი“, 1932 ტფ. 9.

და მისივე დიალექტურ მეთოდთან. „და ეს შეეხებოდა არა მარტო ფილოსოფიურ შემეცნებას, არამედ ისტორიულ პრაქტიკასაც. კაცობრიობა, რომელიც ჰეგელის სახით აბსოლუტური იდეის შემეცნებამდე ამაღლდა, პრაქტიკულადაც ისე შორს უნდა წასულიყო რომ შესძლებოდა ამ აბსოლუტური იდეის სინამდვილეში გატარება. ამიტომ აბსოლუტურ იდეას თავის თანამედროვეებისათვის მეტისმეტად ფართო პოლიტიკური მოთხოვნილებები როდი უნდა წარედგინა, აი ამიტომ „სამართლის ფილოსოფიის“ დასასრულში ჩვენ ვტყობილობთ, რომ აბსოლუტური იდეა უნდა განხორციელდეს იმ წოდებრივ მონარქიაში, რომელსაც ფრიდრიხ ვილჰელმ მე-III ასე დაჟინებით და ასე ამაოდ აღუთქვამდა თავის ქვეშევრდომებს“¹.

ამ სისტემაში ჰეგელის დასკვნის სპეციალური ფორმა, ცხადია, იმ გარემოებით აიხსნება, რომ ჰეგელი „თავის თანამედროვე გოეტესავეთ გვარაინი ფილისტერი იყო...“ მაგრამ ამან ხელი ვერ შეუშალა მის ფილოსოფიას ბევრად უფრო ფართოდ ყოფილიყო გავრცელებული ვინემ სხვა რომელიმე წინანდელი სისტემა.

როგორც სჩანს ჰეგელის ფილოსოფიას ჰქონდა კონსერვატიული მხარე: სისტემა; და რევოლუციონური მხარე: დიალექტიური მეთოდი. მაგრამ როგორც ფრ. ენგელსი სწერს „ეს მეთოდიც გამოუსადეგარი იყო იმ სახით, რომელიც მას ჰეგელმა მისცა“; რადგანაც „ჰეგელისათვის ყველაფერი რაც მომხდარა და რაც ხდება, სწორედ ისაა, რაც მის საკუთარ აზროვნებაში სწარმოება“²; ანდა რადგანაც: ჰეგელისათვის დიალექტიკა ცნების თვითგანვითარებაა“³; იმიტომ, რომ როგორც ლენინი განმარტავს „ჰეგელისათვის ტრიადის დიალექტიკური კანონების მიხედვით განვითარება იდეისა განსაზღვრავს სინამდვილის განვითარებას“.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, „მისტიფიკაცია, რომელიც განიცადა დიალექტიკამ ჰეგელის ხელში, სრულიადაც არ უშლის ხელს იმას, რომ პირველად ჰეგელმა გვამცნო ამომწურავად და შეგნებულად მისი საყოველთაო მოძრაობის ფორმები“⁴. მაგრამ „ჰეგელის დიალექტიკა თავდაყირა დგას“ და „საპირი იყო ამ უკოდმართობის გამოსწორება“⁵, რაიც მარქსმა გააკეთა მისი ფეხზე დაყენებით, მის მისტიურ გარსს შიგნით რაციონალური გულის აღმოჩენით.

ლენინი სწერს, რომ ჰეგელიანური აბსტრაქტული და უთავბოლო დიალექტიკის არსება აღმოაჩინეს, შეიცნეს, გაიგეს, გამოაკეთეს, გასწმინდეს მარქსმა და ენგელსმა⁶. სხვა ადგილას ლენინი კიდევ შენიშნავს, რომ

¹ ფრ. ენგელსი — „ლუდვიგ ფეიერბახი“, 10; შეაფარე: Гегель — „Сочинения“, I, 1929, 12, 14; აგრეთვე: Гегель — „Сочинения“, IX „Лекции по истории философии“, кн. I, 1932, 4.

² კ. მარქსი — „ფილ. სიდ.“, 170.

³ ფრ. ენგელსი — „ლუდვიგ ფეიერბახი“, 40.

⁴ კ. მარქსი — „კაპიტალი“, I, XIII.

⁵ ფრ. ენგელსი — „ლ. ფეიერბახი“, 57.

⁶ „Ленинский сборник“, IX, 127.

„ჭეგელის ლოგიკის გამოყენება არ შეიძლება მოცემული სახით... მისგან უნდა ამოვარჩიოთ ლოგიური (გნოსეოლოგიური) გამოწვევითობები, რომელიც უნდა გავსწმინდოთ იდეათა მისტიკიდანო“¹; ხოლო იმის შესახებ თუ როგორ გაკეთდა ეს მოუსმინოთ თვით ფრ. ენგელსს:

„შეცდომა (ჭეგელისა—პ.გ.) მდგომარეობს იმაში რომ ეს კანონები (დიალექტიკისა—პ.გ.) არ არიან გამოყვანილნი ბუნებასა და ისტორიიდან, არამედ უკანასკნელათათვის თავზე მოხვეულია როგორც აზროვნების კანონები. აქედან გამომდინარეობს მთელი განაწამები და ხშირად საშინელი კონსტრუქცია: ქვეყანა—სურს მას ეს თუ არა—უნდა დაეთანხმოს ლოგიურ სისტემას, რომელიც თვითონ წარმოადგენს მხოლოდ პროდუქტს ადამიანის აზროვნების განვითარების გარკვეული საფეხურისა. თუ რომ ჩვენ გადავატრიალებთ ამ ურთიერთობას, მაშინ ყოველივე ლეზულობს მეტად მარტივ სახეს, და დიალექტიური კანონები, რომლებიც იდეალისტურ ფილოსოფიაში მეტისმეტი საიდუმლოებით გაშოიყურებიან, ერთბაშად მარტივად და გასაგებად იქცევიან“².

ამგვარად ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნდა ისტორიის განვითარებაზე ჭეგელის მოძღვრების თუნდაც ასე, მეტად შემოკლებულად გაცნობა, რადგან, როგორც ენგელსი სწერს „ეს (ჭეგელის) ეპოქის შემქმნელი გავება ისტორიისა გახდა უშუალო თეორიული წინამძღვარი ისტორიის ახალი, მატერიალისტური გაგების, და უკვე ამის წყალობით მოცემულ იქნა დასაყრდენი წერტილი ლოგიკური მეთოდისათვის“³).

ჩვენ კი უკვე გავეცანით თუ როგორია აზრი და საბოლოო მიზანი ისტორიისა, ჭეგელის გაგებით, რა საშუალებებით ხორციელდება ეს მიზანი, და როგორია თვით გზა აბსოლუტური სულის თვითგანვითარებისა ისტორიულ პროცესში. ეხლა კი შევიჩერდეთ იმ „პერიოდებზე“, რომელსაც ჭეგელის აბსოლუტური სული გადის თავის განვითარებაში, რის საფუძველზედაც ჭეგელი იძლევა კაცობრიობის ისტორიული განვითარებას დაყოფას „მსოფლიოებად“:

1. აღმოსავლეთური მსოფლიო (აქ შედიან ჩინეთი, ინდოეთი, სპარსეთი, დასავლეთ აზია, ეგვიპტე);

2. ბერძნული და რომაული მსოფლიო (—ძველი საბერძნეთისა და რომის ისტორია);

3. გერმანული მსოფლიო; აქ განიხილება „გერმანული მსოფლიოს“ ისტორია ბიზანტიის იმპერიიდან კარლოს დიდის იმპერიამდე, როგორც პირველი პერიოდი; საშუალო საუკუნეების ისტორია—როგორც მეორე პერიოდი; და თანამედროვეობის ისტორია, როგორც მესამე პერიოდი, როგორც ცალკე განყოფილება⁴.

¹ „Ленинский сборник“, XII, 203.

² Ф. Энгельс—„Диалектика природы“ 1930, 157.

³ გ. მარქსი—„პ. ეტ. კრიტიკისათვის“, 247.

⁴ საგნებით ასეთ ან თითქმის საგნებით ასეთ „პერიოდებად“ იძლევა ჭეგელი თავის „ფილ. სოფიას ისტორიას“: Герель—„Сочинения“, IX, 1332.

ასეთია, მაშასადამე, „პერიოდიზაცია“, რომელსაც იძლევა ჰეგელი. ეხლა, ჩვენ მას შემდეგ რაც ზემოდ ძირითად ხაზებში უკვე გავეცანით იმ მთავარ მომენტებს რაიც მარქსიზმმა მოგვცა ისტორიის ნამდვილი მეცნიერული გაგებისათვის, შეგვიძლია შევეჩერდეთ პროგრესიულ ფორმაციებზე მარქსიზმის მოძღვრების ჩამოყალიბების განხილვაზე და იმაზედაც თუ როგორ ესმის მარქსიზმ-ლენინიზმის ძირითადი სპეციფიკურობანი თვითეული საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციისა.

* * *

როგორც აღენიშნეთ ჩვენ მიერ ზემოდ განხილული „ჰეგელისეული ისტორიის ფილოსოფიისა და სამართლის ფილოსოფიის კრიტიკული განხილვა წარმოადგენდა მარქსისათვის ამოსავალ წერტილს“; ეხლა კი ჩვენ განვიხილოთ თუ როგორ ჩამოაყალიბა მარქსმა თავისი მოძღვრება ფორმაციებზე.

მარქსის ყველა ნაწერებში, იმ დროიდან დაწყებული, როდესაც მარქსმა და ენგელსმა ანგარიში გაასწორეს მათს „წინანდელ ფილოსოფიურ სინდისთან“, ვიდრე 1858—1859, ე. ი. „პ. ეკ. კრიტიკისათვის“-ის გამოქვეყნებამდე, იხსენიება—თუ მხედველობაში არ მივიღებთ „გერმანულ იდეოლოგიაში“ ერთ ადგილას მოხსენებულ „საკუთრების პირვანდელ ფორმას“¹, რომელსაც მარქსი და ენგელსი იხსენიებდნენ როგორც „საგვარეულო საკუთრებას“—სამი საზოგადოებრივი ფორმაცია; ესენია ანტიკური, ფეოდალური და ბურჟუაზიული საწარმოო ურთიერთობანი. ამ პერიოდის ნაწერთა შორის კ. მარქსს ეს აზრი განსაკუთრებულად მკაფიოდ აქვს გამოთქმული „დაქირავებულ შრომასა და კაპიტალში“:

„საზოგადოებრივი ურთიერთობანი, რომლებშიაც ადამიანები წარმოებას ეწევიან, საზოგადოებრივი საწარმოო ურთიერთობანი იცვლებიან, გარდიქმნებიან ნივთიერ საწარმოო საშუალებათა, საწარმოო ძალთა ცვლილებასა და განვითარებასთან ერთად. საწარმოო ურთიერთობანი ერთობლივად შეადგენენ იმას, რასაც საზოგადოებრივ ურთიერთობათ, საზოგადოებას უწოდებენ, მხოლოდ განვითარების განსაზღვრულ ისტორიულ საფეხურზე მყოფ საზოგადოებას, თავისებური, განსხვავებული ხასიათის მქონე საზოგადოებას. ასეთ საწარმოო ურთიერთობათა ერთობლივობას წარმოადგენს ანტიური საზოგადოება, ფეოდალური საზოგადოება, ბურჟუაზიული საზოგადოება, და თვითეული ეს საზოგადოება წარმოადგენს ამასთანავე განვითარების განსაკუთრებულ საფეხურს კაცობრიობის ისტორიაში“².

ჩვენ ვსთქვით, რომ ვიდრე 1859 წლამდე მარქსი ლაპარაკობს ყოველთვის სამ საზოგადოებრივ ურთიერთობაზე: მონურზე (ე. ი. ანტიკურზე), ბატონყმურზე (ფეოდალურზე) და კაპიტალისტურზე (ბურჟუაზიულზე), ეხლა კი უნდა დავსძინოთ, რომ რაც შეეხება კერძო ხასიათის მიმოწერებს, აქ კი მარქსი და ენგელსი ჯერ კიდევ 1853 წლიდან სწერენ აზიური საზოგადოების

¹ „Архив К. Маркса и Ф. Энгельса“ I, 254.

² კ. მარქსი—„საქირაო შრომა და კაპიტალი“, 43—44.

შესახებ¹. ხოლო 1859 წ. იანვარს დაწერილ ცნობილ „პ. ეკ. კრიტიკისათვის“² ინსინუაციებში ჩვენ უკვე ვკითხულობთ: „ფართო მოხაზულობით შესაძლებელია აზიურ, ანტიურ, ფეოდალურ და თანამედროვე ბურჟუაზიულ წარმოების წესს ეკონომიური საზოგადოებრივი ფორმაციის პროგრესიული ეპოქები ეწოდოს“³.

აქედან დაწყებული, გარდა ზოგიერთი გამოწვევისა⁴, მარქსის ყველა თხზულებაში—მაგ., „კაპიტალის“, როგორც პირველ⁵, ისე მეორე და მესამე⁶ ტომში, „ზედმეტ ღირებულებათა თეორიებში“⁷ და სხვ., აგრეთვე ენგელსის თხზულებებშია⁸—ყველგან კაცობრიობის ისტორიული პერიოდები განიხილება როგორც ზემოხსენებული ოთხი ფორმაციის თანმიმდევრული განვითარება.

ე. წ. „აზიური ფორმაციის“ საკითხის შესახებ, სპეციალურ გამოკვლევას ვგეგმავთ და აქ სრულებით არ შეეჩერდებოდით, მაგრამ რადგანაც უკანასკნელის დამცველები ტროცკისტები, მექანისტები და ყველა ჯურის ბურჟუაზიული დელისტურ მეცნიერებმა⁹ (ტროცკი, ჟრტ დროს რადეკი¹⁰, მადიარი¹¹, კანტაროვიჩი¹² ლომინაძე¹³, კოვალიოვი¹⁴, ბერინი¹⁵, კაუტსკი¹⁶, როგორც ცნობილია ამ შეხედულების მთავარ წარმომადგენლად ითვლება პლეხანოვი¹⁷),—ცდილობენ ეს აზრი („აზიური ფორმაციის“ აღიარება) მიაწერონ ლენინს; ამიტომ ჩვენ აქ მოკლეთ, ძლიერ მოკლეთ უნდა ვაჩვენოთ, რომ ლენინს არსად და არასოდეს არ ქონია გაზიარებული „აზიური ფორმაცია“, და ყველგან სადაც ლენინი იხსენიებს აზიურ საზოგადოებას¹⁸, „აზიურ წესს“, „აღმოსავლურ წყობას“, უკანასკნელს განიხილავს, როგორც

¹ იხ. კ. მარქსი—წერილი ენგელსს 1853 წ. 1 ივნისიდან; ფრ. ენგელსი—წერილი მარქსს 1853 წ. 6 ივნისიდან („წერილები“, 1923, 104—106).

² კ. მარქსი—„პ. ეკ. კრიტიკისათვის“, 42; აგრეთვე: კ. მარქსი—„შესავ. პ. ეკ. კრიტიკისათვის“, 1930 ტფ. 44.

³ 1865 წელს პრუდონის შესახებ „სოციალ დემოკრატიის“ რედაქციისადმი გაგზავნილ წერილში მარქსი არ იხსენიებს „აზიურ ფორმაციას“, თუმცა აზრის თანმიმდევრობა, ამას მოითხოვდა (იხ. „ფილ. სილ.“ 47).

⁴ კ. მარქსი—„კაპიტალი“ I, 400.

⁵ კ. მარქსი—„კაპიტალი“, III ნაწ. I, 1932 ტფ. 383; აგრეთვე „Капитал“ III, ч. II, 1930, 137.

⁶ К. Маркс—„Теории прибавочной стоимости“, III, 310.

⁷ Ф. Энгельс—„Анти-Дюринг“, 1923, 210.

⁸ კ. რადეკმა 1930 წ. ნაწილობრივ გამოასწორა თავისი შეცდომა ამ საკითხში (იხ. „Проблемы Китая“ № 3, 1930).

⁹ Л. Мадьяр—„Маркс и Энгельс об общественно-экономических формациях“ (იხ. კოცინისა და ჰაბაიანის „Цзин-тянь“, 1930).

¹⁰ „Новый восток“, XV, 82.

¹¹ „Стенографический отчет XV съезда ВКП(б)“, 662. ✓

¹² Дискуссия об азиатском способе производства“ 1931.

¹³ „Об азиатском способе производства“ 1930.

¹⁴ К. Каутский—„Материалистическое понимание истории“, 1931, т. II.

¹⁵ Плеханов—„Сочинения“, XVIII, 217;—XX, XXI.

სინონიმს ჩამორჩენილი ფეოდალური ურთიერთობისა, საერთოდ როგორც ძირითადში იმავე მნიშვნელობის ცნებას როგორიცაა „ბატონყმური წყობილება“, „ფეოდალური ურთიერთობა“.

მაგალითად, ცნობილ წერილში ლ. ტოლსტოის შესახებ, 1911 წ. ლენინი სწერდა, რომ ტოლსტოის მსოფლმხედველობა ეს არის „აღმოსავლური წყობილების, აზიური წყობილების იდეოლოგია, რომ ის არის მხოლოდ იდეოლოგიური გამოანაშუქი ძველი („გადატრიალებული“) წყობილებისა, ბატონყმური წყობილებისა, აღმოსავლეთის ხალხთა ცხოვრების წყობილებისა“¹.

1913 წელს, წერილში „თანამედროვე ხელისუფლების აგრარული პოლიტიკის შესახებ“, ლენინი სწერდა: „ეს არ არის კაპიტალიზმი, ეს არაა ევროპიული წესი წარმოებისა... არა! ეს სრულებითაც არაა ევროპიული. ეს არის ძველ-ჩინური. ეს არის თათრული. ეს არის ბატონყმური“².

ისევე იმავე აზრს ლენინი აყალიბებს კიდევ უფრო გვიანაც: „რუსეთი ძლიერ მრავალ, ძლიერ არსებითი მხრივ, უმეტესად, წარმოადგენს ერთერთ აზიურ სახელმწიფოთაგანს, სამარცხენოდ ჩამორჩენილ აზიურ სახელმწიფოებში და იმავე დროს ყველაზე ველურთაგანს, საშუალო საუკუნოებრივთაგანს“³.

ხოლო თვით ჩინეთისა, ინდოეთისა და სხვა აზიური ქვეყნების შესახებ, 1920 წელს კომინტერნის მე-II კონგრესზე ნაციონალური და კოლონიალური საკითხის შესახებ ლენინი ლაპარაკობდა, რომ ამ ჩამორჩენილ ქვეყნებში მშრომელთა მასები განიცდიან „არა მხოლოდ სავაჭრო კაპიტალის, არამედ ფეოდალისა და ფეოდალური სახელმწიფოს ექსპლოატა-

„აზიური წარმოების წესის“ დამცველი თანამედროვე მექანიკების კონცეფციით ამ წესის სპეციფიკურობათ წარმოადგენენ: 1) „აზიური ფორმაცია წარმოიშობა და ვითარდება იქ სადაც მიწათმოქმედების პირველ აუცილებელ პირობას წარმოადგენს მორწყვა; 2) კლასობრივი საზოგადოების წარმოშობა დაკავშირებულია ხელოვნური მორწყვის ორგანიზაციის აუცილებლობასთან; თემის მსახურნი,—სავარჯულო იყოს ის, სასოფლო, თუ რელიგიოზური,—რომლებიც ასრულებდნენ მორწყვის ორგანიზაციის ფუნქციებს, განვითარებათა მსვლელობაში ყალიბდებიან გაბატონებულ კლასად, რომელიც ეწევა თემის ან გვარის ექსპლოატაციას; 3) მიწაზე კერძო საკუთრების არ არსებობა წარმოადგენს აზიური წარმოების წესის უმნიშვნელოვანეს დამახასიათებელ ნიშანს. მიწის უზენაესი მესაკუთრეა თვით სახელმწიფო. აქედან გამომდინარე ზედმეტი შრომის მითვისება (ექსპლოატაცია) ხდება რენტა-ხარკის სახით. რენტა და ხარკი ერთმანეთშია გათქვეფილი; 4) აზიური წარმოების წესის დროს სახელმწიფოებრივ ფორმას წარმოადგენს აღმოსავლური დესპოტიზმი“.

ამგვარად წარმოგიდგინა, „აზიური ფორმაციის“ დამცველთა „უდიდეს“ წარმომადგენელმა ანბ. ლ. მაღიარმა ამ „ფორმაციის“ განსაკუთრებულობანი, ე. ი. ამასთანავე მისი სხვა ფორმაციიდან განმასხვავებელი თავისებურებანი, აგრარული საკითხების სპეციალისტ მარკსისტთა კონფერენციაზე წაკითხულ მოხსენებაში. იგივე აზრი ლ. მაღიარის მიერ განვითარებულია აგრეთვე კოკინისა და პაპოიანის წიგნისათვის წართულ წინასიტყვაობაშიც (იხ. „Цинизм“, аграрный строй древнего Китая“, 1930).

¹ Ленин — „Сочинения“, XV, 101.

² Ленин — „Сочинения“, XVI, 459.

³ Ленин — „Сочинения“, XX, 344.

ცია სო¹; სწორედ ამავე აზრს ანვითარებდა ლენინი ჯერ კიდევ 1912 წ. თავის წერილში „დემოკრატია და ხალხოსნობა ჩინეთში“². კომენტარიები ვფიქრობ ზედმეტია.

ყოველივე ამის შემდეგ მხოლოდ გამოტყინებულ და ხეპრე ადამიანს შეუძლია გაბედოს და ლენინს მიაწეროს აზრი, რომ თითქოს ის ჩინეთში, და საერთოდ, „აზიურ ფორმაციას“ ცნობდეს.

ამხ. სტალინი ყოველთვის ენერგიულად ებრძოდა ამ ოპორტუნიტულ აზრს ტროცკისტებისა და მექანისტებისა და ყველგან იცავს იმ დებულებას, ე. ი. ისტორიულ კეშმარიტებს რომ ჩინეთში აღგზილი ქონდა და ნაწილობრივ დღესაც აქვს აღგზილი ფეოდალურ ურთიერთობას; ცხადია, არავინ დაობს, რომ აღმოსავლურ ფეოდალიზმს ახასიათებდა თავისებურებანი.

1927 წ. 24 მაისს კომინტერნის აღმასკომის სხდომაზე სტალინი ლაპარაკობდა: „არ შეიძლება არ ვიცნოთ, რომ ფეოდალური ყოფიერების ნაშთები მთელი მათი მილიტარიტულ-ბიუროკრატიული ზედნაშენით, წარმოადგენენ ჩაგვრის ძირითად ფორმას ჩინეთში“. ამხ. სტალინი ჩერდება კ. რადეკის შეცდომაზე და აღნიშნავს: „ამხ. რადეკის შეცდომა მდგომარეობს იმაში, რომ მან ვერ გაიგო ეს თავისებურება ეს გადაჯვარედინება ფეოდალური გადმონაშთების, სავაჭრო კაპიტალის არსებობასთან ერთად ბატონობა ჩინეთის სოფელში, ფეოდალურ-საშუალო საუკუნეებში ექსპლოატაციის და გლეხობის ჩაგვრის მეტოდების დაცვით“³. იმავე აზრებს ანვითარებდა ამხ. სტალინი აგრარულ საკითხებზე მომუშავე მარქსისტა კონფერენციაზე წარმოთქმულ თავის ცნობილ სიტყვაში.

თვით ჩინეთის კომუნისტური პარტიისათვის სადაოს არ წარმოადგენს ის გარემოება რომ „ჯენტრი-მეშაველეთა კლასი არის გაბატონებული კლასი ჩინურ ფეოდალიზმში, ეს არის კლასი, რომელიც ანხორციელებს პოლიტიკურ ჩაგვრას ჩინელი გლეხობისა“⁴.

ენგელსი და მარქსი—პირველყოფილი საზოგადოების აღმოჩენამდე—„აზიურ (აღმოსავლურ) საზოგადოებას“ განიხილავდნენ როგორც ყველაზე ადრინდელ ფორმას საზოგადოებრივი ურთიერთობისა. თუ ჩვენ საერთო დასკვნებს გამოვიყვანთ მარქსისა და ენგელსის ნაწერებიდან, დაერწმუნდებით რომ „აზიური საზოგადოება“, ე. ი. „საკუთრების აზიური ფორმა“, როგორც ეს მათი მათ წარმოდგენილად შეიძლება განვიხილოთ საერთო ამოსავალ პუნქტად, როგორც ანტიური (რომაული) ისე ფეოდალური (გერმანული) საკუთრებისათვის.

ერთ ადგილას მარქსი ამ აზრს უკვე რელიეფურად აყალიბებს: „აზიური, კერძოდ, ინდური თემური მიწადავსახელობის უფრო ღრმა გამოკვლევა გვიჩვენებდა, სხვადასხვა ფორმიდან ბუნებრივად განვითარებული თემური საკუთრე-

¹ Ленин—„Сочинения“, XXV, 353.

² Ленин—„Сочинения“, XVI, 28—29.

³ Сталин—„Об оппозиции“, 562.

⁴ ჩინეთის კომპარტიის VI ყრილობის რეზ-დან; ციტირებულია ამხ. ჩე ჟ-შ ანი თ.

ბისა თუ როგორ წარმოიშობიან სხვადასხვა ფორმები მის გახრწნა-დაშლისა, ასე, მაგალითად, სხვადასხვაგვარი ძირითადი ტიპები რომაული და გერმანული კერძო საკუთრებისა შეიძლება გამოყვანილი იქნან ინდოეთის თემური საკუთრების სხვადასხვა ფორმიდანო¹.

აქედან ჩვენთვის ერთი დიდი მნიშვნელობის მქონე დასკვნის გამოყვანა შეიძლება: კ. მარქსი წინა კაპიტალისტური ფორმაციების ისტორიოგრაფიის იმ დროინდელ მდგომარეობის (ჩამორჩენილობის) გამო საზოგადოებრივი ურთიერთობის ყველაზე პირველ ფორმად იცნობდა „აზიურ საზოგადოებას, წარმოების აზიურ წესს“ რომლის ეკონომიური სტრუქტურა ცნობილი იყო „პირველყოფილი ინდური თემის“ სახით.

ამგვარად, ამ დროს—გარდა კანტიკუნტად არსებული ცნობებისა—უცნობი იყო პირველყოფილი ფორმაცია, რაიც ისტორიულ განვითარებაში განვლო ყველა ხალხებმა. მარქსი კი, როგორც ბუმბერაზი მოაზროვნე, რომელიც ამ მხრივ თანამედროვე საზოგადოებაზე მთელი ეპოქით მაღლა იდგა, ყოველთვის ეძიებდა სოციალ-ეკონომიურ მოვლენათა პირველ-საწყისებს. ამიტომ მის წინაშე მთელის სიმკაცრით წამოიჭრებოდა პრობლემა, თუ საიდან წარმოიშვა მისთვის ცნობილი ანტიური და ფეოდალური ფორმაციის შედარებით ესოდენ მაღალი კულტურა, რომელიც არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლებოდა ჩათვლილიყო კაცობრიობის განვითარების პირვანდელ კულტურად და არც ერთი, მეორის იმანენტური განვითარების გზით მიღებულ ურთიერთობად: მარქსისა და ენგელსისათვის ამ დროს უკვე ცნობილი იყო, რომ როგორც ანტიური ისე ფეოდალური საკუთრება თავის საწყისებს „ბარბაროსობისაჲც“ მიუთითებდა.

ასეთი იყო მაშინდელი ისტორიოგრაფიის მონაცემები, რამაც მარქსი აიძულა ანტიური და ფეოდალური საკუთრების ფორმები ინდოეთის პირველყოფილი თემური საკუთრებიდან გამოეყვანა, და ამით კი „აზიური ფორმაციის“ ეკონომიური სტრუქტურის სახით ცნობილი საზოგადოებრივი ურთიერთობა შემდეგ აღმოჩენილი პირველყოფილი ფორმაციისათვის, კერძოდ უკანასკნელის პატრიარქალური, ე. ი. უკანასკნელი სტადიისათვის გაეთანაბრებინა: გარემოება რომელიც დღესაც ადვილად შესაძლებელია განმეორდეს ადრინდელ ფეოდალური ურთიერთობისა და პირველყოფილი ფორმაციის რღვევის, უკანასკნელი (გარდაშვალა) სტადიის ესოდენ დიდ მსგავსების ნიადაგზე; ვინაიდან, როგორც თვით მარქსი სწერს:

„აღამიანთა საზოგადოების ისტორიაში სხვადასხვა ეპოქებს შორის აბსტრაქტულად მტკიცე განმაცალკევებელი საზღვრითი ხაზები ისევე არ არსებობს როგორც დედამიწის ისტორიის ეპოქებს შორის“¹.

შემოდრტმულს აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ მთელი ის დახასიათებანი რომლებიც მარქსმა და ენგელსმა მოგვცნენ ე. წ. „აზიური ფორმაციის“ ეკონომიური სტრუქტურის შესახებ თავისთავად ცხადია ვერ ეტყვიან პირველყოფილი ფორმაციის ჩარჩოებში. კიდევ მტკიცე უდიდესი ნაწილი ამ დახასიათებათა

¹ კ. მარქსი—„კაპიტალი“, I, 321.

წარმოადგენს კერძოთ აღმოსავლეთური ფეოდალური ურთიერთობის სპეციალურ-რობათა დახასიათებას, ხოლო უმცირესი კი—პირველყოფილი ფორმაციის, მაგრამ მხოლოდ მისი უკანასკნელი სტადიის, როდესაც უკვე ვითარდება ექსპლუატაცია, თავისებურებათა აღწერას.

ისიც უნდა დაუმატოთ რომ „აზიური ფორმაციის“ პრობლემაზე ამგვარად წარმოდგენილი შეხედულება მხოლოდ შემოკლებული დასკვნაა ამ საკითხზე ჩვენ მიერ დაწერილი სპეციალური გამოკვლევისა, სადაც საკმაოდ ვრცელად ის დასაბუთებული როგორც მარქსიზმის კლასიკოსების მოძღვრების ისევე ფაქტოლოგიური მასალათა მიხედვითაც.

ამგვარად როგორც უკვე აღვნიშნეთ „აზიური ფორმაციის“ შესახებ თავიანთი მოსაზრების ჩამოყალიბების დროს მარქსი და ენგელსი არ იცნობდნ პირველყოფილ საზოგადოებას. ამ უკანასკნელი გარემოებიდან გამომდინარეობდა, მაგალითად, ის დებულება, რომელიც მოცემულ იქნა „მანიფესტში კომუნისტური პარტიისა“ (1847 წ.): „ისტორია დღემდე არსებული მთელი საზოგადოებისა არის კლასთა ბრძოლის ისტორია“ (Die Geschichte aller bisherigen Gesellschaft ist die Geschichte von Klassenkämpfen¹).

ამიტომ „მანიფესტის“ პირველყოფილი საზოგადოების აღმოჩენის შერმინდელ გამოცემაში ფრ. ენგელსი, ზემოხსენებულ დებულებას შენიშვნას უკეთებს, რომ უკანასკნელი შეეხება „მხოლოდ წერილობით გადმოცემულ ისტორიას“, ე. ი. ისტორიას იმ ურთიერთობათა, რომლებიც განვითარდნ პირველყოფილი კომუნისტური საზოგადოების დაშლის შემდეგ. ვინაიდან თანდათანობით აღმოჩნდა რომ სოფლის თემი საერთო მიწათმფლობელობით იყო პირველყოფილი ფორმა საზოგადოებისა ინდოეთიდან დაწყებული ირლანდიამდე“; ხოლო შინაგანი წყობა ამ პირველყოფილი კომუნისტური საზოგადოებისა მისი ტიპური ფორმით ცხადყო მორგანი და მამაგვირგვინებელმა აღმოჩენამ“, რომლის შემდგომი დიალექტიკური განვითარება კ. მარქსის „სულიერი ანდერძის“ სრულქმნისათვის მოგვცა ფრ. ენგელსმა ნაშრომში: „ოჯახის, კერძო პაუტურებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“ (1884). ენგელსის ამ შრომის შესახებ ე. ლენინი სწერს, რომ ეს არის „ერთერთი ძირითადი თხზულება თანამედროვე სოციალიზმისა, რომელშიაც შეიძლება ნდობით მოეყრა ყოველ ფრაზას, იმ რწმენით, რომ ყოველი ფრაზა თქმულია არა უცაბედათ, არამედ დაწერილია აუარებელ ისტორიულ და პოლიტიკურ მასალათა საფუძველზე“².

აღმოჩენილ იქნა პირველყოფილი საზოგადოება, რომლის არსებობას კ. მარქსი წინასწარმეტყველებდა ჯერ კიდევ 1868 წ. სათანადო ფაქტოლოგიური მასალათა აღმოჩენამდე: „მთელი თემი (რუსეთისა—პ. გ.) სრულიად წვრილმანებშია კი იგივეა რაც პირველყოფილი გერმანული თემი, რუსებს მხოლოდ დაუმატებიათ (ამასვე ვხედავთ ზოგიერთ ინდურ თემებში, არა პენჯაბში, არამედ უფრო სამხრეთით) პირველად სათემო მმართველობის არა დემოკ-

¹ კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი—„მანიფესტი კომუნისტური პარტიისა“, 1933 ტფ., 17.

² Ленин—„Сочинения“, XXIV, 481.

რატით, პატრიარქალური ხასიათი: მეორედ ურთიერთული პასუხისმგებლობა სახელმწიფო გადასახადებისათვისა და სხვ.¹

ამგვარად, აქ მარქსი რუსულ და ინდურ თემს² გერმანული თემიდან მხოლოდ იმით განასხვავებს, რომ პირველთა ახასიათებს სათემო მმართველობის არადემოკრატიული ხასიათი და ურთიერთული პასუხისმგებლობა სახელმწიფო გადასახადებისათვის.

ჩვენ ვნახულობთ რომ შემდგომ ნაწერებში თანდათანობით ეს საერთო დამახასიათებელი მომენტები ევროპის და აზიის ხალხთა საზოგადოებრივი განვითარებისა სულ უფრო იზრდება; მარქსი აღარებს რა ინდოეთს ირლანდიას სწერს:

„ინდოეთი წარმოადგენს აზიური ზომით იტალიას, პიმალაის მთები წარმოადგენენ ალპებს ამ აზიური იტალიისა, ბენგალის დაბლობები—ლომბარდიის დაბლობებს, დეკანის მთაგრებილი—აპენინებს, ხოლო ცეილონის კუნძული—სიცილიის კუნძულს. ისეთივე მდიდარი სხვადასხვაობა ნიადაგის ნაყოფიერებისა და აგრეთვე დაქსაქსულობა პოლიტიკური რუკისა. და მგავსად იმისა, როგორც იტალია დროიდან დროზე გამარჯვებულის მახვილით ქუცმაცდებოდა სხვადასხვა ნაციონალურ ნაწილებად, სწორედ ასევე ჩვენ ვხედავთ ინდოეთს—იმ პერიოდში როდესაც ის არ იმყოფება მაჰმადიანთა ანუ მონგოლთა და ანუ ბრიტანეთის ჩაგვრა-ყვლეფის ქვეშ,—დაქუცმაცებულს იმდენ დამოუკიდებელ და ურთიერთისაღმე მტრულად განწყობილ სახელმწიფოებად, რამდენ ქალაქსაც და თითქმის რამდენ სოფელსაც ის შეიცავდა. ხოლო სიცილიური მხრივ ინდოეთი წარმოადგენს არა იტალიას, არამედ აღმოსავლეთ ირლანდიას. და ეს საოცარი მსგავსება ინდოეთისა, და ირლანდიისა, ავხორცობის ქვეყნისა და მწუხარების ქვეყნისა, წინდაწინ ასახული იყო ინდოეთის რელიგიის ძველ ტრადიციაში. ეს რელიგია ერთსადაიმევე დროს წარმოადგენს რელიგიას გრძნობათა სიჭარბისა და რელიგიას ხორცის დათურგენის ასკეტიზმისა, რელიგიას ლინეამისა და ჯაგერნაუტისა, რელიგიას ბერისა და რელიგიას ბაიადერი ქალისა“³.

ასე, თანდათანობით, ახალ-ახალ ფაქტოლოგიურ მასალათა აღმოჩენისა და შესწავლის მიხედვით, მივიღივართ პირველყოფილი საზოგადოების შესახებ დღეს უკვე საბოლოოდ ჩამოყალიბებულ კონცეპციამდე: პრიმიტიული-კომუნისტური თემები წარმოადგენენ პირვანდელ საზოგადოებრივ ფორმას ყველა ქვეყნებში და ყველა ხალხებში⁴, როგორც აზიაში ისე ევროპაში, როგორც აფრიკაში ისე ამერიკაში და ავსტრალიაში; როგორც ინდოეთში ისე ირლანდიაში როგორც გერმანიაში ისე რუსეთში, როგორც ჩინეთში ისე იაპონიაში...

ყოველივე ამის შემდეგ კაცობრიობის განვითარების მთელი ისტორია ჩვენ წარმოგვიდგება, როგორც პროგრესული პერიოდები პირველყოფილი

¹ კ. მარქსი—წერილი ენგელსისადმი 1868 წ.: „წერილები“, 222.

² აღმოსავლური დესპოტია, როგორც საზოგადოებრივი ფორმა, ენგელსის სიტყვებით გავრცელებული იყო ინდოეთიდან რუსეთამდე „Энгельс—„Очерки социальной жизни России“, 14).

³ К. Маркс—„Письма от Индии“ („Летописи марксизма“ III. 400).

⁴ კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი—„მანიფესტი“... 17.

ანტიკური, ფეოდალური, კაპიტალისტური და კომუნისტური ფორმაციების განვითარებისა.

საერთოდ კ. მარქსამდე არსებული „სოციოლოგია“ და ისტორიოგრაფია, როგორც ლენინი სწერს, უკეთეს შემთხვევაში იძლეოდა ნედლი მასალის (ფაქტების) გროვას, ხოლო მარქსმა გვიჩვენა ყოველივეს გარშემომცველი, ყოველმხრივი გზა საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციების წარმოშობისა, განვითარებისა და დაცემის პროცესების შესწავლისაკენ, რომელიც განიხილავს ყველა დაპირდაპირებულთა ტენდენციებს მათს ერთობლივობაში, რომელიც მას დაყავს პირობებზე ზუსტად განსაზღვრული ცხოვრებისა და საზოგადოების სხვადასხვა კლასების წარმოებისა¹.

ამგვარად, ჩვენ შეგვიძლია ყოველი ფორმაცია ანუ სოციალური ორგანიზმი თავის განვითარებაში წარმოვიდგინოთ სამი სტადიის (ეტაპის) სახით.

* * *

წინასიტყვაობის ფარგალი მეტად გვზღუდავს და გვიკარნახებს, რომ მხოლოდ ძირითად მომენტებზე შევიჩერდეთ ზემოდ დასახელებული ფორმაციათა ცალკეულ დახასიათების დროს. უკეთ რომ ვსთქვათ, ჩვენ შევიჩერდებით მხოლოდ მონათმფლობელური (ანტიკური) და ფეოდალური ფორმაციების სპეციფიკურობათა შესახებ, ხოლო პირველყოფილ, კაპიტალისტურ და კომუნისტურ ფორმაციებს მხოლოდ გაკვრით შევხებით.

პირველყოფილი ფორმაციის პირველი სტადიის განმავლობაში ადამიანის მსგავსი არსება თანდათანობით ყალიბდება „იარაღის მკეთებელ“ ცხოველად², „საზოგადოებრივ ცხოველად“, „გონიერ არსებად“, ე. ი. ისეთ არსებად რომელსაც ახასიათებს შრომა, როგორც სპეციფიკურ ადამიანური მოვლენა, როგორც შეგნებული და მიზანშეწონილი მოქმედება; ამ სტადიაში „შრომამ შექმნა ადამიანი“³. საერთოდ ამ ხანას შეესაბამება „ადამიანთა მოღვაწის ბავშობა: ადამიანი, ყოველ შემთხვევაში ნაწილობრივ, ხეებზე ცხოვრობს. მხოლოდ ამით აიხსნება მისი გამძლეობა დიდი ონავარი მხეცების წინააღმდეგ, იგი ჯერ კიდევ პირვანდელ საცხოვრებელ ადგილებში იმყოფება, ტროპიკულ ან სუბტროპიკულ ტყეებში. ადამიანის საკვებს სხვადასხვა ხეხილი, კაკალი, მცენარის ფესვეული წარმოადგენს; ამ დროის მთავარი შედეგია ნაწევროვანი მეტყველების (ენის) შემუშავება“⁴.

განვითარების ამ საფეხურზე აღმოცენდება შრომის ბუნებრივი დანაწილება სქესთა და ჰასაკთა განსხვავებიდან, ე. ი. წმინდა ფიზიოლოგიურ საფუძველზე და იგი აფართოებს თავის მასალას საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარება-

¹ ლენინი — „თხზულებანი“, XVIII, 1931 ტფ. 14.

² Энгельс — „Диалектика природы“ 64 — 66.

³ ფრ. ენკელსი — „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“, 1932 ტფ. 21—22.

სა, მოსახლეობის ზრდასა და განსაკუთრებით სხვადასხვა ტომებს შორის ატეხილ კონფლიქტებსა და ერთი ტომის მიერ მეორის დამორჩილებასთან ერთად.

სქესთა მიხედვით შრომის დანაწილების საფუძველზე წარმოშობილი პრიმიტიული მიწათმოქმედება (ე. წ. „თოხის კულტურა“) დედაკაცის ხელშია, რის გამოც და იმის გამოც რომ გვარი მისი ხაზით მიდის დედაკაცის როლი თანდათან მაღლდება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ეს სტადია არის საკუთრად პირველყოფილი კომუნის ხანა. რის შესახებაც ენგელსი სწერს: „კომუნისტური ოჯახი, სადაც დედაკაცები უმეტეს ნაწილად ან გამოუკლებლად ერთსა იმავე გვარს ეკუთვნიან, ხოლო მამაკაცები სხვადასხვა გვარზე არიან განაწილებულნი, წარმოადგენს ობიექტურ საფუძველს უძველეს დროში საყოველთაოდ გავრცელებული ქალთა ბატონობისა, რომლის აღმოჩენა ბახოფენის... დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს“¹.

ამავე გარემოებას აღნიშნავს ლენინიც: „ეპოქაში, რომლიდანაც თანამედროვე განვითარებულ კაცობრიობას აშორებს რამოდენიმე ათასი წლები, კიდევ არ ჩანდა სახელმწიფოს არსებობის ნიშნები, ჩვენ ვხედავთ ჩვეულებათა, ავტორიტეტის, პატივისცემის, ხელისუფლების ბატონობას, რომლითაც სარგებლობენ გვარის უხუცესები, ვხედავთ რომ ეს ხელისუფლება ხშირად ეკუთვნის ქალებს“².

ამ პირობებში აბატონებულია მზამზარეული ბუნებრივი პროდუქტების შითვისებითი მეურნეობა³. ამ პერიოდის დასაწყისს შეესაბამება „მოხეტიალე ველურების საზოგადოებრივი მდგომარეობა“, საიდანაც თანდათან ხდება ჩამოყალიბება „კომუნისტური თემის შედარებით მტკიცე ბინადრულ ცხოვრებისა“⁴. ამ პერიოდში „პროდუქტების გაცვლა-გამოცვლა იმ პუნქტში იწყება, სადაც ერთმანეთს ხვდება სხვადასხვა... გვარი და თემი, ვინაიდან კულტურის დასაწყისში კერძო პირები კი არ იქერნენ ურთიერთშორის კავშირს დამოუკიდებლად, არამედ—გვარი, თემი: სხვადასხვა თემები მათ გარშემო არსებულ ბუნებაში სხვადასხვა საწარმოო საშუალებებს და საარსებო საშუალებებს ჰპოულობენ“⁵. როგორც ენგელსი შენიშნავს გვარი „იყო ნათესაურ ჯგუფში დამყარებული ადამიანთა საზოგადოების პირვანდელი ბუნებრივი ფორმა“⁶.

ამ დროს გაბატონებულია „ოჯახის“ ჯგუფობრივი ფორმა. ბავშვის მამა გამოურკვეველია. მხოლოდ მისი დედაა ცნობილი. საერთო „ოჯახში“ დედაკაცი ყველა ბავშს თავის შვილს უწოდებს. როგორც მარქსი შენიშნავს „პირველყოფილ ხანაში და ცოლი იყო და ეს ზნეობრივად ითვლებოდა“⁷. დედის უფლების მიხედვით ქონება გვარში უნდა დარჩენილიყო. ხოლო თვით ქონება მეტად უმნიშვნელო იყო; და ის დედის ხაზით (გვარში) გადაეცემოდა.

¹ იქვე, 53.

² Ленин — „Сочинения“, XXIV, 365; იხ. აგრეთვე ენგელსი — „ოჯახის... წარმოშობა“, 45, 52, 61.

³ ენგელსი — „ოჯახის წარმოშობა“, 28.

⁴ იქვე, 50.

⁵ მარქსი — „კაპიტალი“, I, 304.

⁶ იქვე, ენგელსის შენიშვნა მესამე გამომცემისათვის (№ 50^ა)

⁷ ენგელსი — „ოჯახის... წარმოშობა“, 40.

საზოგადოებრივი განვითარება წინ მიდის. მონადირეობიდან, მცენარეთა მითვისებითი მეურნეობიდან, პრიმიტიული მეჯოგეობისა და მიწათმოქმედებიდან ხდება გადასვლა მეჯოგეობისა და მიწათმოქმედების უფრო მაღალ ფორმებზე. ხდება ცხოველების ვახდენა. მცენარეების მოშენება. ქვის, ხის, და სხვა იარაღებიდან ხდება გადასვლა ლითონის იარაღებზე; და საერთოდ პირველყოფილი ფორმაციის უკანასკნელ სტადიას, (რომელიც იმავე დროს ითვლება ერთის მხრივ მონათმფლობელურ და მეორეს მხრივ ფეოდალურ ფორმაციაში გარდამავალ სტადიად) შეესაბამება „განვითარებული რკინის იარაღი, სამშენ-დლოს საბერველი, ხელის წისქვილი, კეცი, ზეთის და ღვინის მოშადება, განვითარებული, მხატვრულ ხელოსნობაში გარდამავალი მელითონეობა, ურემი და საომარი ეტლი, გემების აგება ძელებისა და ფიცრებისაგან, ხუროთმოძღვრების დასაწყისი როგორც ხელოვნებისა, გალენითა და კოშმებით გარსშემორტყმული ქალაქები“-¹.

ამ სტადიაში „რამდენადაც სიმდიდრე მატულობდა, იგი... მამაკაცს უფრო მნიშვნელოვან მდგომარეობას ანიჭებდა ვიდრე დედაკაცს, ხოლო მეორე მხრით მასში აძლიერებდა სურვილს ეს მდგომარეობა იმისათვის გამოეყენებინა, რომ ტრადიციული მეშვიდრეობის წესი (დედის ხაზით რომ მიდიოდა) თავისი შეილების სასარგებლოდ შეეცვალა“. მამაკაცის საზოგადოებრივი მდგომარეობის განმტკიცების ამოსავალი პუნქტი იყო ის გარემოება, რომ ჯოგი და განვითარებული მიწათმოქმედება, როგორც მეურნეობის, ე. ი. არსებობის მთავარი წყარო მის ხელში იმყოფებოდა.

აქედან მამის უფლებებზე (პატრიარქალურ წყობაზე) გადასვლა აუცილებელი შეიქნა. ამ სახით უნდა შესრულებულიყო „ერთერთი უმნიშვნელოვანესი რევოლუცია, რომელიც კაცობრიობას ოდესმე განუტოლია“-². „დედის უფლების დამხობა დედრობითი სქესის მსოფლიო ისტორიული დამარცხება იყო“. „მამაკაცების აბსოლუტურმა გაბატონებამ, უწინარეს ყოვლისა, გარდამავალი ფორმის—პატრიარქალური ოჯახის წარმოშობა გამოიწვია“. „მონოგამიის წარმოშობა... იყო პირველი ოჯახური ფორმა, რომელიც ეყრდნობოდა არა ბუნებრივ, არამედ ეკონომიურ პირობებს, სახელდობრ—კერძო საკუთრების გამარჯვებას პირველყოფილი ბუნებრივი ერთობის გრძნობაზე“-³.

ჩვენ აქ არ შეუდგებით პოლემიკას იმ ბურჟუაზიულ მეცნიერებთან—რომელთა შორის კ. ბიუხერთან ერთად პირველ რიგში სდგას კ. კუნიც-რომლებიც უარყოფენ პირველყოფილ კომუნიზმს, როგორც ბუნებრივად აუცილებელ ფორმას საზოგადოებრივი ურთიერთობისა. დავსძენთ მხოლოდ რომ პირველყოფილი ფორმაციის პატრიარქალური (ე. ი. უკანასკნელი) სტადიის საზოგადოებრივი სტრუქტურა დაფუძნებულია „პირვანდელ ბუნებრივად წარმოშობილ თემებზე, რომლებიც, სხვადასხვა, ფრიალ მრავალგვარ კონკრეტული პირობების საფუძველზე შემდგომ განვითარებაში გვევლინებიან

¹ ენგელსი — „ოჯახის... წარმოშობა“, 27.

² იქვე, 61.

³ იქვე, 63.

3. გუგუშვილი — „ეკონომიური ფორმაციებისათვის“

„დაუსრულებელ ვარიაციებში და გრადაციებში“, რომლებიც ხშირად თავიანთ პირველყოფილ ყაიდაზე აწყობილ ცხოვრებას განაგრძობენ,—თუ კი გარედან არ მოხედებათ მთავარი და „მკვდარი“ წერტილიდან დამძვრელი მუჯღუჯუნი—ათასი წლების განმავლობაში¹.

ინდოეთში ასეთი პირველყოფილი თემები, რომლებიც დამყარებულნი იყვნენ თემურ მიწათმფლობელობაზე, მიწათმოქმედების ხელოსნობასთან უშუალო კავშირზე და შრომის მტკიცე დანაწილებაზე, თავიანთი „მარტივი საწარმოო ორგანიზმით, წარმოადგენდნენ აზიური ფეოდალიზმის ადრინდელი სტადიის დასაყრდენს. სწორედ ეს გარემოება, როგორც მარქსი შენიშნავს, იძლევა გასაღებს „აზიურ საზოგადოებათა იმ ურყევობის საიდუმლოების ასახსნელად, რომლის აშკარა კონტრასტს წარმოადგენს აზიურ სახელმწიფოთა მუდმივი რღვევა და ხელახალი აშენება და მათი დინასტიების განუწყვეტელი ცვლა“. მაგრამ აქ იქნებ მთავარია ის გარემოება, რომ აზიური თემებისაგან შემდგარი საზოგადოების ძირითად ეკონომიური ელემენტების სტრუქტურას სრულიად არ სწევდა ღრუბლიანი პოლიტიკური სფეროს ქარიშხალი“.

იგივე პირველყოფილი თემები გვევლინებიან გერმანიაში ევროპული ფეოდალიზმის ამოსავალ პუნქტად, ხოლო ძველ საბერძნეთში და რომში ანტიკური ქვეყნების მონათმფლობელური ურთიერთობის დასაყრდენად.

* * *

პირველყოფილი საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციის შემდეგ მომდევნო პროგრესიულ ფორმაციად განიხილება მონათმფლობელური ანუ ანტიკური საწარმოო ურთიერთობა.

ეს არის პირველი კლასობრივი ე. ი. ანტაგონისტური საზოგადოება. ხოლო „მონათმფლობელური სახელმწიფო, როგორც ლენინი სწერს, ეს არის აპარატი, რომელიც მონათმფლობელებს აძლევდა მთელ მონებზე მმართველობის შესაძლებლობას“². „საზოგადოების ერთი უდიდესი ნაწილის მეორისათვის სისტემატიურად შრომაში იძულება შეუძლებელია ამ იძულების მუდმივი აპარატის გარეშე. სანამ არ იყო კლასები—არ იყო არც ეს აპარატი; როდესაც გაჩნდნენ კლასები ყველგან და ყოველთვის ამ დაყოფის ზრდისა და განმტკიცებასთან ერთად წარმოიშვა განსაკუთრებული ინსტიტუტი—სახელმწიფო“.

მონათმფლობელური ურთიერთობის წარმოშობისათვის ეკონომიური წინამძღვრები ისახება იმ მომენტიდან, რა დროიდანაც შრომა, საწარმოო ძალები ვითარდებიან იქამდე, რომ საზოგადოებრივ ადამიანს შეუძლია შექმნას იმაზე მეტი რაც თვით მისი არსებობისათვის არის აუცილებელი. ამ დროიდან იწყება შესაძლებლობა ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაციისა, ე. ი. ადამიანის მიერ ადამიანის დამონებისა და გაყვლეფისა. მონობის პირვანდელი ფორმები ჩაისახა ჯერ კიდევ პირველყოფილი ფორმაციის უკანასკნელ სტადიაში, პატრიარქალური მიწადმოქმედების, მეჯოგეობის და ხელოსნობის ერთმანეთისაგან

¹ იხ. ზინგელსე—„Анти-Дюринг“, 137; კ. მარქსი—„Капитал“ I, 310—311 Маркс и Энгельс—„Письма об Индии“, 1930 და სხვ.

² Ленин—„Сочинения“ XXIV, 484.

გამოყოფის დროიდან თანდათან მეტის სიმკვეთრით ვითარდება მონობა, თავი სუფალნი მონებად იქცევიან, როგორც შედეგად ომში დამარცხებისა, ისე სავაჟრო და სავახშო კაპიტალის განვითარების წყალობით, არსებობის მატერიალური პირობების დაკარგვის გამო და სხვ.¹

მონათმფლობელური საზოგადოების კლასობრივ, ე. ი. საწარმოო ურთიერთობას ლენინი შემდეგნაირად გვიხსიათებს: „მონათმფლობელები... ფლობდნენ არა მხოლოდ ყოველგვარ საშუალებას წარმოებისა—მიწას, იარაღებს, როგორც გინდ პრიმიტიული ისინი არ ყოფილიყვნენ,—არამედ ფლობდნენ აგრეთვე ადამიანებსაც... მონათმფლობელები მონებს თავიანთ საკუთრებად სთვლიდნენ, კანონი ანმტკიცებდა ამ შეხედულებას და მონებს იხილავდა როგორც ნივთებს, რომელიც სავსებით მონათმფლობელის განკარგულებაში იმყოფება“².

მარქსი სწერს, რომ „ძველთაგან თქმული მოსწრებული სიტყვის თანახმად მუშა აქ (ე. ი. მონათმფლობელურ ურთიერთობაში—პ. გ.) მარტოოდნ როგორც მეტყველების უნარიანი იარაღი განსხვავდება ცხოველისაგან... და უსულო იარაღისაგან“³; იქვე, ქვემოთ, მარქსი კიდევ აღნიშნავს, რომ „მონათმფლობელი თავის მუშას ყიდულობს ისევე, როგორც ყიდულობს ცხენს“⁴.

ამგვარად მონათმფლობელური ურთიერთობის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნებია: 1) უშუალო მწარმოებელი (მონა), როგორც ნივთი ეკუთვნის ექსპლოატატორს, 2) უკანასკნელისავე ხელშია ყოველგვარი საწარმოო საშუალებანი: ნედლი მასალა, შრომის იარაღები და ამ საფუძველზე მონათმფლობელის ხელშივე გადადის მთელი ზედმეტი პროდუქტი.

ასეთ ურთიერთობაზე უშუალო მწარმოებელსა და საწარმოო საშუალებათა მესაკონტროლეს შორის დამყარებული იყო პირველისადმი მეტად არა ადამიანური მოპყრობა; და მიუხედავად ამისა მონობა თავის დროზე იყო უდაოდ პროგრესიული მოვლენა, რადგანაც, როგორც ენგელსი სწერს:

„მხოლოდ მონობამ შექმნა შესაძლებლობა მიწათმოქმედებასა და მრეწველობას შორის შრომის უფრო ფართე დანაწილებისა და, ამის წყალობით, გამოიწვია ძველი ბერძნული მსოფლიოს აყვავება. მონობის გარეშე არ იქნებოდა ბერძნული სახელმწიფო, ბერძნული ხელოვნება და მეცნიერება; მონობის გარეშე არ იქნებოდა არც რომი. ხოლო იმ საფუძვლების გარეშე რომელიც შექმნა საბერძნეთმა და რომმა, არ იქნებოდა თანამედროვე ევროპაც“. რადგან „ადამიანი, რომელიც თავდაპირველად მხეცი იყო, საჭიროებდა ბარბაროსულ, თითქმის მხეცურ საშუალებებს, რომ გაბოსულიყო პირველყოფილი მდგომარეობიდან... სანამ ადამიანის შრომა იყო ისე ნაკლებ ნაყოფიერი, რომ იძლეოდა მხოლოდ მცირეო-

¹ მონობის წარმოშობაზე არსებული ბერძენული თეორიები და ასევე საერთოდ მონათმფლობელური საზოგადოების ეკონომიური განვითარების შესახებ იხ. პაატა გუგუშვილი—„მონათმფლობელური საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაცია“, 1932, ტფ. დ. პედაგოგიკის ლითონგრაფ. გამოცემა.

² ლენინი—„Сочинения“, XXIV, „ლექცია სახელმწიფოზე“.

³ მარქსი—„კაპიტალი“, I, 156—157.

⁴ ე. მარქსი—„კაპიტალი“, I, 175.

დენ გადანაჰარბს იმისა რაც აუცილებლობით სჭირდებოდა საარსებო საშუალებების სახით აღამიანს, საწარმოო ძალთა გადიდება, ვაჭრობის გაფართოება, სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარება, ხელოვნებისა და მეცნიერების წარმოშობა შეუძლებელი იყო გარეშე შრომის გაძლიერებული დანაწილებისა, რომელსაც საფუძვლად უნდა დაედებოდა შრომის დიდი დანაწილება უბრალო ფიზიკურ შრომაში დაბანდულ მასებს და არამრავალ პრივილეგიანთა შორის, რომელიც მართავდა შრომას, მისდევდა ვაჭრობას, სახელმწიფო საქმეებს, ხოლო გვიან ხელოვნებასა და მეცნიერებას. უმარტივეს, ბუნებრივად ალმოცნებულ ფორმად შრომის ასეთი დანაწილებისა იყო სახელდობრ მონობა... და ეს თვით მონებისათვისაც პროგრესი იყო: სამხედრო ტყვეებს, საიდანაც უმთავრესად ისინი გამოდიოდნენ, ყოველ შემთხვევაში ეხლა სიცოცხლეს უნარჩუნებენ, მაშინ როდესაც წინად მათ ზოცავდნენ, ხოლო უფრო ადრე სკამდენ კიდეცა¹.

მონური შრომის სისტემა გადის სამ სტადიას: პატრიარქალურს, რომელიც გაიარა თითქმის ყველა ხალხმა და რომელიც უშუალო საარსებო საშუალებათა წარმოებისადმი მიმართული²; ანტიკურს, რომელიც გაიარა საბერძნეთის სახელმწიფოებმა და რომმა სადაც მონური შრომა „გაბატონებულ ფორმას წარმოადგენდა მიწათმოქმედებასა, მანუფაქტურასა, ნავოსნობაში და სხვ.“³; პლანტატორულ სტადიას, სადაც საქმე გვაქვს ისეთ მონურ სისტემასთან „რომელიც ზედმეტი ღირებულების წარმოებისადმი არის მიმართული“⁴; ამ გზით მონური შრომა, რომელიც პატრიარქალურ ურთიერთობაში მოძრაობდა ჩაითრევა „მსოფლიო ბაზარში, სადაც წარმოების კაპიტალისტური წესია გამეფებული, და რომელიც მთავარ მიზნად, თავისი პროდუქციის საზღვარგარეთ გაყიდვას ისახავს“. ამ დროს „მონობის ბარბაროსულ საშინელებას გარდამეტებული შრომის საშინელება, ცივილიზაციის ეს ნაყოფიც ემატება“⁵.

ასეთი იყო მონათმფლობელური მეურნეობის განვითარების გზები, რამაც მასზე აშენებული ანტიური საზოგადოება დალუპვამდე მიიყვანა. მონობა თავისი შინაგან განვითარებამ ჩიხში შეიყვანა. მონური შრომის თავისებურობამ მოსპო იქიდან გამოსავალი გზა, რისგამოც ანტიკურ, ე. ი. მონათმფლობელურ ურთიერთობამ თავისი იმანენტური განვითარების საფუძველზე ვერ მოგვცა ახალი ფორმაცია, მაღალი წარმოების წესი. ასეთია ისტორიული სინამდვილე. მაგრამ ზოგიერთი ამხანაგების აზრით ასეთი დასკვნის გამოყვანა მარქსიზმისათვის მეთოდოლოგიურად მიუღებელია; ხოლო თვით ისტორიის კონკრეტული განვითარება, მათ არც იციან და არც ეინტერესებათ.

ეს ჩვენი წერილი სწორედ მეთოდოლოგიური ხასიათისაა და ჩვენ აქ შევიტყუებით დავამტკიცოთ რომ ზემოხსენებული გარემოება მეთოდოლოგიურადაც

¹ Энгельс — „Анти-Дюринг“, 167—168.

² კ. მარქსი — „კაპიტალი“ III, I, 289; ფრ. ენგელსი — „ოჯახის წარმოშობა“, 60—61.

³ კ. მარქსი — „კაპიტალი“ II, 1933, ტფ., 428; კ. მარქსი — „ფილ. სილტაგე“, 173.

⁴ კ. მარქსი — „კაპიტალი“, III, I, 289; К. Маркс — „Капитал“, III, II, 277. Ф. Энгельс и К. Каутский — „Юридический социализм“ (იბ. ჟურ. „П. З. М.“, 1923, № I, 56); და აგრეთვე: Ленин — „Сочинения“, IX, 234—235.

⁵ კ. მარქსი — „კაპიტალი“ I, 192, 701; „ფილ. სილ.“, 173—175; მარქსი და ენგელსი — „წერილები“, 57—58.

გამართლებულია. ის თვით მარქსიზმის ფუძემდებელთა შიერ ცნობილი და აღიარებულია.

ქვემოლ ჩვენ შევეცდებით მარქსიზმის ფუძემდებელთა მოძღვრების საფუძველზე დავამტკიცოთ, რომ:

1) მონათმფლობელურ (ანტიკურ) ურთიერთობას არ შეუქმნია თავისი შინაგანი, იმანენტური განვითარებით მაღალი, ახალი საწარმოო ურთიერთობა, ე. ი. ფორმაცია.

2. მონათმფლობელურის შემდგომ მომდევნო პროგრესიული ფორმაცია — ფეოდალიზმი — წარმოიშვა სხვაგვარი ვარიაციიდან იმავე პირველყოფილი (პატრიარქალური) ურთიერთობისა, საიდანაც წარმოიშვა თვით მონათმფლობელური ურთიერთობა.

3. როდესაც განვითარების ანტიურ ფორმაში უმაღლეს წერტილს მიღწეულ მონათმფლობელურ ურთიერთობის საფუძვლებს (დაანგრევს რა უკანასკნელს) თავს მოეხვევა გარედან შემოჭრილი, იმ დროისათვის მეტად დაბალი განვითარების საფეხურზე (უკეთ, მხოლოდ წარმოშობის საფეხურზე) მდგარი ფეოდალური ურთიერთობა, ამით ისტორიაში კეთდება ერთგვარი ნაბიჯი და საკმაოდ დიდი ნაბიჯიც უკან.

პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ, რომ ისტორიის დიალექტიკურ მატერიალისტური გაგებით დასაშვებია კაცობრიობის ისტორიაში, რომელიმე კონკრეტული საზოგადოებრივი ურთიერთობის (ფორმაციის) მოსპობა, ყველა მის შიგნით მებრძოლ, დაპირდაპირებულ კლასებთან ერთად. მოვუსმინოთ თვით მარქსსა და ენგელსს ისეთი ნაშრომიდან, როგორიც არის „მანიფესტი“:

„თავისუფალი და მონა, პატრიცი და პლებეი, ბატონი და ჯმა, ამქრის ოსტატი და ქარგალი, მოკლედ, დამჩაგრელები და დაჩაგრულნი მუდმივ წინააღმდეგობაში უდგნენ ერთმანეთს, ეწეოდნენ უეუწყვეტელ ხან მალულ, ხან აშკარა ბრძოლას, რაც მუდამ თავდებოდა მთელი საზოგადოების რევოლუციონური გარდაქმნით ან მებრძოლ კლასთა ერთად დაღუპვით“.

„Freier und Sklave, Patrizier und Plebejer, Baron und Leibeigener, Zunftbürger und Gesell, kurz, Unterdrücker und Unterdrückte standen in stetem Gegensatz zueinander, führten einen ununterbrochenen, bald versteckten, bald offenen Kampf, einen Kampf, der jedesmal mit einer revolutionären Umgestaltung der ganzen Gesellschaft endete oder mit dem gemeinsamen Untergang der kämpfenden Klassen“.

ამგვარად, შესაძლებელია: 1. მთელი საზოგადოების რევოლუციონური გარდაქმნა, როდესაც მებრძოლი კლასი იმარჯვებს, 2. ანდა მოცემული საზოგადოების (კერძოთ მონათმფლობელური საზოგადოების) მისი მებრძოლი კლასებითურთ დაღუპვა, ე. ი. აქედან არ გამოვიდეს არც ერთი გამარჯვებული კლასი და, მაშასადამე, არც ახალი საწარმოო ურთიერთობა.

ის „წყალქვეშა კლდე“, რომელზედაც დაინგრა ანტიური ურთიერთობა, ისე რომ შინაგანი განვითარების გზით ახალი საწარმოო ურთიერთობა არ მოუცია, იყო მონეტის შრომა; რადგან „მატერიალური საწარმოო შრომა ატარებდა დღის მონობისა და სადაც ამ შრომას უყურებდნენ, როგორც პიედესტალს უქმადმოყოფ მოქალაქეთათვის“¹; რადგანაც „ბერძენთა და რომაელთა სამართლიანობა მონობას სამართლიანად სთვლიდა“², და, რადგანაც აღრინდელი ეპოქის „ძველ რომში კლასობრივი ბრძოლა სწარმოებდა მხოლოდ პრივილეგიანი უმცირესობის ფარგლებში, თავისუფალ მდიდრებსა და თავისუფალ ღარიბებს შორის, მაშინ როდესაც მოსახლეობის დიდი პროდუქტიული მასა, მონები, მებრძოლთათვის მხოლოდ პასიურ კვარცხლბეკს შეადგენდა“³.

ხოლო განვითარების მაღალ საფეხურზე, გლეხობის განადგურების შემდეგ (ე. ი. იმპერიის დროს) მთელი მოსახლეობა სულ უფრო და უფრო იყოფა სამ დიდ კლასად: 1) მდიდრები — მონათმფლობელები; 2) „უქონებო თავისუფალნი“ — ანტიური პროლეტარიატი; და დასასრულ, 3) უშეღებელი მასა მონებისა. აქედან, როგორც ენგელსი სწერს „სახელმწიფოს მიმართ, ე. ი. იმპერატორის მიმართ პირველი ორი კლასი ისევე უუფლებო იყო, როგორც მონები მათი ბატონების მიმართ... მონები (იყვნენ) უუფლებონი და არა თავისუფალნი, რომელთაც არ შეეძლოთ განთავისუფლებულიყვნენ, როგორც უკვე გვიჩვენა სპარტაკის აშოხებამ“⁴. ამასთანავე, „თუ თანამედროვე ქვეყანაში (კაპიტალიზმში — პ. გ.), თუ ინდივიდუალური არა, ყოველ შემთხვევაში ნაციონალური სიმდიდრე იზრდება შრომის ზრდასთან ერთად, ანტიურ ქვეყანაში კი ის იზრდებოდა მოზარდ ნაციონალურ სიზარმაცესთან ერთად“⁵, ე. ი. გაბატონებული კლასი (და პროლეტარიატიც) სიზარმაცესა, გარყვნილობასა, ფუფუნებაში და უქმად ყოფნაში იღრწობოდა; თუმცა უამისოდაც უაღრესად კონსერვატიული და წარმატებული იყო.

მაგრამ ჯერ რამოდენიმედ შეეჩერდეთ ანტიურ ქვეყანაში განვითარებულ საეკონომიკურ და საეკონომიკურ კაპიტალის როლის შესახებ, რადგან კიდევ არაერთი „მარქსისტი“ დარწმუნებული იმაში, რომ „ანტიური ქვეყნების“ ფეოდალურად გადაქცევა გამოიწვია მაშინ განვითარებულ საეკონომიკურ და საეკონომიკურ კაპიტალმა“⁶.

საერთოდ წინაკაპიტალისტურ ფორმაციებში მევახშეობა, რომელსაც პროცენტის სახით შეუძლოა მიითვისოს მთელი ზედმეტი პროდუქტი, არსებობს ორი ფორმით: 1) მევახშეობა თავისი ბასრით მიმართული არისტოკრატის, მიწათმფლობელთა მიმართ, და 2) მევახშეობა, რომელიც ეწევა წარმოების საშუალებათა წვრილი მებატონეების (ხელოსნების, განსაკუთრებით კი გლეხების)

¹ Маркс — „Теории прибавочной стоимости“, I, 266.

² Энгельс — „Жизненный вопрос“, 1919, 86.

³ მარქსი — „თვითმართ ბრიტანური ლუი ბონაპარტისა“, 1932 ტფ. 5.

⁴ Ф. Энгельс — „Бруно Бауэр и раннее христианство“ 1933, 9; აგრეთვე მისივე — „Из истории первоначального христианства“ 1919, 3, 14, 29, 36.

⁵ К. Маркс и Фр. Энгельс — „Сочинения“, XI, 1924, 407.

⁶ სამწუხაროდ ჩვენ აქ ადგილი არა გვაქვს რომ პირდაპირი პოლემიკა ვაწარმოთ.

ექსპლოატაციას. ორივე ფორმით მევახშეობა იწვევს მსხვილი ფულადი კაპიტალების კონცენტრაციას, მაგრამ „თუ რა ზომით სპობს ეს პროცესი წარმოების ძველ წესს... ეს მთლიანად დამოკიდებულია ისტორიული განვითარების საფეხურზე“, ე. ი. არსებულ საწარმოო ურთიერთობაზე. რადგან თავისი ბუნებით „სავაზშო კაპიტალს ახასიათებს კაპიტალის დამახასიათებელი წესი ექსპლოატაციისა, მისი დამახასიათებელი წარმოების წესის გამოკლებით“¹.

სავაზშო კაპიტალი,—როგორც ერთგან შენიშნავს მარქსი—თავის ტყუბ სავაქრო კაპიტალთან ერთად, წარმოადგენს კაპიტალის წარღვნაზე ადრინდელ ფორმას, ამასთანავე ისინი სხვადასხვა კლასობრივ ფორმაციაში თამაშობენ სხვადასხვაგვარ როლს. მაგალითად, ძველ რომში სავაზშო კაპიტალით დავალიანება იწვევდა პლებეების დავალიანებულ—მონებად გადაქცევას, გლეხობის გაღმუშვნაროლეტარებას; ხოლო იგივე სავაზშო კაპიტალი კარლოს დიდის საფრანგეთში (ე. ი. ფეოდალურ ურთიერთობაში) იწვევდა ფრანკის თავისუფალი გლეხების ყმებად გადაქცევას².

ამგვარად, როგორც მარქსი სწერს მევახშეობა არ სცვლის წარმოების წესს, მაგრამ სწოვს მას, როგორც პარაზიტი და ჭეიშავს მას სრულ დაცემამდე. ის გამოსწოვს მისგან წვეს, უსისხლოდ აქცევს მას და მიყავს იქამდე, რომ დანახარჯთა აღდგენა ხდება სულ უფრო საცოდავ პირობებში; და ამიტომ „სანამ ბატონობს მონობა... და მევახშის ხელში ხედება მონათმფლობელი... წარმოების წესი სულ იგივე რჩება, ის მხოლოდ იწყებს უფრო მძიმედ დაწოლას მეუშის (მონის—პ. გ.) კისერზე. ვალებით დატვირთული მონათმფლობელი... უფრო ექაჩება (მონიდან—პ. გ.), იმიტომ რომ მისგანაც უფრო მეტს ექაჩებიან, ანდა, ბოლოს და ბოლოს, ის თავის ადგილს უთმობს მევახშეს, რომელიც თვითონ ხდება მიწადმფლობელი“³ ან მონათმფლობელი, როგორც რაინდები ძველ რომში; ძველი ექსპლოატატორის ადგილს, რომლის მიერი ექსპლოატაცია მეტად თუ ნაკლებად ატარებდა პატრიარქალურ ხასიათს, რადგანაც უმთავრესად წარმოადგენდა პოლიტიკური ბატონობის იარაღს, გამოდის დაუნდობელი, ფულებს დახარბებული მეტიარა. მაგრამ თვით წესი წარმოებისა კი არ იცვლება⁴.

ასეთსავე აზრებს ანვითარებს მარქსი სავაქრო კაპიტალის არსებისა და როლის შესახება:

„ვაქრობას მეტნაკლებ დამშლელი ზეგავლენა აქვს წარმოების იმ ორგანიზაციებზე, რომლებსაც მოუხწრებს და რომლებიც ყველა თავის ფორმაში უმთავრესად სახმარი ღირებულებისადმია მიმართული. მაგრამ თუ რამდენად გამოიწვევს იგი ძველი წარმოების წესის დაშლას, ეს უპირველესად ამ უკანასკნელის სიმტკიცისა და შინაგან

¹ К. Маркс—„Капитал“ III, II, 109—110.

² Маркс—„Капитал“ III, II, 112.

³ გ. მარქსი: „სრულიად სავარისია რომის რესპუბლიკის ისტორიის ზერელე გაცნობა, რომ მისი ისტორიის საიდუმლოებას მიწის საკუთრების ისტორია შეადგენს“. („კაპიტალი“ I, 48).

⁴ Маркс—„Капитал“ III, II, 840; კურსივი ჩვენია.

სტრუქტურაზეა დამოკიდებული. და თუ სადამდე მივყავართ, ეს დაშლის პროცესი, ე. ი. რომელი ახალი წარმოების წესი დგება ძველის ადგილას, ეს დამოკიდებულია არა ვაჭრობაზე, არამედ თვით ძველი წარმოების წესის ხასიათზე¹.

და შედეგ იქვე ვკითხულობთ: „ანტიურ ქვეყანაში ვაჭრობის ზეგავლენა და ვაჭრული კაპიტალის განვითარება შედეგად მოიღებს მუდამ მონურ მეურნეობას; ხან კი, გამოსავალი პუნქტის მიხედვით, შედეგათ მიიღებს მხოლოდ გარდაქმნას პატრიარქალური მონური სისტემისას, რომელიც უშუალო საარსებო საშუალებათა წარმოებისადმი მიმართული, ისეთ მონურ სისტემად, რომელიც ზედმეტი ღირებულების წარმოებისადმი არის მიმართული“².

კომენტარები ვფიქრობ ზედმეტია: აქ უკვე ასე რელიეფურადაა თქმული, რომ არამც თუ სავაჭრო და სავაზო კაპიტალის ზედმოქმედება ვერ გარდაქმნიდა მონობას ბატონყმობად, არამედ მონობიდან გამოსავალი გზა საერთოდ დახშული იყო, და ეს უკანასკნელი აზრიც, რომ მონათმფლობელური მეურნეობა ვერ ქმნის ბაზისს და გამოსავალს ახალი წარმოების წესისათვის, რომ მონობა გამოუვალ ჩიხში ემწყვედვება და ისე ილუპება, ეს აზრიც ასევე პირდაპირ ნათლადაა გამოთქმული მეცნიერული კომუნიზმის ფუძემდებელთაგან.

სიმოკლისათვის ჩვენ მოვიყვანთ მხოლოდ ორიოდ ციტატს; ფრ. ენგელსი სწერს: „იქ სადაც მონობა წარმოადგენს წარმოების გაბატონებულ ფორმას, იქ შრომა იქცევა მონურ მოღვაწეობად, ე. ი. თავისუფალ ადამიანებისათვის რაღაც არა საკადრის მოვლენად, ამის წყალობით ისპობა გამოსავალი წარმოების ასეთი წესიდან, იმ დროს როდესაც, მეორეს მხრივ, საჭიროა მისი მოსპობა, რადგან შრომის განვითარებისათვის მონობა წარმოადგენს ჩიხს, დაბრკოლებას. ყოველი მონობაზე დამყარებული წარმოება და ყოველი მასზე აშენებული საზოგადოება ილუპება ამ წინააღმდეგობის გამო. მისი გადაწყვეტა უმრავლეს შემთხვევაში ხდება ძალდატანების საშუალებით დაღუპვის გზას შემდგარი საზოგადოების დაპყრობით მეორე, უფრო ძლიერის მიერ (საბერძნეთი დაპყრობილ იქნა მაკედონიის ხოლო გვიან რომის მიერ). იმ დრომდე სანამ ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, დამყარებულნი არიან მონურ შრომაზე, სწარმოებს მხოლოდ ცენტრის გადანაცვლებას, და მთელი პროცესი მეორდება უმაღლეს საფეხურზე, სანამ დასასრულს (რომი) არ იქნა დაპყრობილი ხალხის (გერმანელების — პ. გ.) მიერ, რომელმაც მონობის ნაცვლად შემოიტანა წარმოების ახალი წესი. ანდა მონობა იცვლება ძალდატანებით ან ნებაყოფლობით, და ასეთ შემთხვევაში წარმოების წინანდელი წესი ილუპება“³.

¹ კ. მარქსი — „კაპიტალი“ III, I, 289.

² იქვე: კურსივი ყველგან ჩვენია.

³ Энгельс — „Диалектика природы“, 160.

კიდევ სხვა თხზულებებში ენგელსი სწერს: „როდესაც რომის რესპუბლიკის დასასრულს თავისუფალ იტალიელ გლეხებმა დაკარგეს მათი მიწები, მათ შექმნეს „თეთრი ლატაკების“ კლასი, როგორც ეს იყო სამხრეთის მონათმფლობელურ შტატებში 1861 წლამდე; და მონებსა და „თეთრ ლატაკებს“ შორის, ამ ორ კლასს შორის, რომლებიც ერთნაირად უუნარონი იყვნენ თავიანთი თავის განთავისუფლების საქმეში, დაეცა ძველი ქვეყანა“¹.

ბ. მარქსი: „გერმანელებმა დაიპყრეს რომის პროვინციები და გააჩაღეს (შემოიტანეს) იქ უხეში ღვინური (ე. ი. ფეოდალური— პ. გ.) წყობილება, რომელიც მთლიანად გაქვნილი იყო ძველი საგვარეულო ყოფიერებით“², ანდა კიდევ: „სავსებით ახალი მსოფლიო წყობილება წარმოიშვა არა შიგნიდან (ანტიური ურთიერთობიდან— პ. გ.), არამედ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ჰუნები და გერმანელები გარედან შეესივნენ ლეშს რომის იმპერიისა“³.

ამგვარად, ზემოდმოყვანილ ამონაწერებიდან გამომდინარეობს არა მხოლოდ ის გარემოება, ე. ი. არა მხოლოდ სისწორით ასახვა იმ ისტორიული სინამდვილისა, რომ ანტიკურ, ე. ი. მონათმფლობელურ წარმოების წესს ახალი საწარმოო ურთიერთობა არ შეუქმნია, არამედ ისიც რომ მონათმფლობელური მეურნეობა და მასზე აშენებული საზოგადოება შინაგანი გახრწნისა და ლეშად ქცევის შემდეგ იღუპება გარედან შემოსული ძალით;— და ამ ძალას თან შემოაქვს წარმოების ახალი წესი— ფეოდალიზმი, განუვითარებელი, უსუსური, უკუღმართო. პატრიარქალური ფეოდალიზმი, რომელიც, ამგვარად, მონობიდან კი არ წარმოშობილა, არამედ იმავე პირველყოფილი მდგომარეობიდან, საიდანაც წარმოიშვა თვით მონობა.

და მეთოდოლოგიურად ეს მეტად დიდი მნიშვნელობის მქონე გარემოებაა ფრ. ენგელსს ასე მახვილგონიერად აქვს ასახული:

„საშუალო საუკუნეები, (ე. ი. ფეოდალიზმი— პ. გ.) სრულიად პირველყოფილი მდგომარეობიდან განვითარდა. ძველი (ე. ი. ანტიკური— პ. გ.) ცივილიზაცია, ძველი ფილოსოფია, პოლიტიკა და იურისპრუდენცია სავსებით მოისრნა, რათა ყოველივე ხელახლა დაწყებულიყო“.

„Das Mittelalter hatte sich ganz aus dem Rohen entwickelt. Über die alte Zivilisation, die alte Philosophie, Politik und Jurisprudenz hatte es reinen Tisch gemacht, um in allem wieder von vorn anzufangen“⁴.

მაშასადამე, მონათმფლობელური ურთიერთობის, ე. ი. ანტიკური კულტურის შემდეგ ფეოდალიზმის განვითარება წარმოადგენს ისტორიის დროებით უკან დახევას, ნაბიჯს უკან.

¹ ენგელს— „Положение рабочего класса в Англии“, 1928, 148—49; აგრეთვე ენგელს— „Бруно Бауэр...“ 10—11.

² „Архив Маркса и Энгельса“ IV, 1929, 257.

³ Маркс и Энгельс— „Сочинения“, VIII, 1930, 268.

⁴ ფრ. ენგელსი— „გლეხთა ომი გერმანიაში“, 1932, ტფ. 45.

ამას კი პირდაპირ ვერ აიტანენ ჩვენი, ჩემთან მოკამათე „მარქისტები“ — როგორ, როგორ შეიძლება ისტორიაში ნაბიჯი უკან! ხოლო საქმის მთელი „საიდუმლოება“ იმაშია, რომ ეს ნაბიჯი უკან ზემოხსენებულ შემთხვევაში იმდენად აუცილებელია, რამდენადც განვითარება წინ გვერდაუხვეველია, მაგრამ ეხლა მოუსმინოთ „უკან ნაბიჯის“ შესახებ თვით ლენინს:

„მსოფლიო ისტორიის სწორად და წესიერად წინაგადასასვლელი სახით, ხანდისხან უკან გიგანტური ნახტომების გარეშე, წარმოდგენა არაღიარებულია, არამეცნიერულია, თეორიულად მცდარია“.

„Представлять себе всемирную историю идущей гладко и аккуратно вперед, без гигантских иногда скачков назад, не диалектично, не научно, теоретически неверно“¹.

კიდევ ერთი დეტალი მონათმფლობელური წარმოების წესის საიდუმლოებისა.

ჩვენ დავინახეთ რომ ანტიური ეპოქის მონათმფლობელური საწარმოო ურთიერთობის ადგილს იკვრის გარედან შემოსული ფეოდალიზმი; ეხლა კი მას აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ მონათმფლობელური მეურნეობის ადგილი, გარდა ფეოდალიზმისა, შეიძლება დაიკიროს კაპიტალისტურ მეურნეობამაც; კონკრეტულ სინამდვილეში ამ გარემოებას ადგილი ჰქონდა სამხრეთ ამერიკაში და, ამასთანავე, როგორც ანტიური სისტემიდან არ წარმოშობილა ფეოდალიზმი, ისე აქ, პლანტატორული სისტემიდანაც არ წარმოშობილა კაპიტალიზმი, არამედ როგორც იქ ფეოდალიზმი, ისე აქაც კაპიტალიზმი შემოდის გარედან.

მარქსი: „კოლონიებში მეორე ტიპისა — პლანტაციებში, რომელთაც იმთავითვე მხედველობაში აქვთ ვაჭრობა, აწარმოებენ მსოფლიო ბაზრისათვის, — არსებობს კაპიტალისტური წარმოება, თუმცა მხოლოდ ფორმალურად, რადგანაც ზანგების მონობა რიცხავს თავისუფალ დაქირავებულ შრომას, ე. ი. საფუძველს კაპიტალისტური წარმოებისა. მაგრამ აქ ზანგების მონობასთან საქმეს ხელმძღვანელობდნენ კაპიტალისტები. წარმოების წესი რომელიც მათ შემოაქვთ წარმოიშობა არა მონობიდან, არამედ მოეხვევა (აეცრება, დაეყენება) მას. ამ შემთხვევაში კაპიტალისტი და მონათმფლობელი წარმოდგენილია ერთ პიროვნებაში“².

უდიდესი ყურადღების ღირსია და სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს ვ. ლენინის ერთერთი გენიალური მეთოდოლოგიური შენიშვნა ამ საკითხის შესახებ:

„თქვენ მარქსთან ნახავთ ანალიზს კაპიტალისტური ტიპის მიწის რენტის წარმოშობისა და ისტორიულად წინამსწრე რენტების ფორმებთან, მაგალითად, ნატურალურ შრომითი (საბატონო ბეგარა და მისი გადმონაშთები) და ფულადი (გამოსაღები და სხვ) რენტასთან მისი ურთიერთობისა, და ვინ დაფიქრებულა სერიოზულად ბურჟუაზიული ან წვრილბურჟუაზიული, ხალხოსნური ეკონომისტებიდან ან სტატისტიკოსებიდან მარქსის ამ თეორიული მი-

¹ Ленин — „Сочинения“, XIX, 182.

² Маркс — „Теории прибавочной стоимости“, II, II, 1932, 51.

თითებათა სამხრეთ ამერიკაში კაპიტალიზმის მონათმფლობელური მეურნეობიდან... წარმოშობის შესწავლაში გამოყენებაზე¹.

ლენინის მიერ წამოყენებული ეს უმნიშვნელოვანესი ამოცანა, უნდა ითქვას, რომ დღემდე გადაუჭრელია, მას ვერც გადაჭრიან ოდესმე ბურჟუაზიული ისტორიკოსები, — ეს მარქსისტულ-ლენინური ისტორიოგრაფიის სადღესო ამოცანაა.

* * *

ვ. ლენინი, თავის ცნობილ ლექციაში „სახელმწიფოს შესახებ“ გვასწავლის:

„ამ ფორმას (მონობას) ისტორიაში მოყვა მეორე ფორმა — ბატონყმობა (ე. ი. ფეოდალიზმი — პ. გ.). მონობა თავის განვითარებაში ქვეყანათა დიდ უმრავლესობაში გადაიქცა ბატონყმობად. აქ საზოგადოება ძირითადად იყოფა — მემამულე-ბატონებად და ყმა-გლეხებად. ამით აღამიანთა შორის ურთიერთობის ფორმა გამოიცვალა; მონათმფლობელები მონებს სათვლიდნენ თავიანთ საკუთრებად... ყმა-გლეხების მიმართაც ძალაში დარჩა კლასობრივი ჩავრა, დამოკიდებულება, მაგრამ ბატონი-მემამულე არ ითვლებოდა გლეხის როგორც ნივთის მფლობელად, არამედ უფლება ჰქონდა მხოლოდ მის შრომაზე და აგრეთვე რომ აეძულებინა ის გარკვეულ ვალდებულებათა შესრულებაში“².

ასეთი ფეოდალური საზოგადოების კლასობრივი ურთიერთობა. მაგრამ ჯერ შევჩერდეთ ფეოდალიზმის წარმოშობის შესახებ, რაიც მეტათ მკიდრო კავშირშია ჩვენ მიერ ზემოდან ჩვენებ მონათმფლობელური საწარმოო ურთიერთობის „უშედეგოდ“ დაღუპვის გარემოებასთან.

კონკრეტულათ საკითხი შემდეგნაირად ისმის: თუ მონობას თავისი შინაგანი, იმანენტური განვითარების გზით არ მოუცია ახალი ფორმაცია, მაშინ საიდან წარმოიშვა ასეთი, რომელიც ფეოდალიზმის სახით მარქსიზმის მოძღვრებაში განიხილება, როგორც მონობის შემდგომ მომდევნო პროგრესიულ ფორმაცია:

ფრ. ენგელსი: „ანტიურმა მონობამ თანდათან ადგილი დაუთმო პირადი დამოკიდებულების უფრო რბილ ფორმას, გერმანულ ბატონყმობას“³; ანდა კიდევ: „მონობა პირველი, ანტიური მსოფლიოსათვის დამახასიათებელი ფორმაა ექსპლოატაციისა; მას საშუალო საუკუნეებში ბატონყმობა მოსდევს...“⁴.

ჩვენ უკვე ზემოდაც მოვიყვანეთ მეტად დიდი მეთოდოლოგიური მნიშვნელობის მქონე ამონაწერი, რომელიც უშუალოდ ფენდა ამ საკითხსაც. მაგრამ აქ კიდევ რამოდენიმე სათანადო დამახასიათებელი განმარტებანი უნდა დავსძინოთ.

¹ Ленин — „Сочинения“ IX, 234—235.

² Ленин — „Сочинения“ XXIV, „ლექცია სახელმწიფოზე“, 265; იხ. აგრეთვე ამატალიზის მოხსენება დამკერულ კონფერენცია პირველ საკავშირო კონფერენციაზე.

³ ფრ. ენგელსი — „ოჯახის...წარმოშობა“, 186.

⁴ იქვე, 211.

მონობიდან, როგორც ყოველი კლასობრივი ურთიერთობიდან ახალ ურთიერთობისაკენ, გამოსავალი გზა შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ პროგრესული კლასის გამარჯვების სახით. ჩვენ უკვე დავინახეთ რომ ასეთი კლასი მონათმფლობელურ საზოგადოებაში არ არსებობს: გლეხები ღატაკდებიან. დაუსრულებელი ომებისა და მოზარდი ბეგარებისა გამო (მევასშეობა); სოფლის მეურნეობა (მარცვლული კულტურა) ეცემა დაპყრობილი ქვეყნებიდან (სიცილია, სარდინია) ხარკის სახით პურის შემოტანის გავლენით. წარმოშობა ე.წ. „თეთრი ღატაკების“ კლასი, ე. ი. ანტიური პროლეტარიატი: მისი მიზანი უაღრესად კონსერვატიულია: დაკარგული მიწების დაბრუნება, ე. ი. უკვე დაკარგული პატრიარქალური წყობილების დაბრუნება; მისი ყოველდღიური ამოცანაც მეტად უპერსპექტივოა: „გართობა და პური“. ის არამწარმოებელი, პარაზიტი, პროლეტარიატია, ის ლუშმენპროლეტარიატია; მაშასადამე, ქვეყნის გარდაქმნაზე მას არც ზრუნვა შეუძლია, არც ღონისძიება შესწევს.

მონათა დიდი მასის მდგომარეობას უკვე გავცანით: შეუვნებლობა, უორგანიზაციულობა, ნაციონალური სიკრელე, ერთმანეთის ენის უცოდინარობა და ურთიერთთან კავშირის უქონლობა; მათი იდეალია განთავისუფლება, სამშობლოში დაბრუნება, ხშირად კი მონათმფლობელათ გადაქცევა, ის არ იბრძვის წარმოების არსებული სისტემის გარდაქმნისათვის; ისინი ჯანყდებოდნენ, ხშირად მნიშვნელოვან საშიშროებას ქმნიდნენ „წესრიგის“ წინააღმდეგ, მაგრამ მათი აჯანყებათა შორის უმნიშვნელოვანესმა—სპარტაკის აჯანყებამ—გვაჩვენა რომ მათ არ შეეძლოთ გამარჯვება“¹; როგორც ენგელსი სწერს: „ძველი ეპოქა არ იცნობს მონობის მოსპობას ძლევამოსილი ამოხსნების გზით“².

ამგვარად, მონათმფლობელური ურთიერთობიდან „ამსოლუტურად არ იყო არავითარი საერთო გზა ყველა ამ ელემენტების განთავისუფლებისათვის“³.

„სად უნდა ყოფილიყო მაშინ გამოსავალი, ხსნა გაყვლილი, დაჩაგრულ და გაღატაკებულთათვის საერთო ყველა ამ სხვა და სხვა ჯგუფთათვის ადამიანებისა, მათთვის უცხო, ერთმანეთისათვის საცხებით დაპირისპირებული ინტერესებით? და მაინც ასეთი გამოსავალი რომელიც შემოიკავდა მათ ყველას ერთ დიდ რევოლუციონურ მოძრაობაში, უნდა გამოჩნდულიყო.“

„და ის ნახული იქნა. მაგრამ არა ამ ქვეყნად. იმდროინდელ პირობებში ამ გამოსავალის პოვნა შეიძლებოდა მხოლოდ რელიგიის სფეროში. და აი აღმოჩნდა მეორე ქვეყანა“⁴.

აი საითკენ მიუთითებს,—ახტიური ქვეყნების ისტორიის უდიდესი სპეციალისტი, როგორიც იყო ენგელსი,—მონათმფლობელური ურთიერთობიდან გამოსავალ გზას.

ესლა კი მოუსმინოთ თვით ე. მარქსს, რომელიცერთი დაკრით სწყვეტს ორივე საკითხს: რომ როგორც ანტიური ისე ფეოდალური ურთიერთობა წარმოიშვა პირველყოფილი ურთიერთობიდან და რომ, მაშასადამე, ფეოდალიზმი არ წარმოშობილა მონობიდან:

¹ ენგელსი—„Бруно Бауэр и раннее христианство“, 99.

² ფრ. ენგელსი—„ოჯახის...წარმოშობა“, 187.

³ ენგელსი—„Из истории первоначального христианства“, 28.

⁴ ფრ. ენგელსი—იქვე, 24.

„სათემო საკუთრების აზიური, განსაკუთრებით ინდური ფორმების ზედმიწევნითი შესწავლა ჩვენ დაგვანახებდა, თუ პირველყოფილი სათემო საკუთრების სხვადასხვა ფორმებიდან როგორ წარმოსდგება მათი რღვევის სხვადასხვა ფორმები. ასე, მაგალითად, რომაული (ე. ი. მონათმფლობელური—პ. გ.) და გერმანული (ე. ი. ფეოდალური—პ. გ.) კერძო საკუთრების (ე. ი. საწარმოო ურთიერთობის—პ. გ.) სხვადასხვა პირვანდელი ტიპები შეიძლება ინდური (ე. ი. პირველყოფილი—პ. გ.) საკუთრების სხვადასხვა ფორმებიდან იქნას გამოყვანილი“.

„Ein genaueres Studium der asiatischen, speziell der indischen Gemeineigentumsformen würde nachweisen wie aus den verschiedenen Formen des naturwüchsigen Gemeineigentums sich verschiedene Formen seiner Auflösung ergeben. So lassen sich zum Beispiel die verschiedenen Originaltypen von römischen und germanischen Privateigentum aus verschiedenen Formen des indischen Gemeineigentums ableiten“¹.

ასეთი საკითხის მდგომარეობა მარქსიზმის მოძღვრებაში, ასეთი იყო ის კონკრეტულ სინამდვილეში; მხოლოდ უნდა დავსძინოთ, როგორც ნათქვამი უკვე იყო, რომ ყოველივე ეს იმას არ ნიშნავს, თითქოს მონათმფლობელურ ურთიერთობას არაფერი გადმოეცეს ფეოდალიზმისათვის, არამედ, როგორც თვით მარქსი და ენგელსი სწერდნენ ევროპული „ფეოდალიზმი სრულებითაც არ ყოფილა მზა სახით გადმოტანილი გერმანიიდან; ის წარმოიშვა თვით დაპყრობის დროს ჯარის სამხედრო ორგანიზაციის სახით და მხოლოდ დაპყრობის შემდეგ ეს ორგანიზაცია დაპყრობილ ქვეყნებში დახვედრილ საწარმოო ძალთა ზედმოქმედებით განვითარდა ნამდვილ ფეოდალიზმად“.²

ამგვარად, როგორც მარქსი სწერს, ევროპული ფეოდალიზმი, დასრულებული და ჩამოყალიბებული სახით, ეს უკვე არის ერთგვარი (ნაწილობრივი) სინთეზი დაშლილი და დამარცხებული ანტიური მონათმფლობელური კულტურისა და პატრიარქალური ხალხების (გერმანელების) ურთიერთობის შემდგომი განვითარებისა.³

ელა კიდევ რამოდენიმე სიტყვა იმის შესახებ, რომ კოლონატის სისტემა, რაიც რომის დეგრადაციის პერიოდში განვითარდა, როდი წარმოადგენს პატრეუმურ სისტემას, როგორც ეს ჰგონიათ ისტორიის ზოგიერთ ზეპრ პროფესორებს. ამის ნათელსაყოფად საკმარისი უნდა იყოს ზემოთმოყვანილი დებულებები, მაგრამ ზედმეტი არ იქნება კიდევ რამოდენიმე დავსძინოთ მათ, რადგან ამით კიდევ ერთხელ დამტკიცდება, ისიც, რომ პატრეუმობა, ფეოდალიზმი, მონობიდან არ წარმოშობილა.

¹ კ. მარქსი—პ. ეკ. კრიტიკისათვის“, 53; აგრეთვე, „კაპიტალი“ I, 44.

² „Архив Маркса и Энгельса“, I, 247.

³ იხ. კ. მარქსი—„შესავალი პ. ეკ. კრ—თვის“, 1930 ტფ. 31.

ფრ. ენგელსი თითქოს პირდაპირ ამ კითხვაზე იძლევა პასუხს: ის აღნიშნავს რა, რომ ანტიური ქვეყნის განვითარების დიალექტიკამ უკანასკნელი დაღუპვამდე მიიყვანა, განაგრძობს: „გაპქრა ანტიური მონობა, გაპქრენ გაბო-განოებული თავისუფალი მოქალაქეები, რომელნიც შრომას, როგორც მონობის შესაფერ ფუნქციას, ზიზლით უცქეროდენ. რომაელ კოლონებსა და ახალ ყმებს შუა თავისუფალი ფრანკი გლეხი იდგა. ქვემიმავალი, რომაელების „უსარგებლო მოგონება და ამოაბრძოლა“ მეფდარი და და-სამარებული იყო. მეცხრე საუკუნის (ე. ი. ფეოდალიზმის) საზოგადო-ების კლასები წარმოიშვენ არა ქვემიმავალი ცივილიზაციის ქაობში, არამედ ახალის მშობიარობის ტკივილებში“¹, — ვფიქრობთ საკმარისია!

ესლა დაუბრუნდეთ ფეოდალური ფორმაციის სპეციფიკურობათა განხილ-ვას.² როგორც მარქსი და ენგელსი სწერენ „ფეოდალურ ეპოქაში საკუთ-რების მთავარ ფორმას წარმოადგენს, ერთის მხრივ, სამიწო (საადგილმამულო) საკუთრება მასთან დაკავშირებულ ყმების შრომით, ხოლო მეორეს მხრივ — სა-კუთარი შრომა, ქონების დროს წვრილი კაპიტალისა და მით გამოყენებული ქარგლების შრომისა. საკუთრების ამ ორივე სახის სტრუქტურა დამყარებული იყო წარმოების განსაზღვრული ურთიერთობით — უმნიშვნელო და უხეშ სა-მიწათმოქმედო კულტურითა და ხელოსნური ტიპის მრეწველობით“³.

ჩამოყალიბებული ფეოდალური წარმოების წესის ერთერთი ძირითადი თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ აქ, როგორც ფრ. ენგელსი სწერს, უშუალო მწარმოებელს, ყმას აქვს საკუთრება და სარგებლობს წარმოების იარაღებით, მიწის ნაქერით, იხდის რა პროდუქტის ანდა შრომის ნაწილს“⁴.

ამასთანავე, როგორც ცნობილია, ფეოდალურ ფორმაციაში, და საერთოდ წინაკაპიტალისტურ ფორმაციებში, რენტა წარმოადგენს ზედმეტი შრომის (აგრე-თვე პროდუქტის) მითვისების საერთო ფორმას. კ. მარქსი ამის შესახებ სწერს: „ყველა უფრო ადრინდელ ფორმებში მიწათმფლობელი და არა კაპიტალისტი, წარმოადგენს უშუალო მიმთვისებელს სხვისი ზედმეტი პროდუქტისა. რენტა (როგორც ეს ესმით აგრეთვე ფიზიოკრატებსაც) ისტორიულად... წარ-მოადგენს ზედმეტი შრომის საერთო ფორმას. აქ ზედმეტი შრომის მითვისება ხდება არა გაცვლის შემწეობით, რო-გორც ეს არის კაპიტალისტთან; მისი საფუძველია საზოგა-დოების ერთი ნაწილის მეორეზე იძულებითი ბატონობა“⁵.

ხოლო ეს გარემოება გამომდინარეობს იქიდან, რომ თუ არა გარეშე ეკონომიური იძულება შეუძლებელი იქნებოდა ექსპლუატაცია ისეთი უშუალო მწარმოებელთა (გლეხებისა) რომლებიც თუმცა ნომინალურად, მაგრამ

¹ ფრ. ენგელსი — „ოჯახის... წარმოშობა“, 184—185.

² ფეოდალური ფორმაციის ეკონომიური განვითარების ძირითად მომენტების შესახებ იხ. პაატა გუგუშვილი — „ფეოდალური ფორმაციის მეურნეული განვითარება“ ნაწ. I და II („სახ. მეურნ. ისტ.“ განაკვ. 5—8) 1932. ტფ.

³ „Архив Маркса и Энгельса“, I, 256.

⁴ Энгельс — „Принципы коммунизма“, 1920, 19.

⁵ К. Маркс — „Теория прибавочной стоимости“, III, 385.

შინც, როგორც საკუთრება, ფლობენ წარმოების მთავარ პირობებს; ამიტომაც უშუალო მწარმოებელი აუცილებელია გვევლინებოდეს, როგორც არათავისუფალი, როგორც დამოკიდებული. რადგან ასეთ პირობებში, როდესაც უშუალო მწარმოებელი ნომინალურად არის მეპატრონე შრომის საშუალებისა, ზედმეტი შრომის გამოქაჩვა, როგორც კ. მარქსი სწერს, „შეიძლება მხოლოდ გარეშე-ეკონომიური იძულებით, როგორც გინდ ფორმას ეს უკანასკნელი არ ატარებდეს“¹.

თვით ლენინი კი შემდეგნაირად განგვიმარტავს ამავე გარემოებას: „ზედმეტი პროდუქტის მითვისების საშუალებანი საბეგრო-საბატონო (ე. ი. ფეოდალური—ბ. გ.) და კაპიტალისტური მეურნეობის დროს ერთი მეორეს დიამეტრალურად ეწინააღმდეგებიან: პირველი დაჟყარებულია მწარმოებლისათვის მიწის მიცემაზე, მეორე—მწარმოებლის მიწიდან განთავისუფლებაზე... (ბატონყმური—ბ. გ.) მეურნეობის სისტემის ძირითადი პირობაა გლეხის პირადი დამოკიდებულება ბატონისაგან. მეპატონეს, რომ არ ქონდეს პირადი ძალა-უფლება გლეხის პიროვნების მიმართ, მას არ შეეძლებოდა ემუშავებინა მის სასარგებლოდ ადამიანი, რომელსაც აქვს ნაღელით მიღებული მიწა და აწარმოებს საკუთარ მეურნეობას. საჭიროა მაშასადამე, „გარეშე-ეკონომიური იძულება“².

და შემდეგ, ლენინი აყალიბებს ოთხ ძირითად თავისებურებას, რაიც ახასიათებს ბატონყმურ, ე. ი. ფეოდალურ მეურნეობას და, ამასთანავე, განასხვავებს მას მეურნეობის, საწარმოო ურთიერთობის, სხვა ფორმებისაგან. ესენია: 1) ნატურალური მეურნეობის ბატონობა; 2) უშუალო მწარმოებელს მიცემული აქვს წარმოების საშუალებანი და კერძოდ მიწა; 3) ამასთანავე საჭიროა რომ ის იყოს მიმაგრებული მიწაზე³, რადგან სხვანაირად მეპატონე არ იქნებოდა უზრუნველყოფილი მუშა ხელით; 4) ტექნიკის უკიდურესად დაბალი და რუტინული მდგომარეობა.

ასეთ საფუძველზე უშუალო მწარმოებლის (ყმა-გლეხის) ექსპლოატაცია ხდებოდა უმთავრესად სამი ძირითადი ფორმით: რენტა პროდუქტით (ლალა), რენტა შრომით (საბატონო ბეგარა), რენტა ფულით (ფულადი გამოსაღები). საბატონო ბეგარის დროს აუცილებელი და ზედმეტი შრომა დაცილებულია ერაზმანეთს დროსა და სივრცეში: აქ კვირის გარკვეულ დღეებში ზედმეტი შრომა გლეხებისა მომდინარეობდა საბატონო მიწაზე, რასაც გლეხები ამუშავებდნენ საკუთარი ინენტარით.

¹ Маркс—„Капитал“, III, II, 266.

² ლენინი—„თხზულებანი“, III, 170.

³ ლენინი: „ქვერი ჯორჯის საწინააღმდეგოდ, რომელიც ამბობდა, რომ მოსახლეობის მასის ექსპლოატაცია არის უდიდესი და უნივერსალური მიზეზი სიღატაკის და ჩაგვრის, ფრ. ენგელსი სწერდა 1887 წ. „ისტორიულად ეს სავესებით მართალი არ არის, საშუალო საუკუნეებში მიწიდან ხალხის განთავისუფლება (expropriation) კი არა, არამედ, პირიქით, ხალხის მიწაზე მიმაგრება (appropriation) იყო ფეოდალური ექსპლოატაციის წყარო. გლეხი ინარჩუნებდა თავის მიწას, მაგრამ მიმაგრებული იყო მიწაზე, როგორც ყმა ანუ ვილანი და ვალდებული იყო ბატონის სასარგებლოდ ეხატა ბეგარა შრომით ან ნატურით.“ (იხ. ლენინი—თხზულებანი“, III, 170—171.)

საბატონო ბეგარის (რენტა შრომით) თავისებურებას კ. მარკსი შემდეგინაირად ახასიათებს: „თუ ჩვენ განვიხილავთ სამიწო რენტას მის ყველაზე მარტივ ფორმაში, შრომითი რენტის ფორმაში, როდესაც უშუალო მწარმოებელი კვირის ნაწილში ამუშავენ ფაქტიურად მის კუთვნილ მიწას შრომის იარაღების საშუალებით (სახნისი, საქონელი და სხვ.), რომელიც ფაქტიურად ანუ იურიდიულად მასვე ეკუთვნის, ხოლო დანარჩენ დღეებში მუშაობს მიწათმფლობელის მამულში, მიწათმფლობელისათვის, მუქთად, ამ დროს საქმე კიდევ სავსებით ნათელია, რენტა და ზედმეტი ღირებულება აქ გაიგივებულია. რენტა, არა მოგება,—აი ის ფორმა, რომელშიაც აქ გამოიხატება აუნაზღაურებელი ზედმეტი შრომა. თუ რა ფორმაში შეუძლია მუშას აქ მიიღოს გადანაჰარბი თავის არსებობის აუცილებელ საშუალებებზე, ე. ი. გადანაჰარბი იმაზე ზევით, რასაც კაპიტალისტური წარმოების წესის დროს ჩვენ ვუწოდებთ ხელფასს, ეს დამოკიდებულია სხვა თანასწორ პირობებში იმ ურთიერთობისაგან, რომელშიაც მისი სამუშაო დრო იყოფა სამუშაო დროდ თვით მისთვის და საბეგრო სამუშაო დროდ—მიწათმფლობელისათვის“¹, ე. ი. ფეოდალ-ბატონისათვის.

რენტა პროდუქტით, როგორც მარკსი სწერს, თავისი საკუთარი პასუხისმგებლობით უნდა გადაიხადოს (შეასრულოს) უშუალო მწარმოებელმა, რომელსაც წინ მიერეკება ურთიერთობის ძალა ნაცვლად უშუალო იძულებისა და კანონის დადგენილება ნაცვლად როზგისა... ამ დროს უშუალო მწარმოებელი მეტად თუ ნაკლებად განაგებს თავის სამუშაო დროის გამოყენებას, თუმცა ამ სამუშაო დროის ნაწილი, თავდაპირველად თითქმის ყველა მისი ჰარბი ნაწილი, წინანდებურად მექთად ეკუთვნის მიწის მფლობელს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ უკანასკნელი მას უკვე არ ღებულობს უშუალოდ მისი საკუთარი ნატურალური ფორმით, არამედ ღებულობს ნატურალურ ფორმაში იმ პროდუქტისა, რომელშიაც რეალიზირებულია ეს დრო... მწარმოებლის შრომა თავისთავისთვის და მისი შრომა მიწათმფლობელისათვის უკვე ერთმანეთს აშკარად არ გამოეყოფიან დროსა და სივრცეში. ეს რენტა პროდუქტით, მისი წმინდა სახით... წინანდებურად გულისხმობს ნატურალურ მეურნეობას... შემდეგ ის გულისხმობს სასოფლო საოჯახო მრეწველობის მიწათმოქმედებასთან შეერთებას. ზედმეტი პროდუქტი, რომლიდანაც წარმოსდგება რენტა, არის პროდუქტი ამ შეერთებული სამიწათმოქმედო-სამრეწველო ოჯახური შრომისა. ამავე დროს, როგორც ეს ხშირად იყო საშუალო საუკუნეებში, რენტა პროდუქტით შეიძლება შესდგებოდეს, მეტი თუ ნაკლები ზომით, სამრეწველო პროდუქტებისაგან, ანუ და ის წარმოდგენილი იქნება ხოლმე მხოლოდ საკუთრად სამიწათმოქმედო პროდუქტის ფორმაში. ამ ფორმის ფროს, რენტას პროდუქტით, რომელშიაც ხორციელდება ზედმეტი შრომა, შეუძლია არცკი ამოსწუროს მთელი ზედმეტი შრომა სოფლის ოჯახისა“². კიდევ მეტიც: ამ დროს „უშუალო მწარმოებელი ჰპოულობს საშუალებას იმისათვის, რათა თვითონაც, თავისი მხრივ, აწარმოოს უშუალო ექსპლოატაცია სხვისი შრომისა“³.

¹ К. Маркс—„Капитал“, III, II, 265—266.

² Маркс—„Капитал“, III, II, 269—270.

³ იქვე, 271.

რენტა ფულით. „ჯერ სპორადიული, შემდეგ სულ უფრო და უფრო ნაციონალური მასშტაბისათვის მიახლოებული პროდუქტით რენტის ფულადი რენტად გადაქცევა გულისხმობს უკვე შედარებით მნიშვნელოვან განვითარებას ვაჭრობისა, საქალაქო მრეწველობისა, საქონლური წარმოებისა საერთოდ და ამასთან ერთად ფულადი მიმოქცევისა“¹. რენტა ფულით, როგორც პროდუქტითი რენტის გადასხვაფერებული ფორმა... არის ფორმა ამგვარი სამიწო რენტის დაშლისა (მოსპობისა)... სახელდობრ სამიწო რენტისა, როგორც ზედმეტი ღირებულების და აუნაზღაურებელი ზედმეტი შრომის ნორმალური ფორმისა, რომელიც უნდა ეხადა წარმოების პირობათა მეპატრონეს... თავის შემდგომ განვითარებაში ფულად რენტას აუცილებლობით მიეყვება... ან მიწის თავისუფალი საგლეხო საკუთრებად გადქცევისაყენ, ან კაპიტალისტური წარმოების წესის ფორმისაყენ, რენტისაყენ, რომელსაც იხდის კაპიტალისტი მოიჯარადრე“².

თავისთავად ცხადია, რომ ფეოდალური ექსპლოატაცია მხოლოდ ამ სამი მთავარი ფორმით არ ამოიწურებოდა. ყმა-გლეხები განიცდიდნენ კიდევ მთელ რიგ აშკარა თუ არაპირდაპირ ექსპლოატაციას, რომელთა სხვადასხვა ფორმები რამოდენიმე ათეულებში შეიძლება ჩამოთვლილ იქნას³.

როგორც ვნახეთ კ. მარქსი ფეოდალიზმის საწარმოო ბაზისად სოფლის წვირლ მიწათმოქმედებას მისთვის დაქვემდებარებული საოჯახო მრეწველობითა და საქალაქო ხელოსნობით ანუ ამქრული წარმოებით. ქალაქური ამქრული ხელოსნობა ამ დროს აშენებული იყო წმინდა ფეოდალური დამოკიდებულების საფუძველზე; ამქრებს შიგნით ურთიერთობაში ადგილი ჰქონდა არა მხოლოდ ეკონომიურ, არამედ გარეშე-ეკონომიურ იძულებაზე დამყარებული ექსპლოატაციასაც. როგორც ყმა-გლეხი, ისე ამქრის ოსტატიც, რომელიც წარმოადგენს მესაკუთრეს „მისი საკუთარი არსებობისათვის აუცილებელი წარმოების საშუალებებისა და შრომის პირობებისა“⁴, იმყოფება ფეოდალურ დამოკიდებულებაში, შეზღუდულია მთელი რიგი ურთიერთდამოკიდებულებათა ქსელით, რომელიც უმთავრესად თვით ამქრული წყობილების შინაგანი, ფეოდალური, ბუნებიდან გამომდინარეობს⁵; რადგანაც მთელი ფეოდალური საზოგადოებრივი ურთიერთობა წარმოგვიდგება, როგორც გრძელი კბე იერარქიისა, რის შესახებაც კ. მარქსი სწერს:

¹ იქვე.

² იხ. ფრ. ენ გ ე ლ ს ი — „გლეხთა ომი გერმანიაში“, 39—42.

³ К. Маркс — „Капитал“ III, II; ენ გ ე ლ ს ი: „შრომის საშუალებანი—მიწა, სამიწათმოქმედო იარაღები, სახელოსნო, ზელოსნის ინსტრუმენტები—იყვნენ ყოველი ცალკე მუშის შრომის იარაღებად, რომლებიც გათვალისწინებული იყო მხოლოდ ერთპიროვნული გამოყენებისათვის და ამის გამო აუცილებლობისამებრ ისინი იყვნენ წვრილნი, არასრულქმილნი, შეზღუდულნი. მაგრამ, სახელდობრ სწორედ ამიტომ ისინი ეკუთვნოდნენ კიდევაც თვით შწარმოებლებს“ („Анти-Душин“, 1928, 253).

⁴ ენ გ ი ნ ი: „Общество — организм... Общественное развитие идет в сельском хозяйстве в том же направлении как и в индустрии“ (იხ. „Ленинский сборник“ XIX, 1932, 62, 65).

„დამოუკიდებელი ადამიანის ნაცვლად ჩვენ აქ უვლას დამოკიდებულს ვხედავთ—ყმას და ბატონს, ვასალს და სენიორს, საერო პირს და ხუცესს. პიროვნული დამოკიდებულება ახასიათებს აქ როგორც მატერიალური წარმოების საზოგადოებრივ ურთიერთობას, ისე ამ უკანასკნელის საფუძველზე აგებული ცხოვრების ყველა სფეროს“¹.

კ. მარქსი და ენგელსი სწერენ რომ „მატერიალური და სულიერი შრომის ყველაზე მსხვილ დანაწილებას წარმოადგენს ქალაქის გამოყოფა სოფლიდან. წინააღმდეგობა ქალაქსა და სოფელს შორის იწყება ცხოვრების ბარბაროსობიდან ცივილიზაციისაკენ, ტომობრივიდან სახელმწიფოებრივისაკენ, ადგილობრივიდან ნაციონალურისაკენ გადასვლასთან ერთად, და მიმდინარეობს ცივილიზაციის მთელი ისტორიის სიგრძეზე, თვით ჩვენ დრომდე“².

ხოლო „კაპიტალიზმი“ კი ჩვენ ვკითხულობთ: „ყოველ განვითარებულ და საქონლის გაცვლა-გამოცვლით განხორციელებულ შრომის დანაწილებას საფუძვლად აქვს ქალაქის სოფლიდან გამოყოფა. შეიძლება ითქვას, რომ საზოგადოების მთელი ეკონომიური ისტორია ამ წინააღმდეგობის მოძრაობაში მიმდინარეობს“³; მაგრამ ქალაქები არა მხოლოდ გამოეყოფიან სოფლებიდან, არამედ, როგორც შენიშნავს ამა. სტალინი „ქალაქები იზრდებიან სოფლის ხარჯზე“⁴.

ქალაქისა და სოფლის დამოკიდებულება, როგორც ვნახეთ მარქსისა და ენგელსის მიერ იმთავითვე განიხილება, როგორც წინააღმდეგობის ხასიათის მატარებელი დამოკიდებულება; იმის შესახებ თუ რა ხასიათისაა ეს წინააღმდეგობა, სახელდობრ ფეოდალურ ეპოქაში, მარქსი სწერს:

„თუ რომ საშუალო საუკუნეებში სოფელი ეწევა ქალაქის ექსპლოატაციას პოლიტიკურად ყველგან, სადაც კი ფეოდალიზმი არ იქნა გატეხილი ქალაქთა განსაკუთრებული განვითარებით, როგორც იტალიაში, ქალაქი-კი ყველგან და გამონაკლისებს გარეშე ეწევა სოფლის ექსპლოატაციას ეკონომიურად თავისი მონოპოლიური ფასებით, თავისი სახარკო სისტემით, თავისი ამქრული წყობალებით, თავისი უშუალო ვაჭრული მოტყუილებით და თავისი მეფახშეობით“⁵.

დასასრულ, რამოდენიმე შენიშვნა ერთი გაუგებრობის შესახებ, რომელმაც მრავალი გაუგებრობა გამოიწვია. 1929 წ. ს. დუბროვსკიმ გაილაშქრა რა „წარმოების აზიური წესის“ წინააღმდეგ, შეეცადა მთელი გადაჭრაილება მოეხდინა ისტორიოლოგიის საქმეში. მან მარქსიზმის მოძღვრების სახელით ჩამოწკრივა ათი სხვადასხვა ფორმაცია; მაგრამ მაგარი ისაა, რომ უარყო რა „აზიური წარმოების წესი“ მივიდა დასკვნამდე რომ თითქმის ფეოდალიზმი და ბატონყმობა წარმოადგენენ სულ სხვადასხვა ფორმაციებს: ჯერ არის ფეოდალიზმი, შემდეგ კი ბატონყმობა და აქე-

¹ კ. მარქსი—„კაპიტალი“ I, 439.

² „Архив Маркса и Энгельса“, I, 278.

³ კ. მარქსი—„კაპიტალი“ I, 305.

⁴ И. Сталин—„Об очередных задачах партии в национальном вопросе“, 1933, 33.

⁵ Маркс—„Капитал“, III, II, 275.

დან წარმოიშობა უკვე კაპიტალისტური ურთიერთობა. ცხადია ამ აბაღუბდას დეტალურ გარჩევას ჩვენ აქ არ შეუდგებით; ესაა მისი დედაპირი. დუბროვსკი ამტკიცებს, რომ თითქოს მარქიზმ-ლენინიზმის მოძღვრებით კაპიტალიზმი სცვლის ბატონყმობას და არა ფეოდალიზმს¹.

მარქიზმის კლასიკოსები კი ყველგან და ყოველთვის „ფეოდალიზმსა“ და „ბატონყმობას“ ხმარობენ ან როგორც ერთიადიმავე მნიშვნელობის ტერმინებს ანდა სხვა შემთხვევაში „ბატონყმობას“ განიხილავენ, როგორც ერთერთ (სახელდობრ უკანასკნელ) სტადიას ფეოდალიზმისა², და ამიტომ კაპიტალიზმსაც სთვლიან როგორც ფეოდალიზმიდან (ანდა იმავე მნიშვნელობის ბატონყმობიდან) წარმოშობილ ურთიერთობად.

ლენინი: „19 თებერვლის დებულება არის ერთერთი ეპიზოდი ბატონყმური (ანუ ფეოდალური) წარმოების წესის ბურჟუაზიულით (კაპიტალისტურით) შეცვლისა“³.

ლენინი: „რუსეთის ს.-დ. აგრარულ პროგრამაში“ სადაც ის ჩამოთვლის ყველა ანტაგონისტურ ფორმაციებს სწერს: „კლასებად დაყოფა საერთოდ ახასიათებენ, როგორც მონურ ისე ფეოდალურ და ბურჟუაზიულ საზოგადოებათა“⁴; რატომ არ მოიხსენია „ბატონყმური ფორმაცია“? — ცხადია იმიტომ რომ ის იგივე ფეოდალური ფორმაციაა.

კ. მარქსი: „კაპიტალისტური საზოგადოების ეკონომიური სტრუქტურა წამოიწარდა ფეოდალური საზოგადოების ეკონომიური სტრუქტურიდან“⁵.

მარქსი და ენგელსი: „თანამედროვე ბურჟუაზიულ საზოგადოებას, რომელიც წარმოიშვა... ფეოდალური საზოგადოებისაგან არ მოუღპია კლასობრივი ანტაგონიზმი“⁶.

სტალინი: „კაპიტალისტური წყობილების ცოტად თუ ბევრად მზა ფორმები აღმოცენებული და მომწიფებულია ფეოდალური საზოგადოების წიაღში“⁷.

ენგელსი: „ინგლისში, ეროვნული განვითარების თავისებურებათა მიხედვით, შესაძლებელი გახდა ძველი ფეოდალური უფლების ფორმების შენარჩუნება და შიგ ბურჟუაზიული შინაარსის მოთავსება“⁸. მსგავსი ამონაწერების მოყვანა დაუსრულებელი შეიძლებოდა. მაგრამ საკმარისია!

¹ ზოლო „ფეოდალურ ფორმაციას“ „ბატონყმური ფორმაციიდან“ იმით განასხვავებს რომ პირველ შემთხვევაში გაბატონებული იყო რენტა პროდუქტით, ზოლო მეორე შემთხვევაში — რენტა შრომით. ს. დ. დუბროვსკის „მოძღვრების“ კრიტიკა იხ. 3. გუგუშვილი — „სახალხო მეურნეობის ისტორია“, განაკვ. V—6, 1932 ტფ. გვ. 49—60.

² იხ. ლენინი — „თხზულებანი“ III, 171, 609.

³ Ленин — „Сочинения“, IX, II, 291.

⁴ „Ленинский сборник“ III, 328—329.

⁵ კ. მარქსი — „კაპიტალი“ I.

⁶ „მანიფესტი კომ. პარტიისა“, 18.

⁷ სტალინი — „ლენინიზმის საკითხები“, 203.

⁸ ფრ. ენგელსი — „ლ. ფეიერბახი“, 67.

მეორეს მხრივ, „ბატონყმური ფორმაციის“ პოლიტიკურ ფორმად, წინააღმდეგ „ფეოდალური ფორმაციის“ დაქსაქსულობისა, დუბაროვსკი ასახელებს აბსოლუტური (დესპოტიური) მონარქიების წარმოშობას. მაგრამ მარქსი და ენგელსი¹, ყველგან სადაც ეხებიან აბსოლუტური მონარქიების წარმოშობის მიზეზების ახსნას, მას სთვლიან თვით ფეოდალური ურთიერთობის მაღალი საფეხურის ნიადაგზე განვითარებული ეკონომიური და კლასობრივი ურთიერთობის შედეგად; ამასთანავე თვით ფეოდალური ურთიერთობის განვითარების სხვადასხვა აღმავალი სტადიები განიხილება, როგორც ყმა-გლეხთა დამოკიდებულების ხარისხისა და ექსპლოატაციის ფორმების ზრდის პროცესი²; ხოლო ფეოდალური ურთიერთობის მაღალ, გარდამავალ პერიოდში აბსოლუტური მონარქიის წარმოშობის შესახებ მარქსი სწერს: „აბსოლუტური მონარქია წარმოიშობა... როდესაც იწყება ძველი ფეოდალური წყობილების დაშლა, ხოლო, მეორე მხრივ მოქალაქეთა საშუალო საუკუნეებრივი წოდების ჩამოყალიბება ბურჟუაზიის თანამედროვე კლასად და არც ერთ ამ მებრძოლ მხარეთაგანს ჯერ ვერ მიუღწევია იქამდე რომ მეორე დასძლიოს“³.

* * *

ფეოდალიზმი თავისი შინაგანი, იმანენტური, განვითარებით წარმოშობს კაპიტალისტურ ურთიერთობას: „საშუალო საუკუნეების ყმებიდან წარმოიშვენ პირველ კლასათა მოქალაქენი; ამ მოქალაქეებიდან განვითარდენ ბურჟუაზიის პირველი ელემენტები“⁴. რევოლუციონური ელემენტი რღვევის პროცესით მოცულ ფეოდალურ საზოგადოებაში ვითარდება ბურჟუაზიის სახით. უნდა გვახსოვდეს, რომ, როგორც ლენინი სწერდა: „...Сельское население само из себя не создало класса, способного преобразовать формы собственности... Этот класс (революционную буржуазию) создал город (1789, 1848, 1861)“⁵.

ჩვენ აქ ცხადია არ შეუდგებოდა კაპიტალისტური წარმოების წესის თავისებურებათა განხილვას, ჩვენს მიზანს შეადგენდა და ისიც მეტად მოკლეთ, განგვხილა წინაკაპიტალისტური ფორმაციების საზოგადოებრივ-ეკონომიური სტრუქტურა და განვითარების კანონები.

მაგრამ, გაკვრით ერთ საკითხზე. მექანიკები და ბურჟუაზიულ ჰანგებზე მომღერალი „მარქსისტები“ (ა. ბოგდანოვი, ნ. როზენტალი და სხვ.) „ამტკიცებენ“—და ამ მტკიცებას იმეორებენ ზოგიერთი ჩვენი ისტორიკოსებიც, —რომ თითქმის კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარების პირველი ეტა-

¹ იხ. მაგალითად: Энгельс—„Развитие социализма от утопии к науке“, 1931, 88; აგრეთვე ენგელსისაცე—„გლეხთა ომი გერმანიაში“, 175, 176.

² Маркс—„Капитал“, III, II, 326.

³ Маркс—„Морализующая критика и крикующая мораль“ („П. З. М.“ 1923, № 4—5, 31).

⁴ გ. მარქსი და ფრ. ენგელსი—„მანიფესტი...“, 18.

⁵ Ленинский сборник“ XIX, 32, 64.

⁶ ამავე აზრს იზიარებს და ანეითარებს აგრეთვე ცნობილი ი. კულიშერი, მასვე იტყვია ზევჟკინგიც და სხვ.

პი, ანდა ხშირად „მთელი ფორმაციაც“, ანუ „გარდამავალი პერიოდი“ იყოს ე. წ. „სავაქრო კაპიტალიზმის ეპოქა“.

სავაქრო კაპიტალის ბუნებაზე, რომ მას არ შეუძლია დამოუკიდებელი სახით შექმნას საწარმოო ურთიერთობა, ჩვენ ზემოდ შევჩერდით. მაგრამ მთავარი ისაა, რომ მარქსიზმის კლასიკოსებს ამ საკითხზე აქვთ გამოთქმული მეტად მკაფიო და ექვემოტანელი აზრები. მარქსი, ენგელსი, ლენინი კაპიტალისტური წარმოების პირველ სტადიას განიხილავენ როგორც მანუფაქტურულ პერიოდს:

მარქსი: „თანამედროვე (ე. ი. კაპიტალისტური — პ. გ.) წარმოების წესი თავის პირველ პერიოდში, მანუფაქტურულ პერიოდში, მხოლოდ იქ განვითარდა, სადაც მისთვის პირობები უკვე საშუალო საუკუნეებში შეიქმნა“¹.

ლენინი: „მანუფაქტურა საშუალებო რგოლია ერთის მხრივ ხელოსნობისა და წვრილ სასაქონლო, კაპიტალის პრიმიტიული ფორმების მატარებელ წარმოებისა და, მეორეს მხრივ, მსხვილი სამანქანო ინდუსტრიას (თაბრიკას) შორის“².

ამასთანავე შეიძლება აღინიშნოს, რომ მანუფაქტურული პერიოდი ეპოქალურად თითქმის ემთხვევა ე. წ. პირვანდელი დაგროვების პერიოდს; თუმცა, ცხადია, რომ „ერთერთი უაღრესად აუცილებელი პირობა მანუფაქტურული მრეწველობის შესაქმნელად იყო კაპიტალების დაგროვება“³.

მანუფაქტურული წარმოების პერიოდი ქრონოლოგიურ თარიღებში ვითარდებოდა მე-XVI საუკუნიდან მე-XVIII საუკ. უკანასკნელ მეოთხედამდე⁴; ამაზე რამოდენიმედ უფრო ადრე, იწყება პირვანდელი დაგროვების ხანა⁵.

კაპიტალისტური ფორმაციის წარმოშობის, განვითარების და დაცემის კანონზომიერება გენიალურად შეიცნეს და დაასაბუთეს მარქსიზმის ფუძემდებლებმა. მარქსმა, როგორც უდიდეს ისტორიკოსმა პირველმა მოგვცა კაპიტალიზმის განვითარების ისტორიული ტენდენციის უტყუარი ანალიზი. მან ექვემოტანელი სისრულით დამტკიცა რომ „ბურჟუაზიული საწარმოო ურთიერთობანი წარმოადგენენ საზოგადოებრივი წარმოების პროცესის უკანასკნელ ანტაგონისტურ ფორმას, ანტაგონისტურს არა ინდივიდუალური ანტაგონიზმის აზრით, არამედ — ინდივიდუალური საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებიდან აღმოცენებული ანტაგონიზმის აზრით; მაგრამ ის საწარმოო ძალები, რომლებიც ბურჟუაზიული საზოგადოების წიადში ვითარდება, ჰქმნის აგრეთვე მატერიალურ პირობებს ამ ანტაგონიზმის გადასაქრელად, ამიტომ ამ საზოგადოებრივი ფორმაციით მთავრდება ადამიანთა საზოგადოების წინაისტორია“⁶.

¹ კ. მარქსი — „კაპიტალი“ I, 320, 481.

² ლენინი — „თხზულებანი“ III, 369; შეადარე „თხზულებანი“, II, 370.

³ კ. მარქსი — „ვილ. სიდ.“, 206-208.

⁴ ზიგელე — „Конспект первого тома „Капитала“ Маркса“, 1932, 42; აგრეთვე, კ. მარქსი — „კაპიტალი“ I, 289.

⁵ კ. მარქსი — „კაპიტალი“ I, 693.

⁶ კ. მარქსი: „ისტორიის ბურჟუაზიულ პერიოდში უნდა შექმნას მატერიალური და-საგრდენი ახალი ქვეყნისათვის: ერთის მხრივ მსოფლიო გაცვლა, რომელიც დაფუძნებულია ცალ-

დღეს კაპიტალიზმი იმყოფება თავის განვითარების უმაღლეს სტადიაში, იმპერიალიზმის სტადიაში. ამ სტადიის განვითარების ტენდენციები გენიალურად შეიცნეს ლენინმა და სტალინმა. „იმპერიალიზმი ხრწნადი და მომაკვდავი კაპიტალიზმია... იგი მსოფლიო სოციალისტური რევოლუციის წინაღულია“¹.

საწარმოო საშუალებათა ცენტრალიზაცია და შრომის განსაზღვრობებიერება აღწევს იმ წერტილს, სადაც ისინი ეკლარ თავსდებიან მათ კაპიტალისტურ გარაში. ეს უქანასკნელი სკდება. რეკავს კაპიტალისტური კერძო საკუთრების უქანასკნელი საათი. ექსპროპრიატორები ექსპროპრიაციქმნილნი ხდებიან². მაგრამ ცხადია, რომ ამ დროს „ძალდატანება ბებია-ქალია ყოველი ძველი საზოგადოებისა, როდესაც იგი ახალის მშობიარეა, ძალდატანება თვით ეკონომიური პოტენციაა“³. ამ უქანასკნელს კი ანხორციელებს თვით კაპიტალისტური განვითარების პროცესში „მუდამ ზრდაში მყოფი და კაპიტალისტური წარმოების პროცესის მექანიზმით გაწრთენილი, გაერთიანებული და ორგანიზაციულად დარჯშმული მუშათა კლასი“⁴; ხოლო მუშათა კლასის ორგანიზაციად, რომელიც ხელმძღვანელობს ისტორიაში ამ უდიდეს გადატრიალებას, გვევლინება მსოფლიო პროლეტარიატის ავანგარდი—კომუნისტური პარტია.

ამგვარად, კაპიტალიზმიდან კაცობრიობის ისტორიული განვითარება ეადლის კომუნისმში; მაგრამ როგორც ლენინი სწერს „თეორიულად ყოველგვარ ექვს გარეშეა, რომ კაპიტალიზმსა და კომუნისმს შორის ძვეს გარკვეული, გარდამავალი პერიოდი“⁵—ეპოქა პროლეტარიატის დიქტატურისა, ეპოქა სოციალიზმისა. ხოლო აქედან კი, როგორც ლენინი გვასწავლის „ჩვენი პარტია იხედება კიდევ იქით: სოციალიზმი აუცილებლობით თანდათან უნდა გადაიზარდოს კომუნისმში, რომლის დროშაზეც სწერია: „ყველამ უნარისამებრ, ყველას მოთხოვნილებისამებრ“⁶; „როდესაც შრომა არა მარტო ცხოვრების საშუალება იქნება, არამედ—თვით პირველი სასიცოცხლო მოთხოვნილება“⁷.

ეს ხალხების ურთიერთთან დამოკიდებულებას, და საშუალებანი ამ გაცელისა, ხოლო მეორეს მხრივ საწარმოო ძალთა განვითარება და მატერიალური წარმოების ბუნებრივ ძალებზე ადამიანის გაბატონება. ბურჟუაზიული მრეწველობა და ბურჟუაზიული ვაჭრობა ჰქმნიან ამ მატერიალურ წინამძღვართ ახალი ქვეყნისა იმ რიგადვე, როგორც გეოლოგიურ რევოლუციებმა შექმნეს დედამიწის ზედაპირი. მხოლოდ მაშინ, როდესაც დიდი სოციალური რევოლუცია დაეპატრონება ბურჟუაზიული ეპოქის ნაშთებს—მსოფლიო ბაზარს და თანამედროვე საწარმოო ძალებს—და დაექვემდებარებს მათ გავრთიანებულ კონტროლს ყველაზე მოწინავე ხალხებისა, მხოლოდ მაშინ შესწევს კაცობრიობის პროგრესი თავის მსგავსებას წარმართთა იმ ამხარზენ კერძან, რომელსაც ნებტარის დაღვეა უნდოდა მხოლოდ მოკლულთა თავის ქალაქან (Маркс и Энгельс — „Об Индии“ 1930, 396).

¹ „კომუნტერმის პროგრამა“, 1929 ტ., 22; ლენინი — „იმპერიალიზმი, როგორც უახლესი ეტაპი კაპიტალიზმისა“.

² გ. მარქსი — „კაპიტალი“, I, 704; ლენინი — „Сочинения“, XXIV, 404—405.

³ გ. მარქსი — იქვე, 693.

⁴ ლენინი — „Сочинения“, XXI, 187; გ. მარქსი — „კაპიტალი“, I, 704.

⁵ ლენინი — „Сочинения“, XXIV, 507.

⁶ ლენინი — „Сочинения“, XX, 132.

⁷ გ. მარქსი — „გოთას პროგრამის კრიტიკა“, 22.

* * *

კაცობრიობის მთელი ცივილიზაციის ისტორია წინააღმდეგობათა შორის ვითარდებოდა, რადგანაც „იმ მომენტიდან, როდესაც ცივილიზაცია იწყება, წარმოებას საფუძვლად ედება ანტაგონიზმი ხელობათა, წოდებათა, კლასთა, დასასრულ - ანტაგონიზმი დაგროვილი შრომის და უშუალო შრომისა. უანტაგონიზმოდ არ არსებობს წინმსვლელიება: ეს არის კანონი რომელსაც ცივილიზაცია ემორჩილება დღემდე. საწარმოო ძალები კლასთა ანტაგონიზმის ამ რეჟიმის წყალობით ვითარდება“. ამის გამო კლასობრივ ფორმაციებში „აღამიანებს სრულიად არ შეუძლიათ იყვნენ თავისუფალი განმკარგულებელნი თავიანთ საწარმოო ძალთა, რომელნიც წარმოადგენენ მთელი მათი ისტორიის საფუძველს.“

როგორც ლენინი სწერს, კ. მარქსის მიერ აღმოჩენილი ისტორიის მოძრაობის დიადი კანონი იმაში მდგომარეობს, რომ მარქსის თეორიით „ეოცხალ პიროვნებათა“ მოქმედება... საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციის ფარგლებში, მოქმედება, რომელიც დაუსრულებლად მრავალგვარია და თითქმის არავითარ სისტემატიზაციას არ ემორჩილება... დაუკავშირდა იმ კლასთა მოქმედებას, რომელთა ბრძოლაც საზღვრავდა საზოგადოებრივ განვითარებას.“

კომუნისტურ საზოგადოებაში არ იარსებებენ კლასები. მაშასადამე, კლასობრივი წინააღმდეგობაც, ე. ი. ანტაგონიზმიც არ იქნება. ამგვარად კომუნიზმის დროს საწარმოო ძალების ზრდას არ აბრკოლებდეს იქნება არავითარი საზოგადოებრივი ხასიათის საზღვარი. მაგრამ, ჩვენ ვიცით, რომ „წინააღმდეგობათა გარეშე არ არის განვითარება!“! ხომ არ გამომდინარეობს აქედან ის აზრი, რომ თითქოს კომუნიზმის დროს არ იქნება განვითარება?!

მაშ რა იქნება კომუნიზმის დროს მამოძრავებელი ისტორიისა?; ხოლო როგორც ენგელსი სწერს, ნამდვილი ისტორია მხოლოდ მაშინ იწყება და მთელი წინაკომუნისტურ საზოგადოებათა ისტორია ეს მხოლოდ პრელუდიაა ამ ნამდვილი ისტორიისა.

მარქსიზმ-ლენინიზმის მოძღვრების და ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის პრაქტიკული მშენებლობის მთელი საფუძვლებიდან და გამოცდილებიდან შეიძლება გამოყვანილ იქნას ის დასკვა, რომ კომუნისტურ ფორმაციაში მთელი კაცობრიობის ისტორიის შინაგან მამოძრავებელ ძალად წარმოგვიდგება საზოგადოებრივი მოთხოვნილებათა სწრაფი ზრდა და, ამგვარად, წინააღმდეგობა საზოგადოებრივ წარმოებასა და საზოგადოებრივ მოთხოვნილებას შორის; ეს წინააღმდეგობა კი უზრუნველყოფს საზოგადოებრივი შრომის (ცხადია, რომ ანტაგონიზმი გონებრივ და ფიზიკურ შრომას შორის არ იქნება) მაქსიმალურ ნაყოფიერებას და აღამიანთა მთელ ენერგიას გაანთავისუფლებს მეცნიერებისა, ტექნიკისა და ხელოვნების ძლიერი და სწრაფი განვითარებისათვის.

საბჭოთა კავშირის პროლეტარიატმა ლენინის პარტიისა, და მისი გამობრძნედილი ბელადის ანხ. სტალინის ხელმძღვანელობით კარგა ხანია

რაც ძალუმად გადააღაჯა ამ ქვეყნის ზღურბლზე, სადაც— „ყველა საწარმოო იარაღთან უდიდესი პროდუქტიული ძალა თვით რევოლუციონური კლასი“— მუშათა კლასი მარქსიზმის თეორიას მეცნიერულ კომუნიზმზე ანხორციელებს პრაქტიკულად და ეს პრაქტიკა ვითარდება შრომისა, ბრძოლისა და შემოქმედების სულ უფრო მაღალ კემბებზე.

ბ. გუგუშვილი

1933. V. 22 28

ტფილისი

საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციებზე წარმოდგენილი დისკუსიის ლიტერატურა:
 А. Таксер—„Проблемы общества. эконом. формаций“ („П. З. М.“, 1932, № 2);
 Е. Поки—„К вопросу об азиатском способе производства“ („П. З. М.“ 1931 г. № 3);
 Токии—„Роза Люксембург о докапиталистических формациях“ (В К.А. 1932, № 7-8).
 С. М. Дубровский—„К вопросу о сущности азиатского способа производства, феодализма, крепостничества и торг. капитала“, 1929; А. Пригожин—„Маркс и Энгельс о феодализме, как обществ. формации“. („П. М.“ 1931 г. № 2); „Спорные вопросы методологии истории“, 1930; А. Ефимов—„Концепция экономических формаций у Маркса и Энгельса“ („П. М.“, т. XVI); „Против механистических тенденций в истор. науке“, 1930 г.; Малишев—„О феодализме и крепостничестве“ („И.М.“ т. XV); „Дискуссия об азиатском способе производства“, 1931 г.; „Об азиатском способе производства“ 1930 г. Т; Ноак.—„К вопросу об основах обществ. строя древнего Китая“ („Проблемы Китая“ № 2); Фокс—„Взгляды Маркса и Энгельса на азиатский способ производства и их источники“. („Л. М.“ т. XI 1931 г.); Л. Мадьяр—„Маркс и Энгельс об общественно-экономической формации“ (пред. кн. Коккина и Палазия—„Пзнания“ 1931.); С. И. Шмидт и Равдоникас—„О развитии взглядов Маркса на первобытное общество“ 1932 г.; Бернштам и Кричевский—„К вопросу о закономерности развития архаической формации“ 1933 г.; Мишулин—„О воспроизводстве в античной общественной формации“ 1933 г.; Ковалев—„Учение Маркса и Энгельса об античном способе производства“, 1932, № 33.

1084

242/1934
6 41/99

ПААТА ГУГУШВИЛИ
ОБ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФОРМАЦИЯХ

1933
Гостехиздат Грузии „Техника да Шрома“
Тифлис